

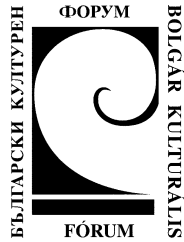
MENYHÁRT KRISZTINA

**MAGYARORSZÁGI BOLGÁROK –
NÉPRAJZ, NYELV, GAZDASÁGTÖRTÉNET**

A kötet megjelenését támogatták:

Bolgár Kulturális Fórum

Budapest XI. kerület, Újbuda Bolgár Nemzetiségi Önkormányzata

MENYHÁRT KRISZTINA

**MAGYARORSZÁGI BOLGÁROK –
NÉPRAJZ, NYELV, GAZDASÁGTÖRTÉNET**

Bolgár Kulturális Fórum
Budapest, 2021

©Menyhárt Krisztina
Magyarországi bolgárok –
néprajz, nyelv, gazdaságtörténet

ISBN 978-615-01-2015-7

Felelős kiadó: Bolgár Kulturális Fórum
Vladimirova Milena – elnök

A kötetet lektorálták:
Jankova Veneta
Mód László
Penka Pejkovszka
Zsilák Mária

Borítóterv: Lukács Péter
A borítón Lukács Péter Vándorúton c. műve látható

Tartalom

Bevezetés	7
A magyarországi bolgárok körében végzett tudományos kutatások	11
A bolgárkertészek a befogadó ország szemszögéből	13
A bolgárkertészek és a magyarországi bolgár közösség az anyaország kutatóinak írásaiban	31
Pillantás belülről: a bolgár közösség „saját” kutatásai	43
Gazdaságtörténeti aspektusok	49
A bolgárkertészekről jeles kutatóik szemszögén keresztül	51
A bolgárkertészek szakmai és kulturális szervezetei a 20. század első felében	73
Az állam és a bolgárkertészek viszonya a 19–20. században Magyarországon	87
Nyelvi aspektusok	109
A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai és a nyelvészeti kutatások tükrében	111
A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe (köztéri jelenlét)	127
A gazdasági kapcsolatok nyelvi vonatkozásai: a zöldségek és a gyümölcsök a bolgárok és a magyarok nyelvi képében	151
Néprajzi aspektusok	177
A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében	179
A magyarországi bolgárok vallási helyzete a kisgyermekes szocializációs rítusainak tükrében	193
A bolgár táncművészet és az identitás kölcsönhatásai a magyarországi bolgároknál	211
Zárszó	229
Summary	235
Резюме	237
Köszönetnyilvánítás	241
Irodalom	243

BEVEZETÉS

A magyarországi bolgár közösség, amelyről ez a kötet szól, az egyik legkisebb történelmi nemzetiség az országban, és kutatói egybehangzó véleménye szerint „atipikus kisebbség”. A többség elődei gazdasági migránsokként (bolgárkertészek) érkeztek Magyarországra a 19. század folyamán, és nagyrészt fiatal férfiak voltak. Jellemző volt a szezonális munka és a nagy fluktuáció (sokan csak néhány szezont dolgoztak, utána végleg hazatértek, és mások jöttek helyettük), azonban a tartósan letelepedők körül lassan kialakult egyfajta bolgár közösség, amelyhez később már nők és teljes családok is csatlakoztak. Mivel a nagyvárosi piacok elsődleges fontosságúak voltak a megtermelt áru értékesítéséhez, a bolgárok a városok közelében települtek le, ez a szétszórt, (fő)városi életmód máig is jellemző rájuk. Már az 1920-as évektől csatlakoztak hozzájuk értelmiségiek, a Magyarországon tanuló bolgár egyetemi hallgatók személyében, a 20. század második felében pedig a közösség Bulgáriából érkező tagjai nagyrészt az értelmiség köréből kerültek ki. A magyarországi bolgárok, bár nagyrésztük egyetlen régióból (Észak-Kelet Bulgária, Veliko Tarnovó és környékéről) származik, mégsem rendelkeznek saját „magyarországi bolgár” nyelvjárással, illetve semmilyen helyben kialakult népi kultúrával, aminek okait a már említett gazdasági migrációban kell keresnünk. Megállapítható, hogy a magyarországi bolgárok közössége már a kezdetektől fogva folyamatosan változó, a körülményekhez alkalmazkodó, kulturálisan és nyelviileg sem egységes formáció volt, amely azonban sikeresen járta végig a magyar többségi társadalomhoz való kulturális és nyelvi adaptáció és integráció folyamatát, hogy napjainkban eljusson a lassú, önkéntes asszimilációhoz.

Hogyan foglalhatók valamilyen elméleti keretbe etnikai közösségként a Magyarországon élő bolgárok? Ha az etnikai csoport fogalmával egy jól körülhatárolható, fizikai, földrajzi térben élő, azonos kultúrájú (és nyelvű) formációt határozunk meg, akkor ez rájuk nyilván csak nehezen vonatkoztatható, ahogy az európai néprajz állaspontja sem, amely az etnikai csoportot töb-

bé-kevésbé zárt területi egységben élő, azonos nyelvvel és kultúrával rendelkező közösségeként vizsgálta (Niedermüller 2001). A magyarországi bolgárookra sokkal jobban illik az a kultúra-meghatározás, amely azt egy le nem záródó és le nem zárható konstrukciós folyamat állandóan változó termékének tekinti. Ebben az értelmezésben a kultúra nem egy kollektív sajátosság, hanem olyan szimbolikus eszköz, amelyet a közösség tagjai folyamatosan, újra és újra létrehoznak, állandóan alakítanak és változtatnak, vagyis a legkülönbözőbb társadalmi helyzeteknek megfelelően használnak (Niedermüller 2001). Ez a megállapítás már a kezdetektől fogva érvényes a vizsgált csoportra: a már letelepedett, jómódú és az átlagnál iskolázottabb bolgárok tudatosan és célirányosan hozták létre főleg közadakozásból a bolgár közösség máig is létező intézményrendszerét az I. világháború idején, majd ezek az alapok adták meg a lehetőséget a szocialista rendszerben folyamatosan zaklatott és két felől (magyar és bolgár hatóságok által) is ellenőrzött bolgároknak, hogy a rendszerváltás után már kisebbségeként/nemzetiségként gondolják újra magyarországi létük alapvető kérdéseit. A zárt, rokonokból vagy falubeli ismerősökből verbuvált kertészkompániák Magyarországon maradt tagjai által létrehozott bolgár kolónia mára egy alapvetően nyitott, folyamatosan változó közösségé vált, amelyhez nemcsak a beleszületés jogán lehet tartozni, hanem önkéntes alapon is lehet csatlakozni, illetve el is lehet azt következmények nélkül hagyni, majd később újra a részévé válni. A nemzetiség politikai és kulturális elitje (amely szinte egy és ugyanaz) folyamatosan és tudatosan gondolja és fogalmazza újra azokat támpontokat, amelyek meghatározzák a magyarországi bolgárok kulturális, nyelvi és közösségi létének kereteit. Ilyenek az intézményrendszer működtetése, a kulturális kezdeményezések, illetve az emlékezetpolitikai megnyilvánulások.

A jelen tanulmánykötet nagyrészt ezeket a jelenségeket mutatja be, kitérve a történelmi gyökerekre, illetve eddig kevésbé vizsgált aspektusokra, mint az állam és bolgárkertészek viszonyaira. A kötet négy nagy fejezetből áll. Ismerteti a bolgárkertészekkel foglalkozó magyar, bolgár, illetve „saját” szakirodalmat,

a jelenség egyes gazdaságtörténeti és politikai vonatkozásait, a közösség nyelvi sajátosságait, a nyelvi tájképet, illetve a kertészeti kapcsolatok tükröződését a két nép frazeológiájában, és a magyarországi bolgárok jelenkori néprajzi sajátosságait a családstruktúráról, a szocializációs rítusokon át a néptáncig.

A monográfia célja bemutatni a különböző nézőpontokat, amelyekkel a magyar, a bolgár és a magyarországi bolgár kutatók szemlélik a helyi bolgár közösséget, kísérletet tenni bizonyos gazdaságpolitikai jelenségek tisztázására, illetve ismertetni a helyi bolgár kulturális megnyilvánulásokat a nyelvtől a néptáncig, bemutatva identitásmegőrző és -formáló szerepüket. Visszatérve a történelmi gyökerekre, a munka megpróbál egy objektívebb leírást adni a bolgárkertészkeözösség nemzetiséggé alakulásának folyamatáról, amelynek végén eljutunk a tagjai által folyamatosan újra fogalmazódó, változó és a körülményekhez alkalmazkodó közösség képéhez.

**TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK A
BOLGÁRKERTÉSZEK ÉS MAGYARORSZÁGI
BOLGÁROK KÖRÉBEN**

A BOLGÁRKERTÉSZEK A BEFOGADÓ ORSZÁG SZEMSZÖGÉBŐL

A bolgárkertészek már a 19. század második felében, tömeges be-, illetve kivándorlásuk okán kerültek be a magyar és a bolgár tudományos érdeklődés körébe. Az alábbiakban ismertetjük a fontosabb magyar és bolgár kiadású monográfiákat és tanulmányokat, illetve azokat a munkákat, amelyeket már a magyarországi bolgár közösség tagjai készítettek és adtak ki, azzal a céllal, hogy bemutassuk különböző nézőpontokból a bolgárkertész migráció, illetve a magyarországi bolgár közösség problematikájával kapcsolatban.

Magyarországon a bolgárkertészekre a mezőgazdasági szakemberek, majd azután a sajtó és a politika figyelt fel. Az ismeretetésre kerülő munkákban folyamatosan visszatérő témák figyelhetők meg, mint a technológia és munkaszervezet bemutatása, a bolgárok szorgalma, nehézségtűrése, összetartó közössége, az általuk termelt zöldségek olcsósága és az országból kivitt nyereség kérdése, a bolgár kertészeti technológia bevezetésének lehetőségei és problémái (pl. egyes magyar gazdálkodók hozzáállása, szakmai hiányosságai).

A szakmai érdeklődés első korszaka 1865-től az 1920-as évekig elejéig tartott, a sajtó és a politika azonban az 1930-as és 1940-es években is foglalkozott a bolgárkertészekkel, akik a válságos évtizedekben komoly konkurenciát jelentettek, ami ellen hatósági eszközökkel igyekeztek fellépni¹.

Az első magyar munka, amely a bolgárkertészek termesztési módszereit mutatja be Lukácsy Sándor² 1865-ben megjelent írása *Egy szervián család kertipara* címmel. A szervián szó ere-

---

¹ Vö. Az állam és a bolgárkertészek viszonya... c. fejezet.

² Lukácsy Sándor (1815–1880) – jogász, kertészszakember, a faiskolák létesítéséért felelős miniszteri biztos, számos kertészeti munka szerzője. Alapítója és szerkesztője a Nép kertésze c. folyóiratnak (1864 és 1879 között), tapiokultura.hu

deti jelentése szerb³, de ezt az elnevezést a bánáti bolgárookra és a bolgárkertészekre is használták (Gjurov1995), a tudósításból pedig kiderül, hogy ezek a kertészek Belgrád felől érkeztek. A szerző szerint Fót és Káposztásmegyer határában egy öt tagból álló bolgár kertészcsapat 15 katasztrális hold rétföldet (vagyis művelés alatt nem álló területet) bérelt gróf Károlyi István uradalmából, kert létesítése céljából, holdanként 30 Ft-ért. A haszonbér összesen 450 forintot tett ki, ami akkoriban igen magas összegnek számított. A helyi gazdák nem hitték el, hogy ezt az összeget nemcsak, hogy ki lehet gazdálkodni, hanem még nyereséget is lehet szerezni. A siker fő okát Lukácsy a palántázásban és az öntözésben látta, a cikk végén pedig ismerteti a termesztési módszert is, hogy a magyar gazdálkodók is tanuljanak belőle (Lukácsy 1865; Hargitainé Szimeonova 2004; Gjurov 1995; Boross 1973).

A következő évtizedekben az egyre nagyobb számban érkező bolgárkertészekkel leggyakrabban a sajtó foglalkozik, pl. a Gazdasági Lapok (1873, 1885) vagy a Gyümölcskertész⁴ c. lap, amely szinte minden számában közöl valami információt róluk. A cikkek nagy részét Molnár István⁵ szerkesztő írta, aki folyamatosan figyelemmel kísérte a bolgárkertészek tevékenységét, és támogatta termelési módszereik bevezetését. A Gazdasági Lapok hasábjain Pethő Miklós foglalta össze a bolgár kertészeti módszer („bolgár művelési mód”) lényegét, illetve a bolgár öntözőkerékről és a bolgárkertről is közölt illusztrációt. Megállapította, hogy a bolgárok egyedül vagy többedmagukkal, a városok közvetlen közelében szerettek földet bérelni, amiért hihetetlenül magas bérleti díjat is hajlandóak voltak kifizetni. Ennek oka a munkaszervezetükben keresendő – mivel a bolgárkert önálló üzemegységként működött, a hatékonyság lehetővé tette a ma-

---

³ idegen-szavak-szotara.hu/szervián-jelentése

⁴ Gyümölcskertész. A községi faiskolák hivatalos közlönye. Megjelent 1891 és 1912 között Budapesten, havonta kétszer, szerkesztője Molnár István, kiadó a Földművelésügyi Minisztérium (Turányi 1958).

⁵ Molnár István (1851–1920) – szőlész-borász szakember, tanár, a magyar szőlész-borász oktatás megújítója, szorgalmazta a zöldségtermesztést, állami zöldségtelepek létesítését. www.szepezold.hu/rudinai_molnar_istvan

gasabb bérleti összeg kigazdálkodását is. A föld minőségének sem volt jelentősége, mert trágyázással és öntözéssel feljavították azt, ami nagyon fontos volt, az a víz közelsége (Pethő 1884; 1885).

A sajtóban megjelent cikkek között találunk pozitív és negatív hangvételt is⁶. A cikkek a következő problémákra hívták fel a figyelmet: 1) az alacsony áron kínált minőségi zöldségek, ami lehet pozitívum, mert a szegényebbek is hozzájutnak, illetve negatívum, mert a magyar kertészek tönkre mennek; 2) az országból kivitt nyereség becsült összege, a fő gond, hogy az igénytelen életmódot folytató bolgárok itt nem költenek semmit, mindent pénzt hazavisznek, illetve 3) annak nem értése, miért nem csinálják ugyanezt a magyar gazdálkodók is – a bolgárok jó munkaszervezését és szorgalmát senki sem vonta kétségbe, ugyanakkor az addig védelt magyar gazdálkodókat sok kritika érte az ismeretek és a szorgalom vélt vagy valós hiánya miatt⁷.

A jeles kertészeti szakemberek közül Emich Gusztávnak⁸ is szívügye volt a magyar gyümölcs- és zöldségkertészet fejlesztése. A bolgárok példája számára is érdekes volt, ezért 1902-ben a Kertészeti Lapok hasábjain jelentette meg a *Javaslat a bolgár konyhakerti termelés ismertebbé tétele tárgyában* c. írását. Megállapította, hogy az ország közgazdasági életében a kertészet még nem foglalja el az őt megillető helyet, sokan pedig a magyarok rátermettségét is kétségbe vonják ennek műveléséhez, tekintve, hogy a kertészetek nagyrészt „idegen származásúak” kezében volt (Mágócsy-Dietz 1912).

A bolgárkertészekkel foglalkozó első monográfiák az I. világháború környékén és után születtek. Révész István⁹ több mun-

---

⁶ Vö. részletesen Az állam és a bolgárkertészek... c. fejezetet.

⁷ Vö. pl. Győri Közlöny 1876.; Buda és vidéke 1893.; Félégyházi Hírlap 1911.

⁸ Emich Gusztáv (1843–1911): könyvkiadó, zoológus, kertész. Képviselte Magyarországot a lausanne-i (1877) és a berni (1881) nemzetközi filoxéra-értekezleteken, támogatta a szőlőtelepítést. Alapítója és elnöke a Magyar Kertészeti Egyesületnek (Mágócsy-Dietz 1912).

⁹ Révész István – a Budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet tanára, 1896–1915-ig számos szaktárgyat oktatott, pl. a kertek és kertépítmények

kát is szentelt a bolgárkertészet módszertanának és jövedelmezőségének. 1909-ben tartott előadást *Mennyi hasznot hozhat a paprikatermelés?* címmel, majd 1911-ben beszámolt a bolgárkertészeti kísérleti telep létesítéséről Szentjános község mellett. A bolgárkertészekről szóló jelentősebb munkája 1915-ben jelent meg *A hazai bolgár és bolgárrendszerű kertészetek statisztikai ismertetése* címmel, amely tulajdonképpen az általa alapított kísérleti kertészeti gazdaság tapasztalatait foglalta össze. Statisztikai adatokkal és jövedelemszámításokkal igyekezett bizonyítani a bolgárkertészet előnyeit, ugyanis ez időben Magyarországon még nem tartották a kertészkedést elég jövedelmezőnek a megélhetéshez. Már a paprikáról szóló előadásában is a jövedelmezőségre helyezte a hangsúlyt, kiszámolva, hogy magasra vett költségekkel és felére csökkentett nyereséggel is egy kataszteri hold paprika több, mint 6000 korona jövedelmet termel, ami a háromszorosa a mezőgazdaság átlagos holdankénti nyereségének. Foglalkozott azzal a kérdéssel is, miért nem követik a magyar gazdák a bolgár módszert. Egyik megállapítása ezügyben, hogy a bolgárok által termelt olcsó zöldség elkényelmesítette az embereket, viszont vitába szállt azzal az állítással, hogy a magyar gazdálkodóknak nincs meg a szorgalma és a kitartása az intenzív kertészeti munkához. Ahogyan az újságírók, úgy a szerző is ártalmasnak tartotta, hogy a bolgár vándorkertészek gyakorlatilag az egész nyereségüket hazavitték. A Révész által közölt statisztikai adatok megmutatják a bolgárkertészetek terjedését az I. világháború előestéjén, majd a háború okozta visszaesést. Munkái, néhány vitatható kijelentés ellenére, nagyon fontos információforrások a bolgárkertészek tevékenységéről a történelmi Magyarország utolsó éveiben.

Végh Kálmán Mátyás¹⁰ *Bolgárkertészet* c. munkája 1916-ban jelent meg, és nagy sikert aratott, második kiadása 1921-ben látott napvilágot (Hargitainé Szimeonova 2004). A szerző megállapította, hogy az fajta intenzív zöldégtermesztés, amit a

---

tervezését, elméleti dísz- és tájkertészetet, továbbá a földmérési gyakorlatok vezetője volt (Zsidi 2003).

¹⁰ Végh Kálmán Mátyás (1864–1935) katolikus plébános, földrajztanár.

bolgárkertészek is művelnek, a talajfelhasználás igen jövedelmező, de nagyon sok munkát igénylő módja. A leglényegesebb elemnek az öntözést tartotta, kiemelte, hogy a bolgárkerthez nélkülözhetetlen a megfelelő vízforrás megléte. Részletesen leírta és számos ábrával illusztrálta a bolgár öntöző kerék felépítését és működését, továbbá ismertette a trágyázás, a palántázás, a növények elhelyezésének módját és a termények értékesítésének mikéntjét is. A bolgár módszer előnyei szerinte a rendszeres és biztos jövedelem, illetve az, hogy a napszámosoknak is munkát ad, hátrányai pedig a túlzott talajkihasználás (amit ugyan rendszeres és alapos trágyázással ellensúlyozni lehet). Végh közölt egy igencsak hozzávetőlegesnek látszó jövedelembecslést is, nézetei szerint egy kataszteri holdon 55 000–160 000 korona átlagos éves bevételre lehetett szert tenni. Nem hallgatja el a kertészeti munkával járó nagy megterhelést sem, leírja, hogy a bolgárok akár hajnali 3-4 órától este 10-11 óráig dolgoznak, és igen szegényesek az életkörülményeik. Ahogy más szerzők is, Végh Kálmán Mátyás is nagy problémát látott a kivitt jövedelem nagyságában, amelyet még Révésznel is nagyobb összegre becsült. Bár a könyv 1916-ban jelent meg, második kiadása pedig 1921-ben, már a háború után, amikor a bolgárkertész munkások nagyrésze hazatért, kertjeiket pedig magyar gazdálkodók vették át, a szerző mégsem teljesen optimista abban, mennyire lehet tömegessé tenni a bolgár kertészeti termelési módszert.

A következő nagyobb munka Limbacher Károly¹¹ *A bolgárrendszerű zöldségtermelés és a korai főzelék és zöldségfélék termelése* című könyve, amely 1917-ben, Lőcsén jelent meg. A szerző 15 éve folytatott bolgárkertészeti kísérleteinek eredményeit foglalta össze, mintegy 100 oldalon, számos képpel illusztrált könyvében. A bolgárkertészetet egészen különleges termelési módként határozta meg, amely nem vethető össze sem a

---

¹¹ Limbacher Károly (1868–1937) a kolozsmonostori Gazdasági Tanintézet, majd a békéscsabai, karcagi földművesiskola tanára. 1901-ben Lőcsére került, ahol a kertmunkásiskola vezetője és a kertészeti ismeret tanára lett, majd 1929-től a Kertészeti Tanintézetben volt oktató. Sokat tett a zöldség- és gyümölcsstermesztés korszerűsítéséért (Für–Pintér 1988).

mezei, sem a veteményeskertekben folytatott termesztési módokat. A módszer előnyeit, ahogy számos kollégája is, a föld optimális kihasználásában, az olcsó öntözésben és művelésben (igás állatok segítségével), illetve a termények korábbi érésében látta, továbbá Lőcsében szerzett tapasztalatai alapján megállapította, hogy 600 méter magasan és 7 °C átlagos éves hőmérséklet mellett is lehet gazdaságosan és jövedelmezően kertészkedni, ha a fekvésnek és az éghajlatnak megfelelő növényeket választunk. „Szabadon termelhetünk oly finomabb főzelékféléket, amelyeket eddig csakis védett fekvésben termelhettünk.” – írta a szerző (Limbacher 1917; Hargitainé Szimeonova 2004; Für-Pintér 1988).

A bolgár kertészeti termelési móddal Angyal Dezső¹², a Kertészeti Tanintézet igazgatója is foglalkozott (írásait Mahács Mátyás (1925) adta közre, a 3. kötetben találunk adatokat a bolgárkertészekről). Több tanulmányában is kitért a bolgárkertészek szövetkezeti munkaformájának előnyeire, illetve ő is bemutatta a módszer jövedelmezőségét. Sikerüket a betéti társaságként működő szövetkezeti rendszerben látta, ahol a csoportvezetője (a gazda) szervezte a munkát és értékesítette az árut. Leírása szerint a csapat tagjai megbíztak a vezetőben, a szezon végén pedig a bevitt tőke arányában a tagok egyetértésben elszámoltak és szétosztották a nyereséget. A jobbmódú kertészek maguk vállalták a költségeket (részes szövetkezet), a tagok csak a munkaerejükkel járultak hozzá a vállalkozás sikeréhez, a végén pedig előre meghatározott kulcs szerint osztoztak az elért hasznon, ami által lehetővé vált a vagyontalan bolgárkertészek számára is, hogy megalapozzák jövőjüket. A szerző idillikus képet festett a bolgárkertészekről, dicsérendő vonásnak tartotta az

---

¹² Angyal Dezső (1852—1936) tanulmányait 1866 és 1869 között a Vincellér, Kertész- és Pincemestereket Képző Gyakorlati Tanintézetben végezte. Tanárként dolgozott, majd a mai Kertészeti Egyetem jogelődjének, a Kertészeti Tanintézetnek igazgatóhelyettese, 1897-től igazgatója lett. Az intézményt nemzetközileg is elismert felsőfokú oktatási intézménnyé fejlesztette. Fő szakterülete a gyümölcsstermesztés volt, de a zöldségtermesztés korszerűsítésével is foglalkozott (Für-Pintér 1988).

összetartásukat és nem vette figyelembe a nem vagy alig fizetett gyermekmunka szerepét a gazdasági sikerben (a valóságról vö. A bolgárkertészek szakmai és kulturális szervezetei c. fejezetet, a Békéltető tanácsról szóló részt). Angyal Dezső kitért a bolgárok értékesítési rendszerére is, megállapítva, hogy ők nagyon jó kereskedők, akik a piacokon is együttműködnek. A bolgár módszer bevezetésének kudarcait többek között abban is látta, hogy a magyar gazdálkodók nem akarták közösen értékesíteni a terményeket, mert szerinte a magyaroknak olyan az alaptermészete, hogy nem szeretnek közösen dolgozni, és nem bíznak meg másban. Azt a tényt, hogy a bolgárkertészek nagyrésze ebben az időszakban egyáltalán nem beszélt magyarul, így a piacon sem tudtak volna érvényesülni, a szerző nem vette figyelembe, pedig ez volt az egyik oka a közös értékesítésnek (a belső konkurencia minimalizálása nyilván a másik). Eladónak azt tették meg, aki legalább elemi szinten tudott kommunikálni a magyar anyanyelvű vevőkkel.

Mivel a földművelési kormányzat által létesített bolgárrendszerű állami telepek sikere elég kétséges volt (a hazai termelők nem éltek a lehetőséggel elég nagy számban), Angyal a népi zöldségtermesztés kiszélesítését és támogatását sürgette, felhívva a figyelmet a magtermesztés és a hajtatus (palántázás) szükségességére, ecsetelve annak gazdaságos voltát (abban az időben sok zöldségmagot és korai zöldséget még importálni kellett Magyarországra, ami igen drága volt). Erőfeszítéseinek eredményeként a főváros környékén elkezdődött a zöldségek korai hajtatusa, palántázása (Mahács 1925; Hargitainé Szimeonova 2004; Für-Pintér 1988).

Az eddig ismertetett munkák után több évtizedig szünetelt a bolgárkertészek iránti tudományos érdeklődés magyar részről. Az 1930-40-es években róluk a sajtóban jelentek meg cikkek, illetve a politikai feszültségek után a két ország kétoldalú szerződésekkel rendezte a bolgárok hivatalos munkavállalásának kereteit¹³.

---

¹³ Vö. Az állam és a bolgárkertészek viszonya... c. fejezetet.

A bolgárkertészekkel foglalkozó magyar szakirodalom következő korszaka az 1950-es évek végétől az 1980-as évekig tart. A II. világháború utáni időszakban a bolgárkertészek termelési módszere és leginkább független piaci magatartása már nem volt „divatos”, különösen a szocialista rendszer kezdeti szakaszában¹⁴, azonban először az agrárszakemberek, majd egyre inkább a néprajzkutatók újra élénk érdeklődéssel fordultak a téma felé, feltárva kistérségi vagy települési szinten a bolgárkertészek örökségét.

Az 1950-60-as években a bolgárkertészek örökségével két, a paprikatermesztés helyi történetét feldolgozó munkában találkoztunk – Szalva Péter¹⁵ *A szentesi paprika* c. írása 1959-ben jelent meg, Bálint Sándor¹⁶ *A szegedi paprika* c. műve pedig 1962-ben. A bolgárkertészek mindkét írásban, mint letűnt jelenség szerepelnek, akik már nem játszanak szerepet a paprika termesztésében a vizsgált régiókban.

Szalva Péter könyvében részletesen bemutatásra kerül a bolgárkertészek termesztési módszere, az eddig leírtak alapján nem találunk különbséget a korábbi szerzők és az ő megállapításai között. Megváltozott viszont a bolgárkertészekhez való viszony: kifejezetten pozitív színben vannak feltüntetve, ki van emelve, mi az, amit a helyi termelők tőlük tanultak, illetve nekik köszönhettek. A szerző is leírja, hogy a siker titka elsősorban az volt, hogy a bolgárkertészek nagyüzemi zöldségtermesztést hoztak az országba, ahol, a főúri kertek kivételével, egészen kezdetleges, külterjes zöldségtermesztés folyt, amit a szakértelem és a tőkehiány is nehezített, miközben a gyarapodó városi rétegek-

---

¹⁴ A témát részletesen Az állam és a bolgárkertészek viszonya... c. fejezetben tárgyaljuk.

¹⁵ Szalva Péter (1920–2002) biológus, növénynemesítő. 1954–1979 között a szentesi Zöldségtermesztési Kutató Intézet Kertészeti Kutató Állomásának alapító igazgatója, kutatója, számos zöldségfajta nemesítője (www.szentesinfo.hu/mozaik/images6/szalva.htm).

¹⁶ Bálint Sándor (1904–1980) néprajzkutató egyetemi tanár, a 20. századi magyar néprajz és folklorisztika egyik legjelesebb kutatója, a vallási néprajz megalapítója. Fő kutatási területei az Alföld néprajza, a vallási néphagyományok és Szeged néprajza (w3.exter.net.hu/~tavlatok/,,6503balints.htm)

nek egyre nagyobb igényük volt a friss zöldségre, így folyamatos áruhiány keletkezett (Szalva 1959; Horváth 2004). A szentesi régió mindig is híres volt zöldségtermesztéséről, a bolgárkertészek ehhez járultak hozzá szakértelmükkel és kertészeti technológiájukkal, tőlük nemcsak a termesztést (palántázást, trágyázást, magtermesztést), hanem a szedést, csomózást, sőt a piacozást, a gyékényponyván való árusítást is eltanulták a környék gazdái. A legfontosabb kertészeti együttműködés a paprikafajták terén figyelhető meg: innen eredeztethetők a későbbi tájfajták kiinduló anyagai, például a plovdivi fehér paprika képezte a cecei fehér alapját, a várnai fehér a keszthelyi fehér paprikáét, a sipkai fehér pedig a bogviszlói kiindulási pontja volt. A legismertebb és küllemre legszebb kalinkói fehér paprika lett a Szentes környékén nemesített szentesi fehér alapja, az eredeti termés kissé csípős volt, ezt már Szalva Péter nemesítette csípmentesre (Szalva 1959; Horváth 2004).

Bálint Sándor munkájában a bolgárkertészek „melléksze-replők”, ő a paprika európai és szegedi meghonosodásáról írt, végig vezetve az egész ciklust a termesztéstől a kereskedelemig. Bemutatta a bolgár paprikatermesztési kultúrát (más országo-kéval egyetemben), de fő problematikája mégis a szegedi pa-rashti gazdálkodás kiveszőben levő hagyományainak ismerte-tése, kevésbé tért ki az agrártudományi vonatkozásokra. Az ön-tözésről azt írta, hogy sokszor felmerült spanyol és bolgár minta szerint a fűszerpaprika öntözése is, azonban egyrészt nem volt felszerelés, másrészt a tapasztalatok azt mutatták, hogy romlik az öntözött paprikák minősége (színe és íze), továbbá a termés is romlandóbb lesz (Bálint 1962).

Somos András *Zöldségtermesztés* c., többször is kiadott munkájában szintén foglalkozott a bolgárkertészekkel, az általa leírt 9 zöldségtermelő körzet többségében kimutatható az ő ha-tásuk. Többek között ismerteti a bolgár vetésforgó lényegét, hangsúlyozva, hogy tiszta formájában sehol sem használták, ez inkább alternatív lehetőségeket adott a talaj tápanyagellátottsá-gától függően, illetve biztonságot is, azáltal, hogy igyekeztek mi-nél több fajta zöldséget ültetni. A bolgár forgóban egy tenyészidő

alatt egymást követték a különféle növények (elő-, fő- és utóvetemény), bizonyos fajokat pedig köztesként termesztettek. A fő problémát a talaj nagymértékű terhelése jelentette, aminek feljavításához nagymennyiségű szerves trágyára volt szükség. Emellett ő is megállapította, hogy a bolgárkertészeket nagy vállalkozókedv, jó üzleti szellem, hallatlan szorgalom, egyszerűség, igénytelenség, takarékoság, jó szervezőkészség és nagy gyakorlati jártasság jellemezte (Somos 1961).

A gyulai terület zöldségkertészetében is fontos szerepet játszottak a bolgárkertészek, ahogy az Kósa László *A gyulai zöldségtermelő körzet kialakulása* c. írásából kiderül¹⁷. Az intenzív zöldségtermesztés ebben a régióban is a bolgárok közreműködésével jött létre, akik nagy konkurenciát jelentettek a helyben termelő német kertészek számára, akik egy idő után feladták ezt a foglalkozást. A környéken virágzó palántakertészkedés alakult ki, ami valószínűleg szintén a bolgároknak köszönhető (Somos 1961; Kósa 1967).

Boross Marietta sokat idézett tanulmánya *Bolgár és bolgárrendszerű kertészetek Magyarországon 1870–1945.* címmel, 1973-ban jelent meg. Az eddig leírtakhoz képest néhány újdonságot tartalmaz, számos statisztikai adatot Révész Istvántól és bolgár szerzőktől idéz, illetve terepmunkán gyűjtött anyagokkal egészíti ki eddigi ismereteinket. Információkkal szolgál a kertek méretéről, illetve megadja a jövedelemelosztás sémáját is, rajzokon mutatja meg a bolgárkertészek által használt szerszámokat (kapák, ültetőfűrók, kosarak stb.), az öntözőkerék sematikus rajzát, illetve összeveti a locsolási költségeket a német/magyar és a bolgárkertészek öntözési módszereinél (Révész adatai alapján). Az írás végén megemlíti a bolgárkertészek sorsát a szocialista időszakban, ismertetve a különböző lehetőségeket (tsz-tag-ság, családi gazdaság, állami vagy magán kereskedelem).

Varga Gyula 1974-ben megjelent *A bolgárkertek és a magyar konyhakertkultúra* c. tanulmányában részletesen bemu-

---

¹⁷ A területtel ebből a szempontból még Balázs Sándor (1956) és Palov József (1985) is foglalkozott, Dimitrov Imre (1973) pedig a kalocsai bolgárkertészek munkáját mutatta be.

tatta a magyar kertkultúra történetét a bolgárkertészek előtti időszakból, azzal a céllal, hogy szemléltesse fontosságukat a magyar kertészet fejlődésében. Már a 13. századi oklevelek is megkülönböztetik a *hortus* (kert) fogalmát, ahová azokat a terményeket vetették, amelyeket nem lehetett vagy nem volt érdemes szántóföldi termesztésbe vonni. Ez a terület rendszerint a jobbágytelek hátsó részén, a konyha közelében helyezkedett el (konyhakert), a kertek termelési-technikai rendjében pedig évszázadokon keresztül nem történt változás, így megállapítható, hogy a házi kertek a földművelés egyéb ágazataihoz képest minden téren kezdetlegesebb, archaikusabb hagyományokat őriztek meg. A magyar kertkultúra fejlődésében a főúri gyümölcs-, zöldség- és díszkertek is fontos szerepet játszottak, de ezeknek nem volt feladata szélesebb tömegek ellátását biztosítani. Emellett létezett még szántóföldi zöldségtermesztés is, amely a városokat látta el, és amelynek központjai a 19. század közepére már kialakultak. A 19-20. századi városfejlődés azonban a kertszövetkezetek további szélesítését s mindenekelőtt minőségi javítását követelte. Ezt az igényt ismerték fel a bolgárok és olcsó, de mégis piacképes áruikkal a magyar konyhakertkultúra fontos tényezői lettek. Varga részletesen bemutatja a bolgárkertek és a magyar kertészet közötti különbségeket: a bolgárkert bérelt földön alakult, önálló üzemegység, nem pedig a parasztgazdaság része; eleve piaci igények kielégítésére építették ki; a növények ültetésétől az áru külsőjéig minden a piaci kívánalmaknak rendelődtől alá; fő jellegzetesség az öntözés és a sokkal fejlettebb palántázás; a sajátos munkaszervezet szintén a hatékonyságot szolgálta; új növényfajták bevezetésével végső soron forradalmasították a hagyományos magyar kertészetet. Varga Gyula a bolgárkertészeket „egyszerű, a vagyongyűjtésre berendezkedett takarékos, sőt kívülálló szemében fukar, zárkózott” emberekként írja le, akiknek szerény életmódja ugyan szimpátiát váltott ki a magyarokban, de a magyar kertészekkel közvetlen kapcsolataik nem alakultak ki, ezen csak az I. világháború miatt kialakult helyzet változtatott.

1979-ben jelent meg Jeszenszky Árpád *Adatok a magyar zöldségtermesztés múltjából* c. munkája, amely szintén áttekintette a magyarországi zöldségtermesztés történetét, beszámolt a bolgárok budapesti megjelenéséről, illetve a vízemelő szerkezetéről és a korabeli öntözési módszerekről.

Surányi Dezső 1981-ben írt tanulmánya *Bolgárkertészetek Cegléden és hatásuk a város zöldségtermesztésére* címmel, végig veszi a magyar zöldségtermesztés főbb állomásait, kitérve a bolgárkertészek jelentőségére. Megállapítja, hogy történelmi távlatból a bolgárkertészekre nagyon nagy szüksége volt a magyar mezőgazdaságnak, ugyanis a kertkultúra az egyre növekvő kereslet ellenére is visszaesett a kertészeti termelő területeken a 19. század közepére. A zöldségfélékkel beültetett terület viszont a századvégétől nagyon dinamikusan növekedett, ennek a tendenciának a Balkáni háború és az I. világháború vetett véget, a két háború közötti időszakban is érezhető a bolgárkertészek hiánya, különösen a hagyományos nem zöldségtermesztő területeken, ahol senki sem folytatta munkájukat. Surányi is hasonló információkat közöl, mint a többi szerző, azzal a különbséggel, hogy Cegléd és környékére vonatkoztatja őket. Érdekesekek viszont a kertészek életmódjára vonatkozó információi: „*A bolgárok közül csak néhányan maradtak Cegléden télidőben, a hazatérők közül is legelőbb a gazdák és munkavezetők jöttek ismét a városba. A bolgárok vonattal a fővárosba utaztak, s onnan olcsó személyszállító hajón Ruszéig mentek. A beosztott kertészek és a családtagok már október végén női ruhákat, ágyneműket, háztartási eszközöket vásároltak és útra keltek, bár ezeknek a cikkeknek a kivitele nagy nehézségbe ütközött...*” (Surányi 1981). Kitér az étkezésükre is: étrendjük egyoldalú, húst vagy állati eredetű fehérjét (sajt, túró, tojás) alig ettek. Bulgáriából kevés hústerméket hoztak (*szudzszuk* [bolgár kolbászféle] ami tavaszig is elállt), nagy ünnepekre (pl. Szt. György nap) bárányt sütöttek, amit a csemői juhászoktól vásároltak. A reggeli tej, tea volt, kenyérral, ebédre bab, borsó levest készítettek, amelybe kenyeret aprítottak, néha készült lecsó is rizzsel vagy tarhonyával, kevés tojással. Ha nem volt idő meleg ételre, felaprítottak paradicsó-

mot, paprikát, hagymát, petrezselymet és azt ették kenyérral (ezt a szerző „hideg lecsónak” nevezi). Vacsorára rántott leves volt, valamilyen tűrófélével. Szeszes italt alig ittak, ünnepre sör és pálinka jutott – írja Surányi a ceglédi bolgárkertészekről. Még érdekesebbek az hiedelemvilágukról gyűjtött adatok, úgy tűnik, hogy a görögkeleti vallást nem nagyon tartották, ha szükségük volt lelkész közreműködésére, akkor a reformátusokhoz fordultak. Megmaradt viszont a napkultusz és a só tisztító erejébe vett hit – korán reggel mindig kelet felé fordulva mosakodtak, fejüket pedig sóval hintették meg. A húsvéti báránysült és sonka csontjait az étkezések után gondosan összegyűjtötték, kivették belőle a velőt, és a halastóba, árokba, patakmederbe szórták, az okokra nem adtak magyarázatot¹⁸.

A bolgárkertészekről csak 1987-ben jelent meg újra könyv magyar szerző tollából – Czibulya Ferenc *Bolgárkertészet magyar földön* címmel. A szerző édesapja visszaemlékezései alapján mutatta be a bolgárok által meghonosított öntözéses kertészkedés történetét Szegváron, a szentesi régióban. Részletesen ismertette az öntözőkerék („dulap”) építésének módját, méretezését és működését, a kert öntözésének alapjait – az öntözőcsatornák kiépítésétől a növények ültetéséig, számos rajzzal illusztrálva. Kitért a palántanevelésre és az ott bevezetett újításokra, a korai termesztés bevezetésére és a palántabetegségekre is. Külön fejezetben foglalkozott a magtermesztés kérdéseivel, illetve a termények szedésével, értékesítésével és tárolásával. A könyv hangneme teljesen eltér a 20. század elejének stílusától, alapvetően visszaemlékezés jellegű, a bolgárkertészeket nem veszélyes konkurenciaként, hanem segítőkész, szorgalmas emberekként írja le, akiktől a helyiek is szívesen tanultak. A technológiai sajátosságok megegyeznek a korábbi munkákban leírtakkal (a szerző édesapja 1857-ben született, a bolgárkertészek pedig 1875 végén érkeztek), de egy már letűnt kor emlékét elevenítik fel, a mű fontossága már megjelenésekor is inkább „a technoló-

---

¹⁸ A húsvéti és a Szent György-napi bárányáldozat csontjaival kapcsolatban számos szokás élt Bulgáriában, ezeknek jósló, bőséget hozó funkciójuk volt (Маринов 1994).

giatörténetté vált szakmai ismeretek, munkafogások összegyűjtése és közreadása miatt jelentős” – írja Csoma Zsigmond *A könyv történeti háttere* c. zárófejezetben (Csoma 1987, 141), amely tulajdonképpen egy önálló tanulmánynak is tekinthető. Ebben a részben a szerző bemutatja a bolgárok történelmi helyzetét, megjelenésüket magyar földön (a bánáti bolgár közösséget és a kertészeket), a velük foglalkozó szakirodalom egy részét, és részletesen kitér az általuk használt kertészeti technológiára (öntöző kerék, szerszámok, a kert kialakítása, a munkaszervezet stb.), amelyet számos rajzzal illusztrál.

A bolgárkertészekkel foglalkozó tudományos munkák harmadik része a 2000-es évektől jelent meg, és a még fellelhető emlékeket, szóbeli történeteket, illetve a rendelkezésre álló levéltári adatokat igyekeznek felgyűjteni konkrét kistrégiókra vagy településekre vonatkoztatva.

Csoma Zsigmond 2002-es tanulmánya, amely a *Bolgárkertészet az Alföldön* címmel jelent meg, nagyrészt megismétli az eddigi ismereteket, kiegészítve a bolgárok munkaszervezetének ismertetésével, amely azonban számos megnevezésben pontatlanságot tartalmaz – pl. a *komandar* nem segítő jelent, hanem szó szerint parancsolót, parancsnokot, ezzel a gazdát helyettesítő munkafelügyelőt jelölték, ezt a szerepet akár a gazda felesége is betölthette; továbbá az *ortak* sem napszámos, hanem társ a vállalkozásban, akivel meghatározott séma szerint kellett megosztani a nyereséget (erről vö. Чангова-Менухарт 1989). Az írás végén objektív összefoglaló olvasható a bolgárkertészek technológiájának sajátosságairól, amely egyszerre tekinthető fejlettnak és elmaradottnak is: az általuk meghonosított öntözőses zöldségtermesztés komplex, összetett rendszer, amely magába foglalja a szaktudást, a munkaszervezést és az értékesítést, olyan újdonság volt, amely megalapozta versenyképességüket, viszont az alkalmazott technológia ősi volta, az eszközszegénység, illetve a munkaerő (különösen a nem, vagy alig fizetett gyermekmunkások) túlhajszolása mind az elmaradottságot bizonyítja (Csoma 2002).

Szűts Judit (2002) a táplálkozáskultúra felől közelíti meg a bolgárkertészek problematikáját – tanulmányában leírja, hogy a bolgárkertészek hatására a magyar kisparasztok is elkezdtek palántákat vásárolni, majd kis zöldségkerteket kialakítani, ahol saját szükségletre termesztettek paradicsomot, paprikát, uborkát, karalábét, káposztát stb. Ennek következtében megváltozott a táplálkozás is – a zöldségeket nemcsak savanyúságként fogyasztották, hanem egyre többször jelentek meg a nyers fogyasztás mellett a levesek, főzelékek, mártások.

A kiskunsági bolgárkertészek történetét Bihar Mária ismereti *Bolgárkertészek és szerepük Kunszállás föliás kertkultúrájának kialakulásában* c. írásában (2003), a szóbeli történelem módszerével, a Petkov család sorsán keresztül mutatva be a bolgárkertészek sorsát. A leírásból egy szigorú, de a munkásait megbecsülő és megfizető gazda képe rajzolódik ki (a napszámok nála 60%-kal magasabb bért kaptak, mint máshol), akinek a munkáját a II. világháború és az utána következő szocialista rendszer tette tönkre. Érdekes információkat találunk a téeszertészetének működéséről, amit a már bemutatott bolgárkertész vezetett – a kiskunszállási kertészetet felvirágoztatta, a bérezésnél pedig ragaszkodott a régi bolgárkertész elosztási elvekhez, számos konfliktust felvállalva munkásai érdekében, aminek következtében a kertészetben dolgozók bérezése jóval magasabb volt, mint a többi területen dolgozóké. A téeszertészetben szerzett ismereteket a dolgozók a saját háztáji gazdaságukban, a primőrzöldség termesztés terén kamatoztatták (Bihar 2003).

A szentesi bolgárkertészek tevékenységének kutatását Mód László folytatta, aki egyrészt áttekintette a levéltári dokumentumokat (megállapítva, hogy a témát érintő dokumentumok nagyrészt selejtezés áldozatai lettek), illetve további életút gyűjtéseket végzett (Mód 2003a; b). Az interjúk során számos érdekes információ került elő, amelyek árnyalják eddigi ismereteinket pl. a Szentesen tartósan letelepedő bolgárkertészek házasodási mintázatairól, akik szinte mindnyájan helyi magyar nőket vettek feleségül, gyermekeik pedig kis kivételektől eltekintve az

édesanya vallását és anyanyelvét vitték tovább. A bolgárok élénk közösségi életet is éltek, gyakran látogatták egymást, és műronkoni (keresztszülői) kapcsolatokat is létesítettek. Szakmai ismereteik átadása révén a környék ma is virágzó kertészeti központ lett. Az öntözési engedélyek műszaki dokumentációjának átvizsgálása rávilágított a Szentesen használt bolgár öntözőberendezések fajtájára (láncvödörös kerék), majd az 1930-as évektől elterjedtek a motoros vízemelők is, amelyeknek a teljesítményéről, szerkezetéről is találunk információt, ahogy arról is, mikor és mennyi víz használatát engedélyezték a kertészeknek. A szerző foglalkozott még a bolgárkertészek szerepével a padlizzán elterjesztésében (Mód 2020).

2010-ben jelent meg egy kismonográfia magyar szerző tollából a bolgárkertészekről: Rémiás Tibortól a *Tündérkertek a Sajó mentén* címmel, amely a felsőzsolcai bolgárok történetét és jelenét mutatja be. A közösség alapját a Draganovó faluból betelepült bolgárkertészek leszármazottjai adják, a könyv nekik állít emléket a családtörténeteken keresztül, számos fényképpel illusztrálva. A munka végén olvashatók az összegyűjtött egyházi és polgári anyakönyvi adatok a draganovói vagy felsőzsolcai születésű bolgárokról és leszármazottjaikról (Rémiás 2010).

Horváth Vera írása (2013) a hidrológia szempontjából közeliíti meg a bolgárkertészek kérdéskörét – 1930-ban a Sopron melletti Keszegér partján létesítendő kertészet öntözéséhez kért engedélyt több bolgár nevű személy, akiknek bolgárkert öntözéséhez volt szükségük vízre. Kérvényüket a Sopron vármegyei alispánhoz nyújtották be. Az engedélyt két birtokrészen, 2, illetve 6 katasztrális holdon létesített bolgárkerthez váltották ki. Engedélyezték számukra, hogy egy 18 cm belső nyílású csóvel a patak vizét egy aknába vezessék, ahonnan lóval meghajtott vízemelő kerékkel továbbították a kertbe. A kisebb terület öntözéséhez másodpercenként 2,5 liter, míg a nagyobbhoz 7 litert használhattak fel percenként. A kertészekről nagyon kevés adat maradt fenn, a lakosság a piacon árult szép árujukra és a kunyhójukra emlékezett. A dokumentumok alapján nem lehet megállapítani, hogy mikor és miért szűnt meg a kertészet, a vízügyi

engedélyt a bérleti szerződés megszűnése miatt vonták vissza (Horváth 2013).

2016-ban és 2017-ben újabb regionális kutatások jelentek meg. Galambos Krisztina a győri bolgárkertészek tevékenységét ismertette, Puskó Gábor pedig a Tornalján (ma Szlovákia) található Beje (Behynce) településen dolgozókat mutatta be (Galambos 2016; Puskó 2017). A településen ma már nem élnek bolgárok, ezért az adatgyűjtés elég nehéznek bizonyult. Megvolt a földbérlés ügyében hozott presbitériumi döntés jegyzőkönyve, amelyből kiderül, hogy a bolgárkertészek egy nagyon vizes, más mezőgazdasági munkára alkalmatlan területet béreltek ki. A faluba csak férfiak költöztek, és egyikőjük sem házasodott meg helyben. A helyi lakosság nem foglalkozott igazán zöldségtermesztéssel, túl munkaigényesnek és emellett alacsonyabb rangú munkának tartották. Napszámba kizárólag a földnélküli vagy kevés földdel rendelkező családok fiatal női tagjai mentek el, a munka nehéz volt ugyan, de a bérezésre sohasem volt panasz. A bolgárok a II. világháború után költöztek el végleg a településről, hátra hagyva néhány új zöldségfajta termesztését és fogyasztását (Puskó 2017).

A bolgárkertészek jelenségét környezeti és gazdaságtan-rológiai aspektusból Bódi Ferenc és Ralitzsa Savova mutatta be (Bódi-Savova 2018), akik egyes szakirodalmi adatok alapján próbáltak meg valamilyen új értelmezést adni a jelenségnek.

2021-ben jelent meg Kunkovác László fényképalbuma „Ló-járgányos öntözőművek. Zöldségkertészetek Kecskemét és Nagykőrös határában” címmel. A szerző éveken keresztül fényképezte a kecskeméti bolgárkertészek öntözőműveit és kertjeit, ezek az eddig nem, vagy csak részben publikált képek kerültek a kötetbe, amelyhez Csoma Zsigmond írt bevezető tanulmányt.

A bolgár közösség nemcsak kertészeti tevékenysége miatt érdekes a magyar kutatók számára. A magyarországi bolgárok mai, modern identitásának kérdéseivel és azok megnyilvánulásaival Kolozsi Ádám (2021) foglalkozik „Pest környéki bolgár identitáselemek” c. munkájában. Fő kérdése az, hogy a Pest környéki bolgárságnál miként viszonyul egymáshoz a kulturális ön-

reprezentáció, valamint a kultúra és közösséghez tartozás belső kifejeződése. Miután röviden ismerteti a bolgár közösség sajátosságait, magyarázatot keres és talál a nagymértékű generációk közötti mobilitásra is, a kertészszakma gyors elhagyására. A fő okok között megemlíti a gazdasági kivándorlás nagyvárosokat megcélzó sajátosságát, illetve azt, hogy a zöldségtermesztés nem tekinthető ősidóktól örökölt foglalkozásnak, csak Magyarországon tett szert kizárólagosságra¹⁹, így a közösség tagjai sem feltétlenül ragaszkodtak hozzá. A tanulmányban bemutatja a magyarországi bolgárok szakrális és profán tereit (templom, kultúrház, iskola), az ünnepek sajátosságait, illetve azokat a pontokat, amelyek a mai Magyarországon élő bolgárok identitásának sarokköveit adják. A közösség ünnepeit jellemző „neofolklorizációs aktusok” a szerző szerint valódi közösségteremtő és bolgár-tudat erősítő szereppel bírnak, és egyre meghatározóbb szerepet játszanak a bolgár identitás megőrzésében (Kolozi 2021).

---

¹⁹ Ez az állítás nem fogadható el, a kertészkedés több mint 150 éven keresztül meghatározó foglalkozás volt a tarnovói régióban, ahonnan a mai bolgár közösség nagy része származik (Мурафов 2018).

A BOLGÁRKERTÉSZEK ÉS A MAGYARORSZÁGI BOLGÁR KÖZÖSSÉG AZ ANYAORSZÁG KUTATÓINAK ÍRÁSAIBAN

Bolgár nyelven a külföldön munkát vállaló kertészek megnevezése *градинари гурбетчи* (gradinari gurbetsii), az általuk gyakorolt tevékenység pedig *гурбетчијско градинарство* (gurbetsijszko gradinarsztvo). Ezeket jobb híján vándor kertész, vándor kertészkedés terminussal fordították magyar nyelvre (pl. Peneva–Vincze 1981), de ez a megnevezés nem adja át pontosan a szó jelentését. A *гурбет*²⁰ (gurbet) szó az egész Balkán-félszigeten azt a szezonális bérmunkát jelöli, amely munkások csoportjainak időszakos határon át ívelő (legyen szó belső – etnikai, vallási – vagy országhatárról) migrációjával járt (Марков–Христов 2019). Szűkebb értelemben jelentése: munka külföldön nyereség vagy megélhetés céljából²¹, ami tökéletesen lefedi a bolgárkertészek magyarországi tevékenységét is. Ebben a kötetben az egyértelműség kedvéért a bolgár szakirodalom ismertetésénél is a magyar *bolgárkertész* kifejezést fogjuk használni.

A bulgáriai írások a kertész emigráció témakörében általános jellegűek, nem foglalkoznak külön a Magyarországon dolgozókkal, általános tendenciákat, jellemzőket és okokat igyekeznek feltárni.

A kertészkedő bolgárokról saját kortársaik Bulgáriában fajlagosan keveset írtak, ennek fő oka, hogy történelmük korai szakaszában az ország még az Oszmán Birodalom része volt, ami a kivándorlás egyik fő oka is volt. Az első, aki a bolgárkertészeket megemlítette, Georgi Sz. Rakovszki²² volt, 1859-ben, Odesszá-

---

²⁰ Gurbet/kurbet szó arab eredetű, a török nyelv közvetítésével került át a bolgárba és más balkáni nyelvekbe, jelentése külföld (Марков–Христов 2019).

²¹ talkoven.onlinerechnik.com

²² Georgi Sztojkov Rakovszki/Георги Стойков Раковски (1821–1867) – bolgár költő, tudós és forradalmár, a bolgár felszabadítási mozgalom első ideológusa és vezetője, aki felismerte a múlt és a népi kultúra megismertetésének szerepét a nemzeti öntudat megerősítésében (slovo.bg).

ban kiadott művében adott rövid leírást a kertészeti termelésről, néhány szakmai praktikáról, a használt szerszámokról, illetve a termesztett fajtákról (idézi Мырафов 2018, 15).

Mind a mai napig meghatározó Cani Gincsev²³ munkássága, aki nemcsak a kertészet hőskorának kortársa volt, hanem maga is kertészcsaládból származott, illetve rövid ideig kertészkedett. Alapos ismeretekről számot adva írta meg 1887-ben a „*Няколко думи от историята на нашето градинарство (бахчован-джилък) и за уредбата на градината*” (Néhány szó a hazai kertészet történetéről és a kertek kialakításáról) című tanulmányában a külföldi munkavállalás okait, az ismeretek elsajátításának történetét, az alkalmazott technológiát, a kertészek életének nehézségeit, illetve pozitívumait a bolgár gazdaság szempontjából. A szakmai ismereteket szerinte a bolgárok a konstantinápolyi görögök kertjeiben sajátították el, de mivel a céh, félve a „dolgos bolgárok” konkurenciájától, nem engedte meg nekik, hogy saját kertet nyissanak, ezért elindultak külföldre szerencsét próbálni. Másik ok szerinte a megélhetéshez elegendő termőföld hiánya, ami adósságokban taszította a falusi embereket, ebből jelentett kiutat elszegődni kertésznek még kisebb fizetség mellett is: „*A kertek, az áldott kertek, ahogy maguk a tanyasiak is mondták, kimentették őket abból a kellemetlen, megalázó és alárendelt helyzetből és önálló gazdálkodókat csináltak belőlük.*” (Гинчев 1887). A bolgárkertészek első csapatának kimenetelét a szerző 1720-ra datálja²⁴, állítása szerint ebben a nagyapja is részt vett, de az általa leírtakból kiderül, hogy az első nagyobb arányú kirajzás az észak-bulgáriai területről az korai orosz-török háborúk²⁵ időszakára tehető, különösen az 1828-29-es évben. Gincsev részletesen és hitelesen írja le a kertészek rendkívül megerőltető életmódját, illetve takarékoságu-

---

²³ Cani Gincsev/Цани Гинчев (1835–1894) Ljaszkovecben, a bolgárkertészet központjában született bolgár író, publicista és tanár (dictionarylit-bg.eu/Цани-Гинчев).

²⁴ Ez a dátum szerepel több szerző munkájában.

²⁵ A korai orosz-török háborúk időszaka – 1768–1830 – az észak-bulgáriai területen komoly pusztítással és elnéptelenedéssel járt (vö. Михайлов 2015), ami felerősíthette a kertészcsapatok kiáramlását a környező országokba.

kat, amelynek köszönhetően komoly nyereséggel tudtak hazatérni: *„Ezt a pénzt hazánkba nem a gyárosok és nagykereskedők hozzák, hanem egyszerű emberek, akik semmit sem visznek ki a tisztességes munkán kívül, amit izmaikban és idegeikben hordoznak, és ezek az izmok aranyat szülnek, amelyre a sós izzadság hullik, és amit lelkes takarékossgal gyűjtenek. (...) Ők a mi szorgos kertészeink, akik ezt az aranyat idegen földön, a folyók, a mocsarak és a völgyek mentén szerzik.”* (Гинчев 1887). Az írás kitér a kertek kiépítésére, illetve a munkák mikéntjére a magok válogatásától, a palántanevelésen, az ültetésen és gondozáson át egészen a termelési folyamat végén álló kereskedelemig. Első bolgár szerzőként ismerteti az öntöző berendezéseket, illetve a palántanevelés módszerét, de nála olvashatunk leírást arról, mi történik, ha az áradás tönkreteszi a kertet. A Gincsev által leírt munkaszervezet nagyon demokratikus, a szokásjogon és a közös érdeken alapul, ehhez hasonló leírásokat a magyar szerzőknél is találunk, de feltételezhető, hogy egy korábbi időszakra vonatkozik, és az 1880-as évekre kevésbé volt jellemző (Мутафов 2018).

A kertészek munkaszervezete más területeken dolgozó bolgár kutatók számára is érdekesnek bizonyult. Ivan Gesov²⁶ 1888-ban publikálta *„Нашите градинарски дружества”* (A mi kertészeti szövetkezeteink) c. tanulmányát. A szerző, bár részletesen ismerteti Gincsev megállapításait, a szociológus szemével nézi a bolgárkertész-jelenséget, amit statisztikai adatokkal egészít ki, továbbá gazdaságtörténeti aspektusokat is vizsgál. A kertész szövetkezeteiket különleges szerveződésnek tekinti, mert a kert működtetésében mindenki köteles nemcsak anyagilag, hanem fizikai munkával is részt venni: *„A Ljaszkovecből és a szomszéd falvakból származó kertészek már nem bérmunkásként, hanem üzlettársként dolgoznak.”* (...) *Köztük nincsenek kapitalisták, akik csak pénzt adnak, de munkát nem adnak, akik csak parancsolnak, de nem dolgoznak. Mindenki köteles beleadni*

---

²⁶ Ivan Gesov (1849–1924) bolgár tudós, politikus, parlamenti képviselő, miniszterelnök, a Bolgár Tudományos Akadémia elnöke (Ташев 1999).

munkát, mindenkinek be kell fektetnie nem csak a múltban munkával megszerzett tőkéjét, ha van neki, hanem a jelen fizikai erejét is.” (Гешов 1888). Bár a szerző idealizált módon írja le a bolgárkertészek szerveződéseit, neki is feltűnik, hogy a viszonyok nem minden esetben egyenrangúak, van, aki kevesebbet kap, ezt a tapasztalat hiányával magyarázza. Elszigetelt esetekként ír arról, hogy egyes gazdák (vezető kertészek) megpróbálták ki játszani a többieket, és lényegesen kevesebbet fizetni nekik, illetve csak megemlíti azt a tényt, hogy sok fiatal meghatározott fizetésért vagy akár napszámba, nem pedig nyereségrészesedésért szegődött el a kertészcsapatokhoz. Az általa közölt statisztikai adatok értelmezésénél válik világossá, hogy a külföldön maradó, illetve a szezon után hazatérő kertészek aránya 1:5, ami akár a magyarországi statisztikák elemzéséhez is támpont lehet. Gesev is, bár óvatosabban fogalmazva, megállapítja a bolgárkertészek kultúráközvetítő szerepét.

A következő években megjelenő tanulmányok inkább összefoglaló jellegűek. Hriszto Hinkov összegzi a hivatalos állami statisztikákból kinyerhető adatokat a külföldön kertészkedő bolgár állampolgárokról, körzetenként és országonként összesítve azokat (Хинков 1903). Ebből kiderül, hogy a külföldön kertészkedők aránya a legmagasabb a gornaorjahovici körzetben, a legtöbbben pedig Romániában kertészkedtek, ezt az Osztrák-Magyar Monarchia követi. A szerző is megállapítja a szóbeli szerződések és a szokásjog fokozatos visszaszorulását, aminek jele a kertekben az írott szabályzatok megjelenése.

Szintén összefoglaló statisztikákat közöl Ivan Karoszerov „Търновските градинари и тяхното движение” (A tarnovói kertészek és mozgásuk, 1908), illetve Moszko Moszkov „Емиграцията ни в свързка със стопанския живот” (Emigrációnk összefüggésben gazdasági életünkkel, 1911) c. munkája (idézi Мутафов 2018).

Marin Szirakov munkája „Градинарите от Търновско в странство” (A Tarnovó környéki kertészek külföldön) címmel 1922-ben jelent meg és a kertészek történetét, a jelenség okait, a statisztikai adatokat, a munkaszervezetet, tevékenységüket,

illetve a kibocsátó településekre gyakorolt hatást veszi szemügyre (Сираков 1922). A külföldi munkavállalás okait a szerző perszonális (a helyiek vállalkozószellemű, intelligens és bátor emberek), történelmi (az oszmán fennhatóság terhe), illetve gazdasági (a kevés és rosszminőségű föld, nagy népsűrűség, a megélhetés nehézségei) okokkal magyarázza. Összevetve a statisztikai adatokat, világossá válik, hogy a külföldön dolgozó bolgárkertészek száma a Felszabadulás (1878) után folyamatosan növekszik, ezt Szirakov az emigrálás szabadságával és egyszerűségével, illetve a családok, a vagyon biztonságával magyarázza, és pontos statisztikai elemzéseket közöl (pl. adatai szerint 1914-ben külföldön a tarnovoi régióból összesen 24 336 fő vállalt kertészeti munkát). Külön kitér a kertészek munkaszervezetére és a kertészkompániák tevékenységére, bemutatva azokat a változásokat, amelyek bekövetkeztek. Ilyen a vezető (gazda) megváltozott szerepe – szervezőből munkaadó lett, illetve a bérmunkások és a napszámosok növekvő aránya, különösen a nagyméretű kertészetekben. Gincsev és Gesov romantikus leírásával szemben Szirakov tisztábban látta a kertészszervezet lényegét, azt „kegyetlen kapitalistaként” írta le, amely jognélküli munkásként kezeli a kompánia minden egyes tagját, másrésztől megállapította, hogy ez a fajta munkavállalás nagymértékben megoldotta az ott élők anyagi problémáit, továbbá hozzájárult a terület fejlődéséhez is, azáltal, hogy a kertészek maguk is bevezettek korszerűbb földművelési technológiákat, növekedett az iskolázottság és az általános műveltség, köszönhetően a más, fejlettebb országokkal és kultúrákkal való kapcsolatoknak. A szerző ezért azzal a javaslattal élt, hogy a bolgár állam támogassa a külföldön dolgozó kertészeket, és igyekezzen kiállni értük a nemzetközi kapcsolatok terén is (Сираков 1922).

1938-ban jelent meg Todor Manev, draganovói születésű író könyve „История на българското градинарство“ (A bolgár kertészet története) címmel, amely azonban inkább ismeretterjesztő, mint tudományos munka, viszont a szerző saját gyűjtést is végzett, továbbá ismertette a bolgárkertészek helyzetét az I. világháború után.

A bolgár kertészkedés történetét is összefoglaló legkomolyabb tudományos munka a II. világháború időszakából Hriszto Daszkalov és Pavlin Popov műve (*Основи на зеленчукопроизводството в България* – A zöldségtermesztés alapjai Bulgáriában, 1941), amely többek között a bolgárkertészek termelési tapasztalataira is épít.

A szocialista időszakban megjelent tanulmányok egy része a bolgárkertészek politikai aktivitását ecsetelte, másik része alapvetően a vizsgált tájegység kultúrájában betöltött szerepükkel foglalkozott.

A korszak írásai közül kiemelkedik Vaszil Mutafov *Колелото на съдбата. Българското гурбетчийско градинарство (етнографски аспекти)* c. könyve [A sors kereke. A bolgárkertészet (néprajzi vonatkozások)], amely a szerző 1981-ben megvédett, de nem publikált doktori disszertációjának a szövegét tartalmazza (komolyabb változtatások nélkül), és amely 2018-ban jelent meg a „Bolgárkertészek útján” c. nemzetközi projekt keretében²⁷. Mutafov rendkívüli alaposággal követi nyomon a bolgárkertészet történetét és fejlődését, tisztázva a kibocsátó központok kérdéskörét – írásából válik egyértelművé, hogy a szülőhelyükön kívül munkát vállaló kertészek nemcsak Észak-Kelet Bulgáriában (Ljaszkovec és környéke), hanem Szlivenben, Topolovgradban, illetve a mai macedóniai régióban is voltak, akik ugyan nagyrészt a birodalmi fővárosban dolgoztak (vagyis a kertészek nemcsak külső, hanem belső migráció részesei is voltak), de egyesek eljutottak akár az Osztrák Birodalom területére is. A kertészszakmát a bolgárok egyértelműen a törököktől sajátították el, akik minden nagyobb település mellett létesítettek kertészetet. Ott zömmel bolgárok dolgoztak, elnyerve a „törökök kertészei” elnevezést. Mutafov részletesen ismerteti a kertészek expanzióját országról országra, illetve a jelenség kialakulásának társadalmi, természeti és gazdasági okait. A kertészkedés történetét bemutatva válik világossá, hogy az oszmán korban a bolgárok tömegesen műveltek kerteket segédgazdaság-

---

²⁷ Vö. a Pillantás belülről... c. fejezetet.

ként, az általuk birtokolt termőföldeken belül, a zöldségekkel beültetett területek nagysága és a városok piaci szabályzatai pedig azt mutatják, hogy a kertészkedés nemcsak saját szükségleteket elégített ki, hanem a termékek piacra is kerültek. Kitér a kertművelés technikai részleteire, a szántástól egészen az áru eladásáig, illetve ismerteti a szerszámokat és az öntözőkerekek típusait. Ezek szerint a bolgárkertészek összesen 4 fajta öntözőkeréket használtak történetük során: a vízkerék, ahol a sebesen folyó víz hajtja meg a szerkezetet, ezt többek között Magyarországon is használták a folyók, patakok mentén; az alacsony öntözőkerék (кара долап – karadolap), amely három, egymást meghajtó kerékből áll és amit patakok vagy kutak mellett használtak; a magas öntözőkerék (асма долап – aszmadolap), amely hasonló elvet követ, de a tengely, amely a két keréket összeköti, több mint 2 méter hosszú, ami lehetőséget ad magasra emelni a vizet és nagyméretű kerteket öntözni (ezt szinte mindenhol használták). A harmadik típust (a láncos öntözőkerék) a bolgár kertészszakemberek fejlesztették ki a 20. század elején, itt láncos áttéttel történt a vízkiemelés, a vödörös kerék vízszintesen, a meghajtó kerék pedig függőlegesen helyezkedett el (hátránya, hogy kevés vízhozamot biztosított); a negyedik típus az ún. dobos vagy rekeszes öntözőkerék, amely szintén a 20. század elején jelent meg, szerkezete egyszerű volt és ló hajtotta meg.

Mutafov is bemutatja a kertészkompániák/szövetkezetek történetét, működését és hagyományait, kiemelve az önkéntesség, az egyenjogúság, a nyereség egyenlő elosztásának és a kölcsönös segítségnyújtás alapelvét, hangsúlyozva, hogy ezek csak a kertészkedés korai időszakára vonatkoznak. A 19. században már erősen üzleti alapon szerveződtek a kertészcsapatok, amelyeket a gazda képviselt a külföldi hatóságok előtt, és amelyek létszáma függött a kert méretétől is (locsolt kertnél 5-6000 m²-re kellett egy ember, száraznál pedig 7-8000 m²-re). A nyereség elosztása már a bevitt tőke arányában történt (amennyiben a gazdának szüksége volt társakra), a szerszámok a gazda tulajdonát képezték, az ő feladatköre is megváltozott (már nem vett részt a termelésben, hanem szervezett, ügyet intézett, vezette a

könyvelést), egyre inkább növekedett a fizetésért vagy napszám-ban alkalmazott munkások száma. Ez a tény a gazdát munkadávára is tette, aki különböző jogcímenek akár vissza is tarthatta a kertészek jogos kifizetéseit. A visszaélések növekvő számára a két háború közötti iratokból és panaszlevelekből lehet következtetni, és ekkor már megjelentek az írott szerződések is. Az írás számba veszi a kertészek lehetséges jövedelmeit, megállapítva, hogy a reális keresetek messze nem voltak olyan nagyok, mint azt más szerzők gondolják. Az átlagos külföldön dolgozó kertész munkás megélt és félre is tudott tenni a pénzből, de meggazdagodásról szó sem volt (ez a megállapítás a tőkeerősebb gazdákra természetesen nem vonatkozik).

A könyv egyik igen izgalmas része a külföldi tartózkodás hatásainak vizsgálata a kertészek iskolázottságára, hagyományos kultúrájára, illetve az anyagi kultúra területére. A fejlettebb kulturális közegekkel való kontaktus révén kiszélesedett a kertészek szellemi horizontja, ami pl. a falvaikban lévő iskolai bázis fejlettségén is megmutatkozott. A migrációban résztvevők ugyan nem tanultak 3-4 elemi osztálynál többet, mégis aktív írás-olvasás tudással rendelkeztek, a problémákat mindig racionálisan és nem pedig hiedelmek útján próbálták megoldani. A külföldi hatás a házépítésben is megmutatkozott: az egyemeletes házakat kétemeletesek váltották fel, illetve a homlokzatokon pseudoklasszicista és más, európai építészeti elemek is megjelentek, a házak berendezése, továbbá az öltözködés is erről árulkodott. Emellett a bolgárokat több európai országban is a kertészekkel azonosították, kitérve hozzájárulásukra a helyi zöldségtermesztési kultúra fejlesztésében (Myрафов 2018).

A magyarországi bolgárok körében végzett kutatások 1991-ben kezdődtek az MTA Néprajzi Intézetének és a Bolgár Tudományos Akadémia Folklórintézetének együttműködésében, a projekt címe „A folklórtudomány elméleti és módszertani problémái. Bolgár-magyar összehasonlító folklorisztikai kutatások” volt (1991–2003). Terepmunka-sorozat keretében a bulgáriai kutatók vizsgálták a magyarországi bolgárkertészek és leszármazottjaik folklóráját, majd az egész közösség sokszínű kultúrá-

ját, a kulturális adaptáció folyamatát, a bolgár identitásmegőrzés módozatait, a kulturális kétnyelvűség és a kultúrák közötti dialógus kérdéseit (Ганева-Райчева 2004). Ennek keretében több tanulmány, illetve egy monográfia született. A projekt folyamán változott a kutatások szempontja is – a klasszikus folklorisztika (szokások, ünnepek, hiedelmek) helyett előtérbe kerültek a személyes történetek, illetve a kisebbségi csoportjellemzők. A korai fázisban részt vett kutatók közül Bokova az ünnepi kalendárium szóbeli interpretációit mutatta be bolgárkertészek elbeszélései alapján (Бокова 1999), Mikov pedig a magyarok, szerbek és bolgárok közötti tolerancia megalapozóiként ismertette a munkás hétköznapiakat és az ünnepeket Százhalombatta példáján (Миков 1995). Ganeva-Rajcseva több munkájában az életútinterjú módszerével gyűjtött anyagokat mutatta be, kitérve az identitás lenyomataira az elbeszélésekben, illetve a kulturális kétnyelvűség jelenségére a magyarországi bolgárok különböző nemzedékeinél (Ганева-Райчева 1999; 2002; 2015). A szerző monográfiában foglalta össze több mint egy évtizedes kutatásainak eredményeit – *Българи в Унгария – проблеми на културната идентичност* (Magyarországi bolgárok – a kulturális identitás problémái, 2004) címmel, amely bemutatja a közösség történetét, intézményeit, majd összefoglalja az életútinterjúk tanulságait, amelyek kitérnek a családi életre, a kétnyelvűségre és kétkultúrájúságra, az anyaország és a befogadó ország iránti viszonyra stb. Hasonló tematikákat dolgozott fel Raskova is, aki bemutatta a népzene és a néptánc jelentőségét a bolgár közösség életében, illetve a közösségi identitás kulturális dimenzióit (Пашкова 1999; 2002; 2015).

Kosztadin Gardev történész több tanulmányában és egy monográfiában foglalkozott a magyarországi bolgárokkal, többek között részletesen ismertette a közösség kulturális és művelődési tevékenységét a két háború közötti időszakban. Monográfiájában, amelynek címe *Българската общност в Унгария след 1944 г.* (A magyarországi bolgár közösség 1944 után; Гърдев 2013), pedig történelmi aspektusban vizsgálta a közösség életét a szocialista rendszerben, illetve a rendszerváltás idején, kitérve

a magyar–bolgár politikai kapcsolatokra, majd bemutatta a bolgár diaszpóra kulturális, gazdasági és vallási életét ebben a nem könnyű időszakban (Гърдев 1995; 2013).

2000-ben jelent az első nyelvészeti (szociolingvisztikai) tárgyú monográfia a magyarországi bolgárokról Petar Szotirov tollából, amely a közösség kétnyelvűségét vizsgálta²⁸ szintén terepkutatások és életútinterjúk segítségével (Сотиров 2000).

A külföldön dolgozó bolgárkertészek statisztikai adatainak kutatását már a korábbiakban ismertettük, ezt a hagyományt folytatja Penka Pejkovszka Magyarországon végzett bolgár történész, demográfus, aki a magyarországi bolgárok demográfiájának szakavatott kutatója. Számos tanulmányban ismertette a közösség történeti demográfiai mozgásait 1880-tól napjainkig, ezek nagy részére hivatkozás történik a jelen kötetben is. 2011-ben jelent meg *Българските общности в Унгария през XIX-XX век. Миграции и историко-демографска характеристика* (A bolgár közösségek Magyarországon a 19-20. században. Migrációk és történeti-demográfiai statisztika) c. monográfiája, amely a KSH-ban és a bolgár statisztikákban fellelhető adatok alapján a következő témaköröket tárgyalja: a bolgár lakosság migrációja Magyarországra 1880 és 1910 között; a budapesti bolgár közösség demográfiai sajátosságai 1880 és 2001 között; a gyermekmigráció sajátosságai; bolgár egyetemisták Magyarországon és kapcsolataik a bolgárkertészekkel, illetve a magyarországi bolgár közösség demográfiája, etnikai identitása és integrációja 1920 és 2001 között (Пейковска 2011b).

2014-ben jelent meg Veneta Jankova könyve Magyarországi bolgárok – kulturális emlékezet és örökség címmel (*Българите в Унгария – културна памет и наследство*), amely a közösség egyéni és kollektív emlékezetének működését és a benne zajló kulturális folyamatokat mutatja be. Feltárulnak a különböző generációk elképzelései a bolgárságról és a hagyományról, és különösen élesen jelenik meg a „bolgárkertész” figurája, amely egy-

---

²⁸ Részletesen vö. A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete... c. fejezetet.

fajta hősi előképként manifesztálódik, alapját képezve a közösségi mítoszteremtésnek.

Az utóbbi években számos olyan bulgáriai munka jelent meg, amelyek a határon túli közösségekkel foglalkoznak, ezekben a magyarországi bolgárok is szerepelnek, de a róluk szóló megállapítások alapvetően a meglévő adatok alapján születtek (vö. Колев 2013; Пенчев et al. 2017; Йочева-Димитрова 2016; Борисова-Гергова 2017 stb.).

PILLANTÁS BELÜLRŐL: A BOLGÁR KÖZÖSSÉG „SAJÁT” KUTATÁSAI

A magyarországi bolgár közösségben csak az 1970-as évektől kezdődtek a tudományos kutatások, aminek oka, hogy a saját értelmiség viszonylag későn jött létre és a szakmai orientációja sem volt feltétlenül tudományos. A közösség kutatói nagyrészt nem a bolgárkertészek leszármazottjai közül kerültek ki, hanem pl. vegyesházasság útján jöttek Magyarországra, majd betagozódtak az itteni bolgár közösségbe, végzettségük pedig alkalmassá tette őket a tudományos munka lefolytatására. A témakörök között találunk gazdaságtörténetet, történelmet, néprajzot és nyelvészetet is. A magyarországi bolgárok tudományos kutatásait először a Bolgár Országos Önkormányzat által alapított Magyarországi Bolgárok Kutatóintézete koordinálta (1997–2003 között), Peneva-Vincze Lili, majd Csíkhelyi Lenke vezetésével. Az intézmény megszűnése után 2016-ban megalakult a Bolgár Kutatóintézet Tyutyunkova Mónika irányításával. Fő céljuk a magyarországi bolgár vonatkozású levéltári adatok feltárása, rendszerezése és digitalizálása, amelyek segítségével megismerhető a bolgárkertészek múltja, illetve tovább kutathatók a magyar-bolgár történelmi és kulturális kapcsolatok.

A legkorábban – az 1970-es évektől – Peneva-Vincze Lili kezdett foglalkozni a magyarországi bolgárokkal, 1981-ben jelent meg a *Hagyományörzés és beilleszkedés a magyarországi bolgárkertészek körében* c. tanulmánya, amelynek igen fontos megállapítása a bolgár közösség „atipikus kisebbségként” való meghatározása. Emellett vizsgálta a bolgárkertészek táplálkozás- és lakáskulturáját, illetve munkaszervezetét is (Peneva-Vincze 1996; 2000; 2002), azonban végig megmaradt egyfajta külső szemlélőnek, írásai is főleg magyar nyelven, magyar tudományos folyóiratokban vagy kötetekben jelentek meg²⁹.

---

²⁹ Munkásságával részletesen „A bolgárkertészekről jeles kutatóik...” fejezetben foglalkozunk.

1989-ben jelent meg Menyhártné Csangova Penka *Под слънцето на Унгария* (Magyar napfény alatt) c. monográfiája, amelyet sokan a magyarországi bolgárkertészekről írt első gazdaságtörténeti munkának tekintenek. Még ha ez ebben a formában nem teljesen igaz, tény, hogy ez a mű az első, amely komplex képet ad a bolgárkertészek magyarországi tevékenységéről mintegy 100 éves távlatban (a 19. századi érkezéstől egészen 1980-as évekig), alapvetően a gazdaságtörténetre fókuszálva. A szerző használt ugyan szakirodalmi és levéltári anyagokat, a munka értéke mégis a személyes történetekben van, amelyeket évtizedeken keresztül gyűjtött és rendszerezett. Ezeken keresztül kapunk képet arról, maguk a bolgárkertészek hogyan élték a munkás hétköznapiakat, hogyan alkalmazkodtak a magyarországi és a bulgáriai politikai és gazdasági helyzethez, illetve végső soron hogyan integrálódtak a magyar társadalomba. A kötetben szereplő számos név, fénykép, irat személyessé és bizonyos módon bensőségesé teszi ezt a munkát, aminek következtében a bolgár közösség már a megjelenésekor is „sajátjának” érezte³⁰, így fontos állomás volt az önreflexivitás útján (Kjoszeva 2012).

A közösség saját kutatói közül a vegyesházasságból származó, kétnyelvű és kétkultúrájú Doncsev Toso a bolgárokkal, mint szociológiai csoporttal foglalkozott, doktori disszertációját *A magyarországi bolgárok etnikai identitásának kérdései* címmel még 1984-ben védte meg a Bolgár Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetében. A dolgozat főbb megállapításai az *Új idők bolgárjai* (2000) c. esszékötetbe is bekerültek. A bolgár közösség tanulmányozásának problematikáját pontosan foglalja össze a *Българите в Унгария. Предизвикателства на новото време* (Magyarországi bolgárok. Az új idők kihívásai) c. tanulmányában (Дончев 1995). A bolgár betelepülések és külön a bolgárkertészek történetének bemutatása után a szerző megállapítja, hogy napjainkban a bolgár közösség már régen nem csak kertészekből és leszármazottjaikból áll, mert tagjai között vannak je-

---

³⁰ Menyhártné Csangova Penka munkássága „A bolgárkertészekről jeles kutatóik...” c. fejezetben szerepel részletesen.

lenlegi vagy volt kertészek, munkások, közép- vagy felsőfokú végzettségűek, vegyesházasságból származók vagy abban élők, kétnyelvűek vagy olyanok akik már részben elfelejtették vagy csak részben tanulták meg a bolgár nyelvet, bolgár vagy kettős identitással rendelkezők stb. Nyelvileg sem egységesek, mert több mint 200 településről származnak, különféle dialektusokat vagy az irodalmi nyelvet beszélik, és zömmel nagyvárosi életmódot folytatnak. A közösség előre haladt az integráció útján, életüket a magyar valóságban élik, a bolgár identitás főbb meghatározói pedig a bolgár név, a nyelvtudás, a származás, illetve az állampolgárság, de megfigyelhető a kettős identitás megjelenése is (félíg bolgár, félíg magyar; bolgár származású önmeghatározás). A bolgárkertész diaszpóra átalakult bolgár nemzetiséggé, ami azonban gyorsítja az asszimiláció folyamatát a magyar többségi társadalomba, állapítja meg „belülről” a szerző (Дончев 1995; 1999; 2000).

A bolgárok betelepülését, a bolgárkertészekkel kapcsolatos egyes témaköröket Alexandar Gjurov³¹ is vizsgálta történészi szempontból, jelentős számú levéltári anyagok bemutatásával. Az ő nevéhez kötődik a bolgárok migrációinak összesítése három betelepülési hullámban (bár a történeti és a demográfiai adatok tükrében vizsgálva, a helyzet ennél bonyolultabb), az erre épülő könyve – *Единадесет вековно българско присъствие в Унгария* (Tizenegy évszázados bolgár jelenlét Magyarországon) – történeti szemszögből precíz munkának tekinthető (Гюров 2001), bár nem tartalmazza a hivatkozások megjelölését, így egyes információk pontos forrása nem ellenőrizhető.

2004-ben jelent meg Hargitainé Szimeonova Rajna kétnyelvű írása *A bolgárkertészek magyarországi működése és kertkultúrája* címmel. Az OSZK-ban évtizedeken át dolgozó szerző ebben a munkában gyűjtötte össze a bolgárkertészekről szóló magyar szakirodalom bibliográfiai adatait (1865-től az 1980-as évekig), illetve ezek alapján ismerteti a bolgárkertészek termelési

---

³¹ Munkásságával részletesen „A bolgárkertészekről jeles kutatóik...” c. fejezetben foglalkozunk.

tevékenységét, munkaszervezetét, öntözési technológiáját, területi bontásban mutatja be a róluk gyűjtött adatokat, ismerteti a boltárkertészekkel foglalkozó fontosabb műveket, és kitér a magyar zöldségtermesztési kultúrára gyakorolt hatásukra is.

A boltárkertészek folklórával foglalkozott több írásában is Juricskayné Szabeva Aszja. A boltár közösség ünnepekhez való viszonyát a boltárkertészek történetének tükrében mutatta be. Az első időszak, amikor gyakorlatilag csak férfi szezonális munkások tartózkodtak az országban, a kertészek élete két egymástól élesen elhatárolódó időszakból állt: februártól novemberig Magyarországon dolgoztak, távol a családjuktól, míg a téli hónapokat boltár falujukban töltötték, családi körben. Ez meghatározta az ünnepekhez való hozzáállást – a kertekben intenzív munka zajlott, ezért a naptári vagy személyes (pl. névnap) ünnepeket minimális keretek között ülték meg, ami rendszerint egy közös étkezést jelentett rituális húsvétellel (bárány, tyúk stb.) és némi alkoholos itallal (bor, sör, pálinka). Bulgáriában a kertészek elutazása, búcsúztatása és megérkezése is szabályos falusi népünnepéllé vált, amelynek keretében a családok összetartását jelképező rítusok, illetve védelmi praktikák jelentek meg. Az őszi-téli ünnepciklus már a helyi boltár népszokásoknak megfelelően zajlott. Számos, tipikusan kertészrítus is létezett, amit a kertekben gyakoroltak, hogy biztosítsák a terület védelmét a természeti csapásoktól, illetve a bőséges termést.

A letelepedés után azonban már Magyarországon is megtartották a szokásos ünnepeket, amelyek az idő múltával egyre szűkebbé váltak, másrészt idomultak a többségi magyar társadalom szokásaihoz, így pl. több családban is kétszer tartják meg a húsvétot, a katolikus és a pravoszláv időpont szerint (Събева 1995; Събева-Юричкай 1999; 2002).

A mai közösség ünnepeivel, illetve vallási és identitás kérdéseivel több tanulmányában Papadopulosz Petkova Adriana is foglalkozott (2002; Петкова Пападопулос 1999; 2002; 2016), továbbá szerkesztője volt két interjúkötetnek is – Български портрети [Boltár portrék], 1998; Разговори с българи от Унгрия [Beszélgetések magyarországi boltárokkal], 2005. A szerző

megállapította, hogy a Magyarországi Bolgárok Egyesülete által szervezett naptári ünnepciklusnak fontos identitást meghatározó és őrző szerepe van, amely azonban a magyar közeghez is adaptálódik, a Bulgáriából meghívott művészeket keresztül pedig az anyaországgal való folyamatos kulturális kapcsolat is fenntartható. A vallási ünnepek szintjén a szokások összefonódtak a hagyományos ünnepi rítusokkal, csak formálisan őrizve kapcsolatot a vallási kánonnal. Napjainkban emellett előtérbe kerülnek a szórakoztató és az esztétikai szempontok is, amelyeknek szintén fontos szerepük van a bolgár közösség belső kapcsolatainak fenntartásában és identitásának megőrzésében. A szerző azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyarországi bolgárok körében az eltérő származás és iskolázottság a jövőre vonatkozó más-más víziókat eredményezhet, amelyek megbonthatják a közösség egységét.

A jelen kötet szerzője szintén „belülről”, balansz kétnyelvűként vizsgálata a magyarországi bolgárok különböző korcsoportjainak kétnyelvűségét, megállapítva a nyelvismeret szintjének változásait a szükségletek szerint: a legidősebb, már felnőttként Magyarországra települt bolgároktól, akiknek a bolgár az anyanyelve, a magyart pedig erős akcentussal beszélnek egészen a harmadik-negyedik generációig, ahol már a környezeti (magyar) nyelv dominanciája figyelhető meg³² (Menyhárt 2000; 2002; Меньхарт 2011/2012).

A Bolgár Kutatóintézet több tudományos projekt kezdeményezője is lett, amelyek egy része a bolgár intézmények jubileumaihoz kötődik. A Magyarországi Bolgárok Egyesületének 100. évfordulójára jelent meg magyar és bolgár nyelven „*A diaszpórában élő bolgárok gazdasági migrációja, intézményei és szervezeti élete*” c. konferenciakötet (Рычков 2015), a Bolgár Egyházközösség alapításának szintén 100. évfordulójára pedig a „*100 éves a Magyarországi Bolgár Egyház: jubileumi album*” c. munka látott napvilágot (Tyutyunkov 2016).

---

³² A magyarországi bolgárok körében végzett nyelvészeti kutatásokról vö. A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete... c. fejezetet.

Az intézet fontos tudományos vállalkozása a „Bolgárkertészek útján” c. projekt, amelynek fő feladata a bolgárkertészekkel kapcsolatos tárgyi és szellemi anyagok gyűjtése, a bolgárkertészet történeteinek megőrzése, illetve a közöttük és más európai népek között létrejött gazdasági és kulturális kapcsolatok népszerűsítése és fejlesztése, azzal a céllal, hogy létrejöjjön egy igazi, időben és tudományosan fejlődő kulturális útvonal a „Kulturális útvonalak” európai program keretén belül. Az eddigiek során megvalósult a „Bolgárkertészek útján” c. magyar és bolgár nyelvű mozgókiállítás (2016), amelyet számos bulgáriai és magyarországi városban mutattak be, aminek nemcsak az a célja, hogy újra a köztudatba emeljék a kertészeket, hanem hogy leszármazottjaikon keresztül további szóbeli és tárgyi emlékeket gyűjtse-
nek róluk (Бълев at all. 2019; Тютюнкoв-Нризтoв 2019). A kutatóintézet emellett 2018-ban kiadta Vaszil Mutafov eddig csak kéziratban létező munkáját a bolgárkertészekről a „Sors kereke” címmel (vö. részletesen az előző részben).

GAZDASÁGTÖRTÉNETI ASPEKTUSOK

A BOLGÁRKERTÉSZEKRŐL JELES KUTATÓIK SZEMSZÖGÉN KERESZTÜL

Minden olyan nemzeti közösség, amely egy másik ország területén él, rendelkezik saját történettel, illetve olyan neves személyiségekkel, amelyek igyekeznek megőrizni ezt a kollektív tudást. A magyarországi bolgár közösség kutatásához nem csak magyarországi és bulgáriai történészek, néprajzkutatók, nyelvészek stb. járultak hozzá, hanem a közösség jeles tagjai is, akik mintegy „belülről” írták le a magyarországi bolgárok történelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális és nyelvi sajátosságait. A jelen fejezet egyrészt emléket állít a bolgár közösség három jeles kutatójának, másrészt igyekszik áttekinteni és összehasonlítani megállapításait a bolgárkertészek történetéről és életéről, azaz a céllal, hogy egyfajta kritikai olvasatot adjon a vizsgált témakörökről.

Alexandar Gjurov (1936–2012) bolgár-orosz szakon végzett a Szófiai Kliment Ohridszki Egyetemen, majd Budapesten a magyar szakot is elvégezte. Dolgozott a Bolgár Televízióban, Magyarországgal családja (felesége) révén került szorosabb kapcsolatban. Miután ide költözött, dolgozott tanárként, azután a Bolgár Nagykövetségen, majd 25 éven át volt a Bolgár Kulturális Intézet munkatársa. Tudományos érdeklődési köre a magyar-bolgár történelmi kapcsolatok kezdve a bolgárok és magyarok honfoglalásától, a bolgárok magyar földre településén át, egészen a Magyarországon, a II. világháború idején, életüket vesztett bolgár katonák sorsáig (vö. Gjurov/Гјуров 1995; 2001; 2002; 2002; 2003; 2005).

Lilia Peneva-Vincze (1929–2007) szintén a Szófiai Kliment Ohridszki Egyetemen szerzett bölcsészdiplomát, de doktori értekezését már néprajzból írta, a bolgár falusi ház hagyományos berendezésének problematikájából. Dolgozott a szófiai Néprajzi Múzeumban, és részt vett az „Etar” szabadtéri néprajzi múzeum (Gabrovo, Bulgária) létrehozásában. 1972-ben költözött Ma-

gyarországra, miután házasságot kötött Vincze István³³ néprajzkutatóval. Tudományos munkássága főleg az anyagi kultúra tárgykörére összpontosul, és magába foglalja a hagyományos építkezés, népi szőlészet és borászat, a hagyományos népi konyha tárgykörét, illetve a bolgárkertészeket és a bánáti bolgárokat (Пенева 1980; Пенева-Винце 1981; 1997; 2002; Peneva-Vincze 1981).

Menyhártné Csangova Penka (1917–2011) a szófiai pedagógiai gimnáziumban végzett, majd közgazdasági tanulmányokat folytatott Szófiában. 1943-ban kötött házasságot Menyhárt Istvánnal, a MEFTER magyar hajózási társaság munkatársával, és élete ekkor kapcsolódott össze Magyarországgal és a magyarországi bolgárokkal. Több, mint 35 éven át a bolgár nagykövetség konzuli osztályának munkatársa volt, és ebben az időszakban volt lehetősége megismerkedni a Magyarországon élő, dolgozó és tanuló bolgárok nagy részével. Munkája során folyamatosan gyűjtötte a kertészek személyes történeteit, fényképeit. 1989-ben jelentette meg bolgár nyelvű, visszaemlékezéseken és gazdaságtörténeti adatokon alapuló könyvét a magyarországi bolgárkertészekről, majd ezt néhány tanulmány és egy fényképalbum követte (Чангова-Менихарт 1989; 1994; 1996; 2006).

A módszertan, amelyet a fent említett kutatók alkalmaztak eltérő: A. Gjurov levéltári anyagokat dolgozott fel, mindent pontosan és precízen dokumentált történelmi szempontból, Lilia Peneva-Vincze klasszikus néprajzi terepmunkát végzett (megfigyelés, mélyinterjúk), a kapott adatokat pedig más kutatók eredményeivel vetette össze. Menyhártné Csangova Penka széleskörűen használja a „szóbeli történelem” (társadalmi szóbeli emlékezet) felgyűjtésének módszerét, az adatokat főleg a közösség tagjainak személyes elbeszéléseiből és élményeiből gyűjtötte, amelyeket azután levéltári és szakirodalmi adatokkal egészített ki. A különböző módszertani alapok eltérő következtetések levonását is eredményezhetik, emellett a következtetések milyenség-

---

³³ Vincze István (1922–1982) – az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos főmunkatársa, a Néprajzi Múzeum osztályvezetője. Kutatási témája a magyarországi és a kelet-európai szőlészet és borászat vizsgálata (Ortutay 1977–1982).

gére az a korszak is hatással van, amelyben a tudományos munkák íródtak.

A jelen fejezet a bolgárkertész közösség történetének alapmomentumait vizsgálja az első kertészcsapat érkezésétől egészen a tsz-rendszer kiépítéséig, továbbá azokat a változásokat, amelyek a 20. század második felében megfigyelhetők, A. Gjurov, L. Peneva-Vincze és Menyhátrné Csangova Penka munkáinak tükrében. A vizsgálat célja egy részletesebb kép kialakítása a magyarországi bolgárkertész diaszpóráról a fenti három szerző műveinek kritikai elemzésével.

A betelepülés korai időszaka

A vizsgált munkákban bizonyos eltérések figyelhetők meg a bolgárkertész szezonális munkások első magyarországi érkezésének időpontjára vonatkozóan. Csangova elfogadja Cani Gincsev állítását (Гинчев 1887), amely szerint az első bolgárkertész csapatot egy bolgár selyemkereskedő hozta Magyarországra, Brassóba, még 1720-ban. Gjurov és Peneva-Vincze munkáiban viszont egy sokkal későbbi érkezési dátum szerepel – 1865, azzal a megjegyzéssel, hogy a bolgárkertészek Pest környékén, Fóton jelentek meg és létesítettek kertet. Mindkét évszám Boross Marietta (1973) cikkében is szerepel, de a szerző leírja, hogy az 1720-as évben érkezett bolgárkertészekről nincsenek részletes adatok. Tény, hogy a görögnek nevezett, pravoszláv vallású balkáni kereskedők nagyon fontos szerepet játszottak a kereskedelem és a szolgáltatások fejlődésében Magyarországon (vö. Papp 2014; illetve Búr Márta tanulmányait – 1978; 2011). Feltételezhető, hogy abban is szerepet játszottak, hogy meglévő kapcsolataikkal elősegítették a bolgárkertészek megjelenését magyar földön, de a betelepülés és kertlétesítés folyamata nincsen pontosan dokumentálva. Másrészről viszont a magyar városok és az ipar csak a 19. század második felétől indultak intenzív fejlődésnek, a városi lakosság ellátásához szükség volt friss zöldségre, így ekkortól teremtődött meg a bolgárkertészek gazdasági sikerének lehetősége, akik kihasználták a gazdasági konjunktú-

rát, amit a nagyüzemi zöldségtermesztés hiánya generált. Ha a tömegesebb jelenlét felől közelítjük meg, akkor a későbbi évszám, 1865, valószínűleg elfogadhatóbb azzal a kitételrel, hogy már korábban is voltak kísérletek a bolgár kertek létesítésére, amelyek azonban elszigeteltek maradtak a nagy városi központok hiánya miatt.

A kertek kialakítása és a bolgárkertészek életkörülményei

A bolgárkert kialakítása, illetve a bolgárkertészek által alkalmazott technológia részletesen le van írva Csangova Penka könyvében, úgy, hogy a leírtak alapvetően a szemtanúk elbeszélésein és a szerző saját tapasztalatain alapulnak. A kert kialakításánál Csangova a következő munkafázisokat sorolja fel: azonnal a kertnek kiszemelt föld szemrevételezése után a társak elkezdtek a földbe vájt kunyhó (putri) építését. Kiástak egy 4x4 méteres lyukat, fél méter mélységben, amely felett nádtetőt tettek. A kunyhónak általában nem volt ablaka, néha üvegdarabot tettek a nád közé. Elöl volt a tornác, ahol a szerszámokat tartották és előkészítették az árut a piacra. A korai időszakban még szalmazsákokon aludtak, később (az 1950-es évek elején) pedig már vaságyakon. Az ételt vaskályhán készítették el (Чангова-Менихарп 1989). Hasonló leírást találunk Peneva-Vincze Lili tanulmányában (2002) is, bár az általa megadott földbevált kunyhó méretek kissé különbözőek, illetve az építkezés is összetettebb folyamat: a mélység 1,5 – 1,8 m, lefelé 3-4 lépcsőfokon lehetett eljutni, a ház hossza 7-10 m, szélessége pedig 5,6 méter. A tető nádból készült, amely faszerkezeten pihent és gyakorlatilag a földig ért. Az élet ezekben a kunyhókban rendkívül nehéz volt, amiről az adatközlők is beszámolnak: *„Amikor eljöttem apámhoz, teljesen ledöbbsentem attól, amit a kertben láttam: a szalmazsákokra vetett csergék, a kunyhó közepén pedig egy vízzel teli gödör, hogy abba fulladjanak bele a bolhák.”* (Bundevea Mária elbeszélése, idézi Чангова-Менихарп 1989, 22). Télen ezek a kalypbák legalább melegek voltak: *„Meleg volt, mert a földben volt, de voltak bundáink is.”* (Пенева-Винце 2002, 13).

A földbevéjt kunyhó elnevezésében eltérést találunk a két szerző között – Csangova egyszerűen kunyhónak (колиба) nevezi ezt a hajlékot, míg Peneva-Vincze a bordély (бурдей) fogalmat használja, amellyel a bolgárkertre jellemző épületek következő fázisait is jelölik, az ún. deszkaházat (дъсчен бурдей), amelyet a föld szintjére építettek deszkákból, mérete megközelítőleg ugyanakkora, mint a földkunyhóé. Ez az épület már ablakkal is rendelkezik, a padlót sárga agyaggal tapasztották, a tetőt pedig szalmával vagy náddal fedték be. Bent a kertészek fából ácsolt ágyakon aludtak, középen állt az étkezőasztal. A deszkaházban télen nem aludtak, csak a szerszámokat tárolták. A bordélyt (бордей), mint földbevéjt kunyhót Gjurov is említi futólag (Гюров 2001, 148).

1. kép
Bordély építése³⁴

A bordély (бурдей)³⁵ Csangova Penka könyvében is szerepel, de ő ezt a fogalmat a föld szintjére épített téглаépületre használja

---

³⁴ Чангова-Менихарт 1989.

³⁵ A szó helyesírása nem egységes a különböző szerzőknél, itt úgy írjuk le, ahogy az művekben szerepel. Gjurov a mai bolgár helyesírást veszi alapul.

(vö. 1. kép), amely 3 helyiségből állt, egy szoba a munkásoknak, egy a gazdának és a családjának (ha volt) és egy konyha. Ehhez hasonló téglaházzal Peneva-Vincze leírásában találkozunk olyan házként, amelyet a deszkaházzal egyidőben építettek fel, és amely a kezdetekben csak egyszobás volt (Чангова-Менихарпр 1989).

A két szerző közötti ellentmondások valószínűleg annak a ténynek köszönhetőek, hogy más-más időszakokra vonatkoznak, és a megfigyeléseik is más helyen történtek. Hogy megállapítsuk melyik elnevezés pontosan melyik épületre vonatkozik, meg kellene vizsgálni az elsődleges adatokat, illetve megkérdezni a még élő szemtanúkat³⁶.

A kert létesítésének módját és technikai felszerelését szintén viszonylag részletesen mutatják be. A bolgárkerék (долап³⁷ – vö. 2. kép), az a szerkezet, amely tulajdonképpen biztosította a bolgárkertészek gazdasági sikerét, rövid leírásban szerepel Csangova Penka könyvében, két változatát említi, a karadolap (amit gyorsan folyó víznél használtak) és az aszmadolap (lassan folyó vízhez vagy kúthoz), anélkül, hogy a műszaki részletekkel foglalkozna (erről részletesen Boross Marietta ír 1973-as cikkében). Csangova Penka könyvéből, a gyakorló kertészek elbeszéléseiből számos részletet tudunk meg a különböző vízemelő kerekekről és más öntözési módokról, amelyekkel a vizet elvezették a főcsatornáig. Más visszaemlékezésekből kiderül, hogy egy öntözőberendezést akár 3-4 kertészcsalád is használhatott (Динолова-Петкова-Симеонова 1998, 74; interjú Sztefka Todoranovával). Az öntözőberendezés kiépítése után következett magának a kertnek a kialakítása, úgy, hogy a már felszántott területet felosztották mellékcsatornákra és bakhátaakra. A legpontosabb leírást az öntözőkerekek típusairól Mutafov könyvében találjuk³⁸.

---

³⁶ Halásztelekről származó adatközlő (nő, 62 éves) elmondása szerint a szülei kertjében a „burdej” egy 2-3 helyiségből álló téglaeépületet volt, amelyben az idénymunkások laktak (1960-70-es évek, saját gyűjtés, 2013).

³⁷ Ennél a szónál sem konzekvens a helyesírás – a bolgár irodalmi nyelvben *долап*, de Boross Marietta kiejtés szerint írta át *dulap* formában.

³⁸ Ismertetését vö. A bolgárkertészek és a magyarországi bolgár közösség az anyaország kutatóinak írásaiban c. részben.

2. kép:
Bolgárkerék, 1930, Zugló³⁹

A bolgárkerék meghajtása az I. világháborúig állati erővel történt, majd azután egyre gyakoribb lett a motoros vízpumpa használatára (Гюров 2001; Boross 1973). Ez azonban nem feltétlenül volt általános gyakorlat, a kertészek anyagi lehetőségei, illetve az országban uralkodó körülményektől is függött a korszerűbb berendezés használata. Így például Zuglóban gyűjtött adatok szerint, az 1950-es években a területben még működtek lóval hajtott, kútra szerelt bolgárkerekek (saját gyűjtés, 2013). A már idézett Sztefka Todoranova elbeszélése szerint a vízkereket hajtó benzinmotorok 1938-39 körül jelentek meg, előtte lóval történt a bolgárkerék forgatása (Диногова–Петкова–Симеонова 1998, 74).

---

³⁹ Kankovszky Ervin felvétele, 1930. www.agroinform.hu/gazdaelet/fenykepeken-elevenedik-meg-a-mult-szazadi-videki-elet-43001-001

3. kép
Palántázógödrök és gyékények, a háttérben kertészeti
épületek⁴⁰

A palántázógödrök kialakítása (3. kép), ahol a magokat elültették és a palántákat nevelték szintén fontos része volt a kerti munkának (Чангова-Менихарт 1989), ezeket mindig a ház közelében helyezték el, hogy hideg időben gyorsan be tudják őket gyékénnyel takarni (Пенева-Винце 2002).

A mindennapi élet a bolgárkertekben, különösen a kezdeti évtizedekben, rendkívül nehéz volt, amit mindhárom szerző hangsúlyoz. A munkanap akár 16-20 óra is lehetett, az étel pedig kevés volt és rosszminőségű. Csangova Penka írja, hogy a kertészek étele főleg kenyérből áll, amelyet a kertben termelt, de hibás, nem a piacra szánt zöldségekből főzött levesbe mártogattak, amit zsiradék nélkül, egy kevés liszttel sűrítve készítettek el. Voltak olyan gazdák is, akik csak édesített vizet és kenyeret adtak a munkásaiknak. Húst ritkán ettek, leginkább az ünnepeken. A szerző leírja Bocskov Jordan kertgazda esetét, aki el-

---

⁴⁰ www.boligaregyesulet.hu/index.php?id=74&L=1

sőként szervezett munkásai számára üzemi konyhát, naponta kétszer laktató, meleg ételt biztosított számukra (Чангова-Менухарт 1989, 21), amivel sikerült kivívnia a Magyarországi Bolgárok Egyesületének rosszallását. A bolgárkertészek étkezésével Peneva-Vincze L. sokkal részletesebben foglalkozik, de az alapállításokban nincsen lényeges különbség a két szerző között. Peneva-Vincze (2002) megállapítja, hogy a bolgárkertészek étkezése a II. világháború végéig megegyeznek a legszegényebb bolgár parasztok étkezési szokásaival, a nagyobb nyereség érdekében még a falatot is megvonták maguktól. Nála olvashatunk a bolgárkertészek „napirendjéről” is: reggeli 8 órakor (tea, kenyér hagymával és sóval), ebéd 12-kor, leginkább sűrű leveseket és egytálételeket fogyasztottak babból és krumpliból, amelyekhez a megmaradt, szépséghibás zöldségeket is felhasználták. Hús csak vasárnap és ünnepnapokon jutott, tejtermékeket és süteményeket, édességeket egyáltalán nem fogyasztottak. A vacsora este 8-kor volt, vagy az ebédről megmaradt ételt ették meg, vagy új ételt készítettek. A kertészek visszaemlékezéseiből is hasonló kép rajzolódik ki: gyakran káposztalevébe csavart nyers zöldségeket (paprika, paradicsom, petrezselyem) fogyasztottak, ha padlizsánt is tettek hozzá, azt meg kellett sütni. *„Abban az időben nagyon gyenge ételeket ettek – pirosparikával megszórt káposztát, itták a káposztalevet nyersen, nyers zöldséget és sok hagymát ettek. (...) ... Volt csirkénk, birkánk, de ezeket csak ünnepre vágtuk le. Volt egy nagy kemencénk, amiben 13 kenyeret lehetett egyszerre sütni, és a nők otthon sütötték a kenyeret.”* (Joncso Todoranov elbeszélése, Динолова–Петкова–Симеонова 1998, 75). A munkanap hajnalban kezdődött, néha még sötétben, és sokkal később ért véget, mint a vacsora időpontja. A magyarországi bolgárok kulináris kultúrája csak a családok érkezésével és tartós letelepedésével változott meg.

A bolgár kertészeti technológia bevezetése Magyarországon

Csangova Penka és Alexandar Gjurov munkáiban külön figyelmet fordítottak a bolgár kertészeti technológia terjedésének bemutatására a magyar kertészek körében. A magyar kutatók részéről ez a téma részletes feldolgozásra került, vö. Révész 1915; Limbacher 1917; Angyal 1925-26; Szalva 1959; Jeszenszky 1979; Czibulya 1987 stb., ezért itt csak a magyarországi bolgár szerzők értelmezésével foglalkozunk. Tény, hogy a nagyüzemi zöldségtermesztés a bolgárkertész szezonális munkások érkezésével terjedt el nagyobb mértékben. Sikerük titka a hatékonyabb és olcsóbb öntözési technológia, a speciális kertkialakítás és termelési mód, továbbá a rendkívül hosszú munkanap, az extrém terhelés elviselése, és a jelentős erőfeszítések, amelyeket a kertészek a minél nagyobb nyereség érdekében tettek (Чангова-Менихарт 1989, 31). Mivel a bolgárkertészek termelési költségei lényegesen alacsonyabbak voltak, a Magyarországon dolgozó német és magyar kertészek konkurenciája nem jelentett veszélyt a bolgár zöldségkereskedelemre. A magyar sajtó és az agrárszakemberek azonban a 20. század első éveiben komoly vitát folytattak arról, hogy vezethető be magyar földön a bolgár kertészeti technológia⁴¹. A 1911. november 1-én jelent meg Serényi Béla mezőgazdasági miniszter rendelete a zöldségtermesztés fejlesztéséről a bolgár termelési módszer alapján, amely szerint a kistermelőket is be kellett vonni a bolgárrendszerű kertek létrehozásába és üzemeltetésébe. Magyar részről jelentős erőfeszítések történtek a bolgárkertészek tapasztalatainak terjesztésére, szerveztek tanfolyamokat, képzéseket, állami mintagazdaságokat hoztak létre (Чангова-Менихарт 1989; Гюров 2001).

A magyar állami szervek kísérletének eredményeit, vagy azok hiányát azonban a két szerző teljesen ellentétesen értelmezte⁴². Csangova Penka sikeresként jellemzi a megtett erőfeszítéseket,

---

⁴¹ Erről részletesebben vö. Az állam és a bolgárkertészek viszonya a 19–20. században Magyarországon c. fejezetet.

⁴² Ez a magyar sajtóra és szakemberekre is igaz vö. Róth 2004.

példaként Titer Pál Meggyesen található magánkertészet, illetve egy állami kertészetet (a Nagytétényi gazdaság, vezetője a neves agronómus, Révész István) említette. Csangova a következőket írta: *„A hivatalos szervek és a szakemberek erőfeszítéseit siker koronázta. Cáfolták azt az állítást, miszerint a magyar gazda nem képes bolgár módon művelni a kertjét. Épp ellenkezőleg, a magyar munkások bebizonyították, hogy semmivel sem kevésbé tehetségesek, kitartóak és következetesek a bolgárrendszerű kertek kialakításában és művelésében a bolgároknál. Ilyen kertek találhatóak Ócsán, Aradon, Esztergomban, Nagyszébenben, Temesvárott, Torontálban, Almásban és Szentés környékén.”* (Чангова-Менихарт 1989, 40). Könyvének „Együttműködés” c. fejezetében Csangova kitért a magyarok és bolgárkertészek között létrejött társulásokra, amelyeknél a bolgár szakemberek lehetőséget kaptak kertészet létesítésére és üzemeltetésére a magyar nagybirtokokon (ilyen például Jordán Bocskov és Zichy gróf együttműködése). Szó esik bolgár származású kertészek kertészetvezetői alkalmazásáról is: Csangova szerint pl. 1933-ban 97 magyar gazdaságban összesen 321 bolgár szakember dolgozott, akik a kertekben zajló munkálatokat szervezték és felügyelték (Чангова-Менихарт 1989).

A. Gjurov gyökeresen ellentétes véleményt fogalmazott meg a fent leírt agrárgazdasági kísérlet eredményeivel kapcsolatban: *„A bolgárrendszerű kertészetek bevezetésének kísérlete azonban teljes csődnek bizonyult, az okokat a fent említett agrárszakember, Révész István elemzi, aki főleg az 1913 előtt, Baranya megyében létrehozott 50, ilyen jellegű kertészetből indul ki (...). Megállapításait Révész István kiterjeszti az egész országra, így megállapítható, hogy az említett kertek igen rövid ideig működtek.”* (Гюров 2001, 149). A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a bolgárkertészek visszaszorítására tett kísérlet legfontosabb eredménye, hogy a bolgárok majdhogynem monopolhelyetbe kerültek a zöldségek termesztésében és értékesítésében (Гюров 2001).

Mi lehet az oka ugyanazon adatok ennyire eltérő értelmezésének? Hogyan lehetett Révész István agronómus a sikeres

nagytényi mintagazdaság vezetője, s eközben miért minősítette a bolgár kertészeti technológia bevezetésére irányuló projektet sikertelenné? Az ok valószínűleg abban keresendő, hogy a megállapítások más országrészekre, illetve más időszakokra vonatkoznak, emellett eltérő szerzői pozícióra is utalnak. Gjurov azt írta, hogy Révész István megállapításait arra az 50 dél-magyarországi kertre alapozta, amelyek sem területnagyságukat, sem pedig felszereltségüket tekintve nem feleltek meg a bolgárkert szükségleteinek, így szinte biztosra vehető volt, hogy nem lesznek eredményesek. A siófoki állami gazdaság sikertelensége, amelyet szintén Révész írt le részletesen, valószínűleg az emberi tényező problémaira vezethető vissza – a magyar munkások, akiket az ország más részéből toboroztak, egyszerűen nem tudtak megbirkózni a feladattal. Gjurov szerzői álláspontja a kudarc, nem pedig a kezdődő együttműködés hangsúlyozása, amely még az 1930-as években is folytatódott. Csangova Penka viszont inkább a magyar és a bolgárkertészek közös munkájára helyezi a hangsúlyt, számos példával támasztva ezt alá. A kezdeményezés viszonylagos sikertelenségének oka másrésztől az is lehet, hogy ez „felülről” indult, gyakran figyelmen kívül hagyva a valós körülményeket. Az I. világháború idején, amikor a bolgárkertészek is kénytelenek voltak bevonulni a bolgár hadseregbe, és ezért számos kertészeti munkások nélkül marad, gyakran magyar kertészek vették át helyüket, az 1920-as és 30-as években a bolgárrendszerű kertek száma folyamatosan növekedett, még a bolgárkertészek is szívesen dolgoztak ott. Így pl. 1934-ben a bolgárkertek száma 755, a magyarok által művelt bolgárkertek száma pedig 153⁴³. Közös vállalkozások is indultak: 1920-ban alakult egy magyar–bolgár kertészszövetkezet, 1922-ben pedig egy magyar–bolgár kereskedelmi részvénytársaság. Ezek csak néhány évig léteztek ugyan, de mégis jól mutatják a magyarok és a bolgárkertészek és kereskedők közötti együttműködést (Чангова-Менихарт 1989).

---

⁴³ Visszaemlékezésekből kiderült, hogy pl. Zuglóban olyan bolgárrendszerű kertek is működtek, amelyeket magyar kertészek műveltek (1950-es és 1960-as évek, 61 éves adatközlő, saját gyűjtés, 2013).

A magyarországi bolgárok szervezetei

A szerzők között a bolgár közösség szervezeteivel⁴⁴ Csangova Penka és A. Gjurov foglalkoztak. Mivel Csangova könyve gazdasági monográfia, ezért ő csak azokat a szervezetekkel ismertette, amelyeknek gazdasági szerepe van, és közvetlenül kapcsolódnak a kertészeti tevékenységhez. Írt a Bolgár Kertészeti Szövetségről (a bolgár gazdasági emigráció képviselői szerve Európában és Amerikában), illetve a magyarországi bolgárkertészek szervezeteiről – Szt. Trifon Kertészeti Egyesület (1936), Kölcsönös segélyező Pénztár (1927), Temetkezési Pénztár (1937) és a Békéltető Testület (1914). Külön nem foglalkozott a Magyarországi Bolgárok Egyesületével (1914), a Bolgár Egyházi Közösséggel (1916) és a bolgár iskolával (1918), de szőtt a bolgár kultúrház építéséről az 1950-es években, és hangsúlyozta, hogy az épület megépítése ékes példája a magyarországi bolgárkertészek gazdasági sikereinek és adakozókedvének (Чангова-Менихарт 1989; 1994).

A bolgár kulturális intézmények alapítását, működését és későbbi sorsát A. Gjurov (1998; Гюров 2001) elemezte részletesen, reflektálva az aktuális helyzetükre, illetve a lehetséges jövőjükre Magyarországon. A bolgár kultúrház felépítését más aspektusból mutatta be, felhívva a figyelmet a tényre, hogy az építkezéshez közadakozásból, állami segítség nélkül összegyűjtött pénz a bolgárkertész közösség kulturális autonómiájának talán utolsó megnyilvánulása.

Változások a bolgárkertekben a II. világháború után

Az 1940-es évek igen nehéz időszak volt a magyarországi bolgár közösség életében is. A világháború és az utána következő események gyökeresen megváltoztatták a bolgárkertészek életmódját. Az események leírása a vizsgált szerzők munkáiban

---

⁴⁴ Részletesen vö. A bolgárkertészek szakmai és kulturális szervezetei... c. fejezetet.

attól függ, mely korszakban íródott az adott mű. Menyhártné Csangova Penka könyve még a rendszerváltás előtt, 1989-ben jelent meg, ezért az eseményeket a szocialista társadalom prizmáján keresztül értelmezte, ami egyrészt azt jelenti, hogy a szerző a rendszerre jellemző gazdasági formákat favorizálta, másrészt nem, vagy csak röviden említette a káros hatásokat és következményeket. A. Gjurov munkái viszont már a rendszerváltás után íródtak (1995; 2001 stb.), ezért a szerzőnek lehetősége volt egészen másképp értelmezni a lezajlott eseményeket, illetve részletesen foglalkozni azokkal a történésekkel, amelyek alapvetően és gyakran negatívan befolyásolták a magyarországi bolgár gazdasági emigráció életét. Ezért problematikus összehasonlítani a két szerző állításait, azonban, ha egymás mellé tesszük a tényeket, lehetőség nyílik egy objektívabb kép kialakítására a bolgárkertészek legújabb kori történetéről.

1944. októberétől 1945. áprilisáig Magyarországon kegyetlen harcok folytak, majd az utána következő időszakban fokozatosan alakult ki a sztálini típusú tervutasításos rendszer, amely a mezőgazdaság kollektivizálását, továbbá a civil szerveződések betiltását vagy ellenőrzését, az oktatás és a kultúra államosítását is jelentette. Ezek a jelenségek erősen érintették a bolgárkertészeket, miközben az új hatalom viszonya feléjük meglehetősen ambivalens volt⁴⁵ – egyrészt a hatóságok maximálisan törekedtek a gazdasági és kulturális autonómiájuk korlátozására, másrészt, mivel szükség volt a kertészek termesztett zöldségekre a lakosság ellátásához, ezért bizonyos kompromisszumokra is hajlandók voltak.

Gjurov (Гюров 2001, 169) szerint a represszió első megnyilvánulása az a kísérlet volt, hogy a bolgárkertészek tömegesen visszaküldjék Bulgáriába, a végrehajtó (talán az ötletgazda is) a Magyarországi Bolgárok Antifasiszta Bizottsága, illetve a Bolgár Hazatelepítési Szolgálat, amely 1947. szeptember 15. létezett. A bolgár termelőket (bizonyítékok nélkül) azzal vádolták, hogy hozzájárultak a hitleri hadsereg élelmezéséhez. Az a döntés szü-

---

⁴⁵ Vö. részletesen Az állam és a bolgárkertészek... c. fejezetet.

letik, hogy minden bolgár állampolgár egy hónapon belül térjen haza vagy ki lesznek telepítve. A rendelkezést azonban nem hajtották végre, ugyanis az akkor még részben jogállami alapon működő magyar hatóságok megállapították, hogy a Magyarországi Bolgárok Antifasiszta Bizottsága törvénytelenül működik, mivel tevékenységére nem kapott engedélyt a magyar belügyminisztertől. Másrészről a 1945-ben Közellátásügyi Minisztérium levélben fordult a külügyminiszterhez, amelyben hangsúlyozta, hogy a lakosság élelmiszerellátásának biztosítása érdekében abszolút szükséges „a Magyarországon dolgozó bolgárkertészek zavartalan munkatevékenysége” (Гюров 2001, 170).

A bolgárkertészek szerepét Magyarország háború utáni újjáépítésében Csangova P. részletesen írta le, név szerint is felsorolva azokat a kertészeket, aki ingyenesen osztottak zöldséget a lakosságnak vagy iskolákat és kórházakat láttak el élelmiszerekkel alacsony áron (1989, 86-86). 1946-ra a Kertészeti Egyesület⁴⁶ helyre állította működését, és egy évvel később már szerződést kötött a Gazdasági Főtanáccsal⁴⁷, amely hitellel segítette a bolgár termelőket. Újfajta értékesítési módot is bevezettek – a felvásárlás már a kertekben történt (Чангова-Менихарт 1989, 92). A Gjurov azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy a magyar és bolgár hatóságok ebben az időszakban már tudatosan szűkítették a magyarországi bolgárok gazdasági és kulturális szervezeteinek autonómiáját: 1948-49-ben rendelet jelenik minden szerveződés állami kontrolljáról, amely a Magyarországi Bolgárok Egyesületét is érinti (a kertész szövetség már gyakorlatilag nem működik). Az egyesület kénytelen havi jelentéseket írni tevékenységéről, róla pedig a Belügyminisztériumban írodnak részletes jelentések, amelyekben kifejtik, hogy a tagok nagyrésze pártonkívüli, és távol tartja magát az új szövetkezetektől (Гюров 2001, 172). A Bolgár Egyházközösség tevékenységét (pl. a lelkészek kiküldését Bulgáriából) szigorúan ellenőrzik a bolgár és a magyar hatóságok, a bolgár iskola ügyét is kivették

---

⁴⁶ A Szt. Trifon Kertészeti Egyesület 1936 és 1948/1951 között működött.

⁴⁷ A gazdaság irányítására és az újjáépítés összehangolására létrehozott 1945. november 24. és 1949. november 2. között működő kormány szerv.

a bolgár közösség kezéből, amelyet először a magyar Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelték, majd 2011-es bezárásáig – a bolgár Oktatási Minisztériumhoz tartozott (Гуров 2001). Az 1950-es évekre számos bolgárkertészt vádoltak meg azzal, hogy kulákok (Гуров 2001), a Budapest környéki kertészeket pedig belekeverték az ún. aranypénz afférba, és meghurcolták a közösség tagjait⁴⁸.

A szocialista mezőgazdasági modell bevezetését szintén másképp mutatta be a két szerző. Gjurov nem foglalkozott részletesen a problémával, csak rámutat azokra a negatív hatásokra, amelyek a tsz-esítés okozott, továbbá felhívta a figyelmet a magyar és bolgár állampolgársági törvényekre, amelyek a kettős állampolgárság megszüntetésével is hozzájárultak a bolgár közösség asszimilációjához. Csangova P. úgy mutatta be a tsz-esítést, mint a szocialista mezőgazdaság sikerét, nála a negatívumokról és a tényleges következményekről csak a „sorok között” lehet olvasni, mert bár nem fogalmazott meg éles kritikát, de még sem tudta elhallgatni a problémákat. A „Kollektivizálás” c. fejezetben a szerző azokkal a bolgárkertész szakemberekkel foglalkozott, akik magyar tsz-ekben dolgoztak, illetve felsorolta azokat a szövetkezeteket, amelyek alapvetően a bolgárkertészek munkájának köszönhetően működtek. A Budapest környéki termelőkről azt írta, hogy nem voltak nagyon aktívak, ami a termelőszövetkezetekhez való csatlakozást illeti, mivel ezt a magyar hatóságok sem erőltették. A szövetkezeti ügy konkrét példaként megemlíti a bolgár gazdák esetét Halásztelken, akik 1961-ig nem léptek be tsz-be, hanem magán termelést folytatták. 1961-ben megalapítják az Egyetértés tsz-t, amely leginkább a termények közös értékesítésének elősegítésére (Чангова-Менихавр 1989). Ugyanez az eset, azonban konkrét hely megnevezése nélkül és egészen más értelmezésben Gjurov könyvében is szerepel. A szerző szerint a kollektivizálás erőszakos módon zajlik, a megalapított tsz pedig egyfajta kompromisszumos megoldás.

---

⁴⁸ A vádirat és a peranyag részletes ismertetését vö. Az állam és a bolgárkertészek... c. fejezetben.

dás a kertészek számára rendkívül kellemetlen konfliktusban (Гюргов 2001, 172).

Az 1960-as évekig tartó időszakot Csangova a bolgár vándorkertészet „hattyúdalának” nevezte, amely már nem működhetett tovább abban a formában, mint az elmúlt 250 évben⁴⁹ (Чангова-Менихарт 1989, 101). A kollektivizálás és az ipari fejlődés következményei jól láthatók a kertészek vagyoni helyzetének változásait tárgyaló részben. Mivel a kertekben a változások nagyon lassan következtek be, a munkaszervezés és körülmények sokáig változatlanok maradtak, ahogy a rendkívül hosszú munkanap is. Az ipar fejlődésével azonban eltűnt az olcsó munkaerő, a gazdák kötelesek lettek fizetni a munkások társadalombiztosítási járulékait is, ami szintén növelte a költségeket. Ez egyrészt a kertek területének csökkenését eredményezte, másrészt, a két ország közötti közlekedés megnehezítése miatt, a családok összeköltözését vonta maga után.

A kertészgazdaságok területe az eredeti 10%-20%-ára zsugorodott (5-10 hektárról 0,3-1-re). A kertészeknek a föld bérlése is gondot okozott, ezért elkezdtek felvásárolni a települések határában lévő zártkerteket, Csangova szavai szerint: „...ezek voltak a kertészet tüdői. Segítségükkel lélegzett a kertészszakma, itt kezdtek új életet a bolgár gazdák a nagy gazdasági változások idején. A zártkert helyettesítette a nagy kerteket, ahol munkások garmadája dolgozott, nagy volt a zaj és sok a félreértés. Ez a telek a mindene azoknak, akik nem tsz tagok, a szövetkezeti termelőknek pedig a háztáji gazdaság.” (Чангова-Менихарт 1989; 111).

A kis területen folytatott zöldségtermesztés számos technológiai innovációhoz vezetett: a gazdák áttértek az intenzív gazdálkodásra üvegházás palántatermesztéssel, virágkertészettel, és elhagyták azokat a növénykultúrákat, amelyek nagy területet és sok munkást igényeltek. Az 1960-as és 1970-es években sok bolgárkertész mondott le hagyományos foglalkozásáról, és vállalt munkát az állami üzemekben, emellett a kertek száma a fő-

---

⁴⁹ Csangova 1720-tól számítja a bolgárkertészek történetét.

városban található szabad területek beépítése miatt is csökkent (a III., IV., XIV., XVI., XVII., XIX. kerületekben – vö. 4. kép).

4. kép

Bolgárkertészek Zuglóban, 1960-as évek⁵⁰

Identitásváltozások a bolgár közösségben

A magyarországi bolgár közösség jellege dinamikusan változik, a kertészek tartós letelepedése után az utánpótlást a vegyesházasság útján Magyarországra kerülő, általában felsőfokú végzettséggel rendelkező egyéni betelepülők jelentik. Folyamatosan növekszik a bolgárkertészek leszármazottjainak iskolázottsága is, ami alapjaiban változtatja meg a bolgár közösség foglalkoztatottsági szerkezetét. Ezt a tendenciát mindhárom kutató leírja, az álláspontok eltéréseinek oka pedig megint annak a korszaknak tulajdonítható, amelyben munkáikat írták.

---

⁵⁰budapest14.blog.hu/2020/08/18/tunderkertek_zugloban_bolgarkerteszek_nyomaban_a_mult_szazadi_budapesten. A képen a kert felszántása látható könnyű ekével.

Legkorábbi Peneva-Vincze elemzése, amely azokkal a társadalmi változásokkal is foglalkozik, amelyek az 1980-as évekig mentek végbe a bolgárkertész közösség életében. Megállapította, hogy a magyarországi bolgárok a szó klasszikus értelmében nem tekinthetők kisebbségi csoportnak, hanem inkább mezőgazdasági vállalkozók és kertész szakemberek, akik Bulgária határain kívül élnek; nem alkotnak egységes közösséget, mert szétszórta laknak, és közöttük egyre nagyobb szakmai és generációs különbségek figyelhetők meg. A szerző felhívja a figyelmet a kertészértelmiség megjelenésére, amelynél a teljes társadalmi és kulturális integráció valósul meg a magyar társadalomban, illetve a vegyesházasságok egyre növekvő számára, amelyek végső soron a nemzeti identitás, a nyelv és a hagyományos kultúra feladásához vezetnek és erősen megváltoztatják a bolgár kolónia jellegét (Peneva-Vincze 1981).

A közösségben végbemenő változásokról Csangova Penka is ír, aki megállapítja, hogy a II. világháború utáni években a kolónia jellege minden eltelt nappal változik: teljes bolgárkertész családok települnek be, az ő gyermekeik pedig lehetőséget kapnak magasabb képzettség elérésére, de ennek következtében elhagyják szüleik hagyományos foglalkozását. A vegyesházasságot kötő személyeknek jogukban áll megválasztani, melyik országba költöznek, ennek következtében a bolgár kolónia nemcsak bolgár állampolgárokból áll, hanem mindenkiből, aki bolgárnak érzi magát (Чангова-Менихарт 1989).

Gjurov felhívta a figyelmet az állampolgársági törvényekre és azok következményeire a közösség összetételére: *„az ötvenes évek közepétől a közösség létszámának növelésére az egyedüli lehetőség az ún. vegyesházasság”* (Гюров 2001). Az ilyen módon Magyarországra települt bolgárok 90% felsőfokú végzettségű, és ők, csatlakozva a magyarországi bolgárok közösségéhez végig viszik a bolgár intézményekben az értelmiségi fordulatot, gyakran pedig a magyar gazdasági és kulturális életben belül is vezető szerepet töltenek be (Гюров 2001).

***

A jelen fejezetben bemutatottuk a bolgárkertészek történetének néhány aspektusát három neves helybéli kutató – Alexandar Gjurov, Peneva-Vincze Lili és Menyhátrné Csangova Penka – szemszögén keresztül, akiknek a munkássága részben vagy egészben a bolgár közösséghez kötődött. Az elemzés fő célja az olvasók megismertetése a három kutató munkáinak legfontosabb momentumaival, kezdve a bolgárkertészek magyarországi megjelenésétől, a kertek kiépítésétől és működésétől, a bolgárkertész technológia bevezetésén át, az 1945 után bekövetkezett változásáig, illetve a bolgár közösség összetételének módosulásáig.

Az összehasonlító vizsgálat egyrészt megmutatta a problémakör összetettségét, másrészt feltárt számos ellentmondást a különböző szerző tanulmányai között, amelyeknek tisztázása sok esetben új, terepmunkán alapuló kutatást, illetve a levéltárak adatainak újbóli áttekintését igényelné.

Az eltérő szerzői álláspontok és elemzési módszereinek összehasonlításával megállapíthatók az alapvető szakaszok a magyarországi bolgár nemzetiség fejlődésében, amelyekből jól kirajzolódik az adaptáció, integráció és asszimiláció útja, amelyet óhatatlanul végigjár minden olyan közösség, amely elhagyja a hazáját, hogy máshol keresse megélhetését. A bolgárkertészek gazdasági sikerét és társadalmi elfogadottságát egy technológiai újítás – a nagyobb területek öntözését lehetővé tevő bolgárkerék, illetve a kertészeti munka hatékony szervezése tette lehetővé, szorgalmuk és korrekt piaci viselkedésük pedig elnyerte a lakosság rokonszenvét is. A nemzetiségi kultúra és nyelv visszaszorulásának folyamatát azok a tudatos erőfeszítések lassítják, amelyeket a közösség tesz azért, hogy megőrizze nemzeti identitását, nyelvét és kulturális sajátosságait – az iskola, a művelődési ház és a templom létrehozásával és fenntartásával.

A három szerző álláspontja megegyezik abban, hogy a bolgár közösséget atipikus kisebbségként (*нетипично малцинство*) határozzák meg, hogy hangsúlyozzák a kertészeti innováció fontosságát, és kiemelik a hagyományok és a kultúra megőrzésének fontosságát. Azonban azt is megállapítják, hogy a bolgár

kertészkolóniában már az 1970-es évektől fokozatosan növekszik az felsőfokú végzettségűek aránya, mivel Bulgáriából főleg jól képzett, diplomás betelepülők érkeznek, illetve mert a közönség tagjai is igyekeznek minél magasabb végzettséget szerezni.

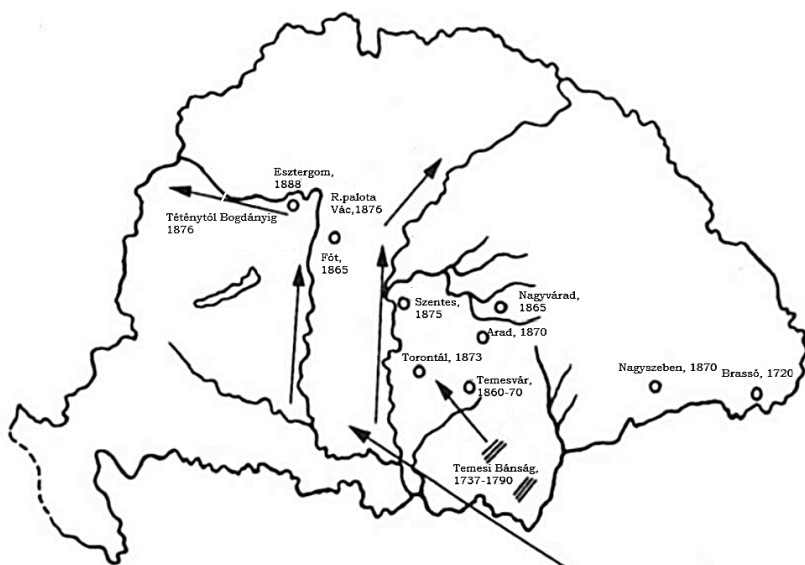
A bemutatott kutatások különbségei leginkább a tudományos módszertanban, a kutatás tárgyához fűződő viszonyban, illetve az eltérő súlypontokban térnek el egymástól. Az álláspontok és eredmények kritikai összevetésével teljesebb képet kaphatunk a bolgár diaszpóra történetéről, emellett a további kutatási irányokat is kijelölhetjük.

A BOLGÁRKERTÉSZEK SZAKMAI ÉS KULTURÁLIS SZERVEZETEI A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A bolgárkertész-migráció fokozatosan jelent meg a történelmi Magyarország területén⁵¹. Csoma Zsigmond (1987, vö. 1. térkép) térképe szerint 1737 és 1790 között a Temesi Bánságban találjuk a kertészeket, 1858–1860-ban tovább terjeszkedtek Temes megyében, 1865-ben már Fót környékén kertészkedtek, de Erdélyben is megjelentek (Nagyvárad, Arad). 1875 körül Szentesen is dolgoztak, jelentősen hozzájárulva a szentesi paprika sikeréhez, 1876-tól pedig a Dunakanyarban is megtelepedtek (Tétény, Bogdány, Esztergom), de találunk bolgárkertészeket Baranya megyében is (vö. Boross 1973; Чангова-Менихарт 1989; Гюров 1995; Horváth 2013).

1. térkép

A bolgárkertészek betelepülése Magyarországra⁵²

⁵¹ A kertészek betelepülésének problematikáját vö. „A bolgárkertészekről jeles kutatóik...” fejezet.

⁵² Csoma 1987 alapján.

A bolgárkertészek megjelenése Magyarországon jól illeszkedett az egész Európára jellemző trendbe, amikor a 19. sz. második felében tömegesen indultak el munkások, hogy megélhetésüket szezonálisan máshol keressék. A magyar hatóságok részéről a bolgár vendégmunkásokat semmilyen hátrány nem érte, a külföldiek tartózkodását és munkavállalását komolyabban csak az 1903-as törvényi változások szabályozták (Пејковска 2011a). Az egyre gyorsabban fejlődő nagyvárosok, illetve a puszta földek használatba vételének szükségessége szívesen látott szakmunkásokká tette a bolgárkertészeket Magyarországon.

A bolgárkertész-migráció jellegzetessége, hogy Bulgária egy meghatározott területéről indult ki (Észak-kelet Bulgária, a Veliko Tarnovo és Ljaszkovec melletti falvakból), szezonális jellegű és csak egyfajta tevékenységre, a kertészkedésre irányult. A kertészek rokoni, ismeretségi alapon, csapatokba – bolgárul „tajfa” – szerveződve indultak el dolgozni külföldre, kezdetben az ún. „görög” kereskedők (vö. Бур 1978; Papp 2014; Чангова-Менихарт 1989) segítségével, majd a bánáti bolgár településeket használták bázisnak.

A „tajfa” (más kifejezéssel *сдружение* – társulás) egy időszakos munkaszervezet, amely általában márciustól októberig működött, a hagyományjogon, a közös munkán, az önkéntes részvételen, illetve a kölcsönös segítségnyújtáson alapult, és eredetileg széles demokratikus alapokon nyugodott (Чангова-Менихарт 1989; Мурафов 2018). Mivel a kertek, locsoló berendezések készítése komoly szakértelmet igényelt, ezért a csapat vezetője, a gazda és az idősebb, tapasztaltabb kertészek mentek ki legkorábban, ők építették ki a kertet, míg bolgár mesteremberek készítették el az a berendezést, amit a magyar területen bolgárkerékként ismerünk. A kertészetek szervezése, művelése, a zöldségek betakarítása és értékesítése rendkívül munkaigényes folyamat, amely jó munkaszervezést, felelősségteljes munkavégzést igényelt. Emellett magasak voltak a kezdeti költségek is: földet kellett bérelni, adókat, díjakat fizetni, biztosítani a szükséges eszközöket és vetőmagokat, az igavonó állatokat, lakást, étkezést stb. Ezt közösen egyszerűbb volt finanszírozni, ami

szintén kedvezett a társulások létrejöttének. A bolgárkertész társulások alapvetően önálló fejlődés útján keletkeztek, követve a 18-19. századi társadalmi tendenciákat (Мытафов 2018).

A kertet alapvetően a gazda (mesterkertész) vezette, ő könyvelte a bevételeket, osztotta fel a nyereséget a bevitt tőke arányában. Ő osztotta szét a feladatokat, ellenőrizte a munkát, megszervezte az eladást. Nála volt a bevétel, a könyvelést füzetben („tefter”) vagy a rováspálcán („rabus”) vezette. A későbbiekben az egyre jobb módú gazdák már intézőt alkalmaztak („komandar”). A gazda társai az eladók voltak, akiknek a feladata a megtermelt áru eladása volt, ezért mindig fontos pozíciót töltöttek be a kertészetekben. A locsolók feleltek az öntözőberendezés működtetéséért és a kert locsolásáért. Amennyiben nem jól végezték a munkájukat, az egész kert tönkremehetett, ilyenkor veréssel vagy bírsággal büntették őket. A lovakról a hajtók gondoskodtak, az állatoknak nemcsak az áru szállításában, hanem a bolgárkerék hajtásában is szerepük volt. A kertészek legfőbb táplálékát, a kenyeret és a zöldséglevest a szakács készítette. A ranglétra legalján az inasok álltak, akinek a munkájáért semmit sem fizettek, ők csak enni kaptak, illetve szakmát tanultak (Чангова-Менихарт 1989). A bolgárkertészek munkáját már a kezdetektől fogva magyar (vagy a pilisi régióban szlovák – vö. Zsilák 2014) napszámosok vagy hónapos munkások segítették, akik leginkább a kapálásban, szedésben vettek részt (pl. Szpiridonov Mihail mátyásföldi kertjében csak 1 bolgár és 33 magyar, Hadzsipetkov Angelnél pedig 14 bolgár és 30 magyar munkás dolgozott – vö. Чангова-Менихарт 1989). A kertészcsapatokra jellemző volt a nagy mozgás – különösen a kétkezi munkások cserélődtek évente, nem mindenki bírta a megterhelő munkát külföldön, illetve sokan, akik megkeresték a szükséges pénzt, hazatértek házat, földet venni és családot alapítani.

Bolgárkertészek a 20. század első felében

A 20. század első éveiben megfigyelhető a Magyarországra tartósan betelepülő bolgárok számának növekedése, ezek főleg

saját kerttel rendelkező kertészek (gazdák) és terménykereskedők. Pontosabb képet a magyar és a bolgár statisztikai adatok áttekintésével kaphatunk, ugyanis a bolgár kertészeti idénymunkások folyamatos cserélődése miatt a magyar népességi statisztikák nem jelenítették meg a bolgárok tényleges számát a kertészeti idényben, mivel a népszámlálásokat mindig az év végén végezték, amikor a munkások már hazatértek Bulgáriába. A magyar statisztika szerint 1900-ben az országban lakó bolgár állampolgárok száma 1674 fő volt, tíz évvel később, 1910-ben pedig 3139. 1890-ben a bolgárok 33 megyében voltak jelen, húsz évvel később már az összes megyében megtelepedtek (Пејковска 2011a).

A bolgár források ezzel szemben az Osztrák–Magyar Monarchia teljes területén munkát vállaló állampolgárok számát mutatják, a rendelkezésre álló adatok szerint 1912-ben számuk 8795 fő, 1913-ban, ami Bulgáriában már háborús év, 5204 főre csökkent (Пејковска 2011a).

Ebben az időszakban vitathatatlan a bolgárkertészek piacvezető szerepe a zöldségtermesztés és –kereskedelem terén. Ez a bolgárkertek jövedelmezőségi adatainak vizsgálatánál is tetten érhető⁵³. 1912-ben a bolgár állampolgárok által művelt bolgárkertek területe több mint 12 000 kat. hold. Az a tény, hogy a földek 99%-a bérelt, azt mutatja, hogy a bolgárkertészek nagy többsége nem szándékozott tartósan letelepedni Magyarországon (Чангова-Менихарт 1989).

A jelentős bevételek mellett megfigyelhetők az egyre nagyobb társadalmi különbségek is a bolgár kertészközösségen belül – a nagygazdák és a kereskedők kezében jelentős anyagi javak halmozódtak fel. Ilyen például Hadzsipetkov Petar is, aki 1880-ban érkezett Magyarországra. Az ő kertje 240 hold volt, keze alatt 140 munkás dolgozott (Чангова-Менихарт 1989), de mások is műveltek nagy kerteket, jelentős számú bolgár és magyar munkás segítségével, így Karasztojanov Sztojának több kertje is

---

⁵³ Az erről szóló becslült adatokat vö. A bolgárkertészek a befogadó ország szemszögéből c. alfejezetben.

volt Adony, Debrecen, Szeged, Nyíregyháza mellett, amelyeket tapasztalt kertészek vezettek. Néhány gazda inkább bérbe adta honfitársainak a kertet, és részesedést kért a jövedelemből (Чангова-Менихарт 1989).

A balkáni háborúk miatti katonai mozgósítás következményeként feltételezhető, hogy 1913-tól a kertekben éppen a fizikai munkások száma csökkent jelentősen, közben azonban növekedett a magyar területen tartósan letelepedő gazdák és kereskedők aránya. A háborús konjunktúra lehetőséget adott nagyobb vagyonok felhalmozására, amelyek ugyanebben az időszakban a megalakuló magyarországi bolgár intézmények anyagi alapját is képezték.

A magyarországi bolgárok első szervezetei

Az első, mind a mai napig létező bolgár szervezet a Magyarországi Bolgárok Egyesülete. Kezdeményezői olyan jeles gazdák és kereskedők voltak, mint Ivanov Lázár, Marinov Dimitar, Csernyaev Iván, Gjokov Sztefan, Dimitrov Dimitar és a már említett Hadzsipetkov Petar. 1914. június 14-én alakult meg az a végrehajtó bizottság, amelynek feladata az alakuló ülés előkészítése volt. Az alakuló ülésre 1914. július 20-án került sor, amikor hivatalosan is létrejött a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, 170 személy részvételével. A szabályzatot Gjokov Sztefan dolgozta ki (vö. 5. kép). Az ülés egyik legelső döntése volt pénzt gyűjteni bolgár templom, iskola és művelődési ház megépítése céljából (Гюров 2001).

Az alapvető kulturális intézmények alapítása tovább folytatódott az I. világháború alatt. 1916. május 27-én alakult meg a Bolgár Ortodox Egyházi Közösség, amelynek elnöke Hadzsipetkov Petar lett. Még ugyanebben az évben átalakult Bolgár Egyházi és Iskolai Közösséggé, 1917. december 4-én pedig kiadták a rendeletet, amelyben engedélyezték a bolgár iskola megnyitását. A tanítás 1918. február 25-én kezdődött, 17 tanulóval, a Lónyai u. 4-8. szám alatt működő iparostanonc iskola épületében (Гюров 1998).

ПРОЕКТЪ-УСТАВЪ

НА
ДРУЖЕСТВОТО НА БЪЛГАРИТЪ ВЪ УНГАРИЯ

A kiadásért felelős:
GHIKOV ISTVÁN
a „Bolgárok Magyarországi Egyesülete” titkára

СПИСЪКЪ

на ОСНОВАТЕЛНИТЪ ЧЛЕНОВЕ,
съ обозначение на сумитѣ, които сж
пожертвували въ полза на дружеството.

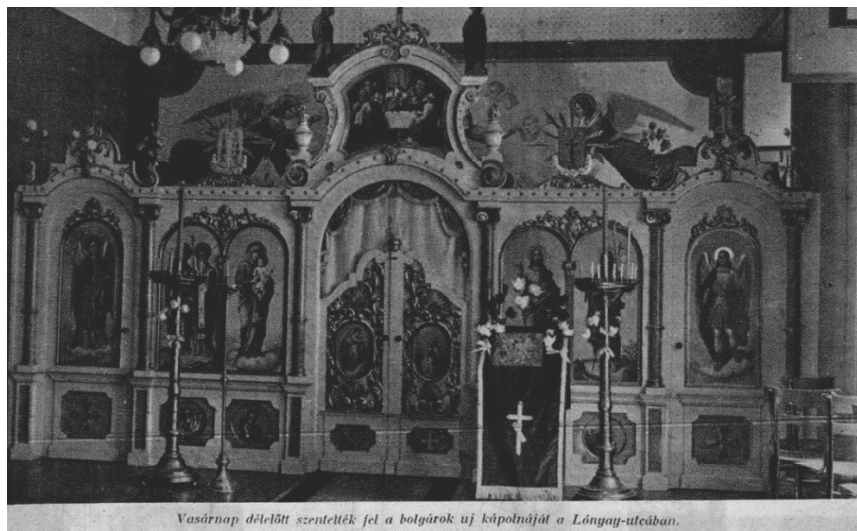
	Кр.
1. Лазаръ Ивановъ	200.—
2. Петаръ Хаджи Петковъ	200.—
3. Георги Николовъ, Зомборъ	550.—
4. Иванъ Димитровъ Чернаевъ	120.—
5. Симеонъ Ивановъ	100.—
6. Венко Димитровъ	100.—
7. Димитръ Столяновъ Капиловъ	100.—
8. Димитръ Димитровъ	100.—
9. Ангелъ Ц. Гоговъ	100.—
10. Драгалъ Мариновъ	100.—
11. Ангелъ Рашковъ, с. Ловра	100.—
12. Христо Н. Тодоровъ	100.—
13. Михалъ Н. Михаловъ, с. Борово	70.—
14. Димитръ Мариновъ	50.—
15. Якимъ Мариновъ	50.—
16. Димитръ Тодоровъ Гайдовъ	50.—
17. Кръсть Т. Бакавъ	50.—
18. Иванъ Ст. Хайдутовъ	50.—
19. Списъ Димитровъ Чешмеджията с. Ловра	50.—
20. Хаджи Трифонъ Ивановъ	40.—
21. Димо Н. Грутковъ	40.—
22. Досе Георгиевъ, Сегадинъ	40.—
23. Димитръ Трифоновъ Съриевъ	40.—
24. Георги Христовъ Бъчваровъ, Зомборъ	30.—
25. Никола Ивановъ, Зомборъ	30.—
26. Господинъ Юрдановъ Ягацари	30.—
27. Дяцко Н. Маринковъ	30.—
28. Апостола Костовъ, Сабадка	30.—
29. Михалъ Костовъ, Сабадка	30.—
30. Маринъ Аврамовъ	20.—
31. Димитръ Ангеловъ	20.—
32. Костадинъ Ангеловъ	20.—

5. kép

A Magyarországi Bolgárok Egyesületének SZMSZ-tervezete és az alapítótagok listájának első oldala⁵⁴

Ugyanebben az évben, május 24-én szentelték be a Szt. Cirill és Szt. Metód kápolnát, Dimitrov Dimitar lakásában, a Lónyay u. 11-ben (Петров 2009; 6. kép). Az 1916-ban megalapított Bolgár Egyházi és Iskolai Közösség csak 1920-ban dolgozta ki működési szabályzatát, legfőbb feladatuként az iskola és az egyházi közösség finanszírozását határozta meg. A közösségen belül létre jött egy alap is, a befolyt adományokból tervezték az iskola-épület és a templom felépítését (Кюсева 2015). A saját iskola-épület nagyrészt anyagi okokból sohasem valósult meg, az iskola a két háború között folyamatosan költözött, végül az 1955–56-os tanévtől a VI. ker. Bajza u. 44-ben kapott állandó helyet, ahol egészen 2020-ig működött (Гюров 1998; Кюсева 2015).

⁵⁴ www.bolgaregyesulet.hu/index.php?id=75&L=1

Vasárnap délelőtt szentelték fel a bolgárok új kápolnáját a Lónyay-utcában.

6. kép

A bolgár kápolna oltára a Lónyay utca u. 11-ben⁵⁵

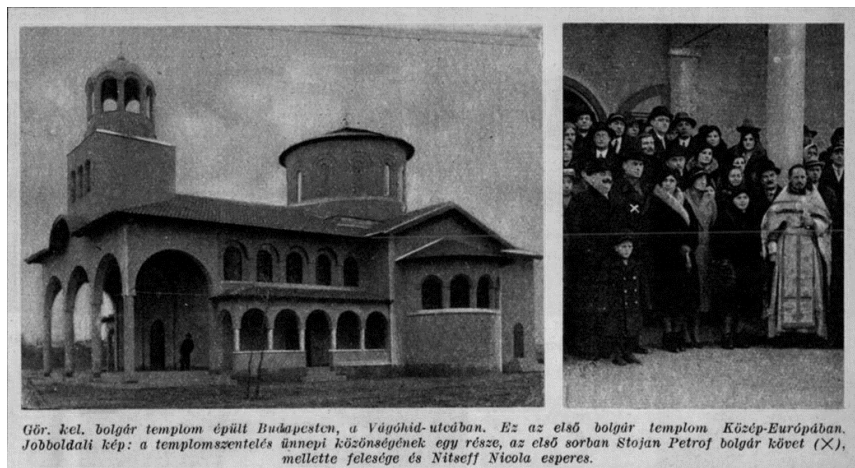
A Magyarországon tanuló bolgár egyetemisták már az 1920-as évektől aktív szerepet vállaltak a bolgár közösség kulturális életének szervezésében: 1922. január 1-én Budapesten döntés született az „Ivan Vazov” Művelődési Ház létrehozására, amelynek működési szabályzatát 1922. január 16-án fogadták el, és választottak vezetőséget, a szervezet számára pedig Venko Dimitrov ajánlott fel helyiséget (Kolev 2013, 250; Пейковска 2011a).

Bolgár intézmények vidéken is alakultak: 1921-ben Miskolcon is alapítottak egyházi közösséget, 1924-ben pedig elindult az iskola is. Az első, Bulgáriából kiküldött lelki pásztor, Nicsev Nikola, szintén 1920-ban érkezett Magyarországra. Pécssett 1932-ben kezdte meg működését az egyházközösség és nyílt meg a Rilai Szt. Iván kápolna, majd 1939-ben alakult meg a Ma-

---

⁵⁵pestbuda.hu/cikk/20200310_gonczi_ambrus_felujitjak_a_bolgarok_budapesti_templomat_ferencvarosban_all_a_gorogkeleti_epiteszet_magyar_gyongyszeme

gyarországi Bolgárok Dunántúli Kulturális Egyesülete (Колеб 2013, 251).

7. kép

Tudósítás a Pesti Hírlap 1932. januári képes mellékletében a bolgár templom szenteléséről⁵⁶

A pezsgő bolgár egyházi és kulturális élet felvetette a saját templom építésének szükségességét. A jó bolgár–magyar államközi kapcsolatoknak köszönhetően, viszonyossági alapon (cserébe a magyar nagykövetség építése céljából, Szófiában adományozott telekért), Budapest Székesfőváros 1930. végén építési telket adományozott bolgár templom és iskola építése céljából a Vágóhid utcában. Az adományozó egyik feltétele volt, hogy a templomépületet magyar tervezőnek kell megterveznie, így a munkálatokkal Árkay Aladárt (1868–1932) bízták meg, akinek ez már sorban a hetedik kultikus épülete volt, de egyben az utolsó munkája is (7. kép).

A bolgár közösség által, adományokból összegyűjtött pénz azonban csak a templomépületre volt elég, a tervezett iskolát és

---

⁵⁶pestbuda.hu/cikk/20200310_gonczi_ambrus_felujitjak_a_bolgarok_budapesti_templomat_ferencvarosban_all_a_gorogkeleti_epiteszet_magyar_gyongysze
eme

kollégiumot az eredeti terveknek megfelelően nem sikerült felépíteni⁵⁷. A budapesti bolgár templom a Szt. Cirill és Szt. Metód nevet kapta, ünnepélyes beszentelésére 1932. május 24-én került sor (Петров 2009).

Gazdasági és társadalmi szervezetek

A máig is létező szervezetek mellett a magyarországi bolgárok körében megjelentek kifejezetten szakmai érdekeket képviselő kertészegyesületek, szövetkezetek, gazdasági társaságok és szociális szervezetek is. 1928-ban szerveződött meg Bulgáriában a Bolgár Kertész Szövetség (Български градинарски съюз), amely 1948-ban bekövetkezett beolvasztásáig⁵⁸ a bolgár nemzetközi kertészeti emigráció képviselői szerve volt. Feladata a külföldön dolgozó kertészek érdekvédelme, utazási kedvezmények biztosítása, a kint megkeresett pénz bulgáriai átutalásának megkönnyítése stb.⁵⁹ volt. Bár a Magyarországi Bolgárok Egyesületének célja a bolgárok érdekképviselete, mégsem volt a kertészek szakmai szervezete, hiába képezték tagságának döntő többségét kertészek. Éppen ezért vált szükségessé külön kertészeti egyesülés létrehozása, amire 1936-ban került sor, amikor megalakult a Szt. Trifon Kertészeti Egyesület, és ezzel párhuzamosan megnyílt a Bolgár Kertész Szövetség képviselői is Budapesten és Miskolcon. A kertészeti egyesület elfogadta a „Kertek rendjéről és a gazdák és munkások viszonyáról szóló szabályzatot”, amelyet minden gazda köteles volt jól látható helyre kitenni a kertben, de a törvényi szabályozás ellenére nagyrészt nem tartották be. 1941-ben döntés született a kertészek kötelező tagsá-

---

⁵⁷ A templom melletti telken jelenleg előkészítés alatt áll az iskolai, óvodai, kulturális és önkormányzati célú új épület kivitelezése.

⁵⁸ A Bolgár Kertész Szövetség 1948-ban beolvadt a Mezőgazdasági Szakmai Szövetségbe, amely 1951-ben feloszlatta magát, mivel a tervutasításos rendszerben értelmetlenné vált (Панайотов 1999).

⁵⁹ 1928 és 1947 között a szövetség hetilapot is kiadott Bolgárkertész címmel (Български Градинар, Орган на Българския професионален градинарски зеленчуков съюз), szerk. A. Dancsev, Szófia, amely szakmai segítséget biztosít a kertészeknek.

gáról a kertészeti egyesületben és a Kertész Szövetségben, amely számos privilégiumot biztosított a tagoknak. A háború után az egyesület 1946-ban kezdte újra tevékenységét, vezetésében azonos számban vettek részt gazdák, munkások és kereskedők. Tevékenységét a Bolgár Kertész Szövetség 1948-as megszűntetése után fejezte be (Чангова-Менихарт 1989).

A kertész kompániák tagjai között már a kezdetekben gyakoriak voltak a viták, mivel a belső viszonyokat a hagyományjog szabályozta, a jogokat és a kötelességeket pedig sohasem rögzítették pontosan. Ezért már a Magyarországi Bolgárok Egyesületének 1914-es szabályzata rendelkezett Békéltetőtanács felállításáról, amelynek feladata a kertészek közötti vitás kérdések rendezése volt (Чангова-Менихарт 1989). Miskolcon 1924-től, Pécsen 1931-től működött hasonló intézmény.

Az 1925. május 21-én tartott tisztújító választáson került sor nemcsak Békéltetőtanács, hanem egyházi vegyes tanács megválasztására is. Míg az előbbi feladata „örködni a Magyarországon dolgozó bolgárok összetartása felett, valamit eldöntenie a közöttük felmerülő összes vitát és félreértést” (Гюров 2001, 163), addig az egyházi vegyes tanács feladata volt ügyelni a bolgár honfitársak családi békéjére, különös tekintettel a válások és család elhagyásának megakadályozására. Az elnöki tisztet a követségi lelkész töltötte be, a tagokat pedig a bulgáriai Szent Szinódus hagyta jóvá (Гюров 2001).

A Békéltetőtanács tagjai az idősebb, tekintélyes gazdák közül kerültek ki, 1914 és 1931 között az elnök Hadzsipetkov Petar volt. Később tagja volt a bolgár nagykövetség konzulja, a pap, az egyesület elnöke és két tagja, de a kétkezi munkások csak az 1940-es évek végétől kaptak képviselőket. A tanács költségeinek fedezésére a munkások és a gazdák díjat fizettek – a háború előtt a munkaadók 20, a munkások 10 pengőt, 1947-től ez 50 és 25 forintra módosult (Чангова-Менихарт 1989, 71). 1936-tól a Békéltetőtanács a „Kertek rendjéről és a gazdák és munkások viszonyáról szóló szabályzat”, illetve a „Az eljárások egységes rendjéről a kertekben” c. szabályzat (hatályos 1936. szeptember 26-tól) alapján működött, amit, ha betartottak vol-

na, a tanács munkája jóformán felesleges lett volna. A tanács meghallgatta mindkét érintett felet, majd igyekezett kompromisszumos döntést hozni. Ha valamelyik fél nem volt megelégedve a döntéssel, fordulhatott magyar bírósághoz is, amely azonban az esetek többségében visszautalta az ügyet a bolgárokhoz. A 20. század 40-es éveig átlagosan 10-20 ügyet vizsgáltak, a legtöbb vizsgálat 1946 és 1948 között folyt le (évente több, mint 40). A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a legtöbb esetben a gazdák követtek el szabálytalanságokat: nem vezették jól a könyvelést, nem fizették ki a megállapodás szerinti járandóságot, megverték vagy elkergették a munkásokat (Чангова-Менихарп 1989). Több esetben a munkások nem a Békéltetőtanácshoz fordultak panaszaikkal, hanem a nagykövetséghez, ugyanis nem bíztak a tanács tagjaiban, illetve a követségen gyorsabb és objektívebb döntésre számíthattak. 1951-től az ügyek száma évi 10 alá csökkent, aminek oka a kollektivizáció és a családegyesítés, aminek következtében kisebb, családi kertészetek alakultak ki (Чангова-Менихарп 1989).

A gazdasági tevékenység támogatására 1927-ben létesítették a Segélyező Pénztárt, amelynek célja, hogy a befektetők számára magasabb kamatokat, az igénylőknek pedig hiteleket nyújtson elfogadható feltételek mellett. Hitelt két kezes által aláírt váltó ellenében adtak. A pénztárnak 1939-ben volt a legnagyobb forgalma, amikor is a magyar törvények alapján két pénztárt kellett nyitni. Ebben az évben összesen 24 800 pengő értékben helyeztek ki hiteleket (az előző évhez képest ez 100%-os növekedés).

A temetkezési pénztárt 1937-ben hozták létre, hogy a kertekben elhunytak temetkezési költségeit csökkentsék. A nehéz, veszélyes munkakörülmények ellenére az intézmény iránt csekély volt az érdeklődés, az 1939-es beszámoló szerint a kedvező feltételek ellenére csak 16 tagja volt (Чангова-Менихарп 1989, 66). A gyakori halálozásokról és a családokra gyakorolt hatásokról még Cani Gincsevnél olvashatunk: „*Ó, hány ártatlan fiatal sólyom hagyta ott a csontjait az átkozott kertekben idegen földön, anélkül, hogy látták volna kicsi gyermekeiket, fiatal felesé-*

geiket és rokonaikat; vagy a legény, akit nem tudott elsíratni és eltemetni az idős édesanyja és drága nővére... Megy a szerencsétlen idegen sírokhoz zokogni, mert az a sír, amely elnyelte a gyermekét nagyon messze van, és azt sem tudja melyik falu, melyik temetőjében fekszik!" (Гинчев 1887).

A magyarországi bolgárkertészek termelő és fogyasztó szövetkezetét 25 bolgárkertész alapította 1935. október 2-án, Budapesten, de nagyon gyorsan mások is csatlakoztak, így az év végére már 45 tagot számlált. Az alapításhoz minden tag 2000 pengő alaptőkét vitt be, ami ugyan megtérült, de jelentősebb nyereséget nem sikerült realizálni. 1936-ban a szövetkezet 453 üzletet kötött, de bevételei kizárólag vetőmag-eladásból származtak. Azáltal, hogy levitték a vetőmagárákat, komoly összeget takarítottak meg a termelőknek (Чангова-Менихарт 1989, 50–51). A magyar törvényeknek megfelelően is regisztrálni kellett a szövetkezetet, de erre valamilyen okból csak 1941-ben került sor, a sorozatos adminisztratív hibák miatt ez a folyamat elhúzódott. A szövetkezet, bár nagy nyereséget sohasem realizált, egészen 1947. november 14-ig működött, amikor a közgyűlés megszavazta feloszlását (Чангова-Менихарт 1989, 57–58).

A bolgárok, a gazdasági tevékenység elősegítése céljából, magyar vállalkozókkal is alapítottak közös szervezeteket. A bolgár és a magyar kertészek közös szövetkezetét 1920-ban hozták létre, székhelye a már jól ismert Lónyay u. 11. Ebben a legjobb bolgár és magyar kertész szakemberek vettek részt – Dimitrov Dimitar, Hadzsipetkov Petar, Nikolov Marin, Petrov Dimo, illetve Balogh Aladár, Hausknecht Antal, Nonn János, Knecht Antal és mások (Чангова-Менихарт 1989, 48). A szövetkezet céljai között szerepelt a termények értékesítése, törekvés a piac irányítására a nagybani piacon keresztül; fogyóeszköz és vetőmag beszerzés a tagok számára; közvetítés földterület megszerzésében és kertek létesítése. A szövetkezeti tagok a befektetett tőke háromszorosaig vállaltak felelősséget. A magyar–bolgár szövetkezet 1936-ban szüntette be tevékenységét (Чангова-Менихарт 1989, 49).

Másik közös vállalkozás a Magyar Bolgár Kereskedelmi Rt. volt, amelyet 1922-ben alapítottak, a vezetőségben csak egy bányai bolgárt találunk, Dobroszláv Pétert, a többiek magyarok. Az rt. tevékenysége a mezőgazdasági és élelmezési cikkek adás-vétele, import-export; közvetlen kereskedelmi kapcsolatok megvalósítása Magyarország és Bulgária között, bolgárkertek alapítása és népszerűsítése Magyarországon. Alapító tőkéje 1 millió korona volt, 100 db névtelen részvényben. Az rt. 1928-ban szűnt meg, mert a törvényi változások miatt nem működhetett tovább (Чангова-Менихарт 1989, 49–50).

Levéltári⁶⁰, illetve szakirodalmi adatok alapján megállapítható, hogy a 20. század elején Magyar–Bolgár Kereskedelmi Kamara is alakult, amelynek igazgatósági tagja a már többször említett Hadzsipetkov Petar is volt (Чангова-Менихарт 1989, 26). A kamara 2008-ban alakult újjá.

A 20. század közepéig a bolgár intézmények csak közadakozásból jöttek létre és működtek. Az adakozás, mint a bolgár hazafiasság kifejezése még a mai napig is él a magyarországi bolgárok körében, bár közel sem elegendő az intézmények létrehozásához és működtetéséhez. Már a Magyarországi Bolgárok Egyesületének alakuló ülésén, 1914-ben 4345 korona gyűlt össze az egyesület költségeinek fedezésére, 1919 végig pedig összesen 178 705 koronát gyűjtöttek, iskola és templom építése céljából (ez az összeg a háború után elértéktelenedett). Az adományozás a gazdasági világválság idején is folytatódott – templom, iskola és kollégium építésére, 1932-re 70 000 pengőt gyűjtöttek (ami a válság miatt csak a templom építésére volt elég), a legnagyobb szabású gyűjtőakció pedig az 1950-es években zajlott: 1957-re a Bolgár Kultúrház építésére 2 725 000 Ft gyűlt össze, 445 család adományaként (vö. Чангова 1994; Гюров 2001).

---

⁶⁰ Budapest Főváros Levéltár, Ügyvezetőségi iratok, XI.126.d, időszak: 1883–1948. Magyar–Bolgár Kereskedelmi Kamara, 1943.

A bolgárkertészek tartós letelepedése után, az I. világháború idején, Magyarországon elkezdődött a bolgár kulturális és szakmai intézményrendszer kiépítése.

Azok a szervezetek, amelyek közvetlenül támogatták a kertészeti tevékenységet, mint a kertészszövetség, a segélyező vagy a temetkezési pénztár, illetve a gazdasági társaságok, eltűntek a 20. század 40-50-es éveinek társadalmi és politikai változásainak hatására, amelyek lassan az egész bolgár közösség jellegét is megváltoztatták Magyarországon.

Az egyedüli szervezet, amely működhetett a szocialista közegben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete volt, amely felvette a Georgi Dimitrov Bolgár Kulturális és Művelődési Egyesület (Българско културно-просветно дружество „Георги Димитров“) nevet és tevékenységi körét is szűkítette. Komoly politikai ellenőrzés mellett működött a bolgár templom és egyházközösség, amely 1980-tól a nyugat-európai patriarkátusi vikárius, majd 1986-tól az újonnan megalapított Nyugat-európai Bolgár Egyházmegye székhelye volt (1994-ig, amikor a központ Berlinbe került)⁶¹. A bolgár iskola szintén megmaradt a szocialista időszakban, mint nagykövetségi iskola, de a működésbe a bolgár közösség már nem szólhatott bele, ahogy a bezárásba sem, amelyre 2011-ben került sor.⁶² A három fő intézmény – egyesület, iskola és templom – napjainkban is működnek, újra nagyrészt közösségi irányítás alatt, fontos szerepet töltve be a magyarországi bolgár közösség életében.

---

⁶¹ bg-patriarshia.bg

⁶² A 2011-ben bezárt Hriszto Botev Bolgár-Magyar Általános Iskola és Gimnázium után a bolgár oktatást a 2004-2005-ös tanévben a Bolgár Országos Önkormányzat által létrehozott Bolgár Nyelvoktató Nemzetiségi Iskola biztosítja.

AZ ÁLLAM ÉS A BOLGÁRKERTÉSZEK VISZONYA A 19–20. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON

A bolgárkertészek munkavállalásának jogi keretei

A bolgárkertészek a 19. század második felében érkeztek nagyobb számban munkavállalás céljából Magyarországra. A korlátozás nélküli munkavállalás időszakában a Bulgáriából érkező kertészek pontos létszámáról nincsenek teljesen megbízható adatok, a 19. századi két magyarországi népszámlálás (1880 és 1890), amelyekben a bolgárok is szerepeltek, az év végi adatfelvétel miatt nem adnak pontos információkat (Пејковска 2011a), hiszen a kertészeti szezon időszakában valószínűleg nagyságrendekkel többen lehettek itt. A bolgárkertészeket a magyar hatóságok alapvetően pozitívan fogadták, nem zaklatták őket, aminek oka nemcsak az időszak liberális munkavállalási politikája, hanem az a tény is, hogy a bolgárkertészekben az üresen álló területek majdani benépesítőit, illetve a városok élelmezését megoldó szakmunkásokat látták (Пејковска 2011a). Az állampolgársági ügyek törvényi szabályozására szinte minden európai országban a 19. sz. végén és a 20. század elején került sor, addig az államok nem foglalkoztak e területtel, illetve gazdasági érdekeik miatt, a bevándorlás előnyeit tartották szem előtt (Wetzel 2009, 205).

A külföldiek munkavállalását és letelepedését az Osztrák–Magyar Monarchia korszakában több törvény is szabályozta: a kifejezetten liberális 1879-es állampolgársági törvény⁶³, amely szerint, az a külföldi állampolgár, aki 5 évig lakott és adózott az országban, automatikusan magyar állampolgár lett, kivéve, ha ezzel ellentétes szándéknyilatkozatot tett. Az 1886-os törvény⁶⁴ a községek hatáskörébe rendelte a külföldiek letelepedésének engedélyezését, amely három havi folyamatos ott tartózkodás

---

⁶³1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről (net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny)

⁶⁴1886. évi XXII. törvénycikk a községekről, 15. § (net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny)

után kezdeményezhető: „A külföldi a községben lakhatik, települhet és a község kötelékébe felvétethetik. Ha a községben állandóan lakni akar, tartozik ezt bejelenteni, és ha kimutatja, hogy a község terhelése nélkül, magát s családját tartósan fenn tartani képes, tőle a lakhatási engedély csak erkölcsisége ellen fennforgó alapos gyanú esetében tagadható meg, mód adatván neki a maga igazolására.”.

8. kép

Bolgárkertész lakhatási és munkavállalási engedélye 1933-ból, kiadta a Magyar Királyi Állami Rendőrség⁶⁵

⁶⁵www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fbalkan.auction%2Fbg%2Faction%2F2258048&psig=AOVaw1iUfVa2Nki70NtA0x1LET&ust=1622477_95_4984000&source=images&cd=vfe&ved

Az engedélyben szereplő gazda – Pencsikov Péter – Menyhátrné Csangova Penka (1989, 68-69) könyvében is szerepel. A Békéltető Tanács 152/1938-as határozatában marasztalta el és kötelezte, hogy 4 munkásának kifizesse a nekik járó fizetést.

A külföldiek ideiglenes tartózkodását, illetve letelepedését az 1903. évi V. törvénycikk⁶⁶ szabályozta, amely bizonyos változtatások mellett egészen 1954-ig hatályos volt. A külföldieknek 24 órán belül be kellett jelentkezniük a helyi szolgabírónál vagy a rendőrkapitányságon, illetve 15 napon belül jelezni letelepedési szándékukat.⁶⁷ Az 1920-as években elvileg ez a törvény volt hatályban, azonban az állam egyre jobban igyekezett központosítani a külföldiek letelepedésének ellenőrzését.

Az 1903. évi V. törvénycikket az 1930. évi XXVIII. törvénycikk módosította, aminek következtében létrejött a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH), a vizumkérelmek elbírálását pedig a Külügyminisztérium helyett a Belügyminisztérium végezte (Wetzel 2009, 209-210). A 8. képen bemutatott iratban viszont az 1903-as törvény szerepel, mint hivatkozási alap.

A külföldi állampolgárok helyzetében a II. világháború után radikális változások léptek fel (a bolgárkertészek nagy része még akkor is bolgár állampolgár volt). Az újjászervezett rendőrség keretében 1946-ban jött létre a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH), amely rövidesen átkerült az Államvédelmi Hatósághoz (ÁVH), ahová 1956-ig tartozott, majd utána újra a Belügyminisztérium alá rendelték (Wetzel 2009, 210). Az 1903-as törvényt a 17/1954. (III. 10.) számú Minisztertanácsi rendelet helyezte hatályon kívül. A rendelet szerint a külföldi állampolgár az ország területére csak érvényes utazási okmánnyal és beutazási engedéllyel (vizummal) léphetett be, az ország határát csak az utazási engedélyen feltüntetett helyen és határidőn belül léphette át. Emellett a rendelet ismerte ideiglenes (14 napi időtartamra) és a tartózkodási engedélyt (14 naptól 6 hónapi időtartamra), továbbá a lakhatási engedélyt (6 hónapnál hosszabb időre vagy visszavonásig; Wetzel 2009, 211). Ezek voltak a jogi keretek, amelyekkel a Magyarországra érkező vagy itt dolgozó bolgárkertészek találkoztak. A kezdeti liberális hozzáál-

---

⁶⁶ 1903. évi V. törvénycikk külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról (net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny)

⁶⁷ 1903. évi V. törvénycikk 3. § (net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny)

lást a magyar állam részéről felváltotta először a központosító, majd a mindent ellenőrzése alá vonó szemlélet.

A bolgárkertészek és magyar társadalom kapcsolatai

A magyar társadalom is igen hamar felfigyelt a bolgárkertészek tevékenységére, viszonya hozzájuk ambivalensnek tekinthető. A városok lakossága, amely sokkal olcsóbban jutott hozzá friss zöldségekhez, nyilván haszonélvezője volt a bolgárkertészek munkájának. Erről így írt 1876-ban a Győri Közlöny: *„A távolról idevándorolt bolgárok ugyan megadták a győri kertészeknek, kik terményeikkel uzsoráskodtak a közönség nyakán (...)! A nevezett bolgárok ugyanis oly bősséggel termelik a hagymát, paprikát, karfiolt, ugorkát, kalorábit és több másféle zöldséget, hogy elöntik vele a piac- és vásárokat, az eddigiekhez képest harmad-, negyedrészt árért. (...) Már csak csirkét tenyésztő bolgárok kellene, aztán megolcsul nálunk az élet e nemben.”*⁶⁸. A falusi és a városi szegények más újságcikkek szerint is szívesen vásárolták a bolgárok áruit: *„Hihetetlennek látszik, mennyire megkedvelte a városi munkásosztálybeli, különösen a faluból a városba jövő falusi nép az olcsónak látszó zöldpaprikát, ugorkát, vöröshagymát és különösen a tököt, s mily mohón veszi ezeket azon pénzen, amelyet árucikkeiért kapott.”*⁶⁹. A szerző azonban annak a véleményének is hangot ad, hogy *„drága pénzen veszik meg azt, amit olcsón, kevés munkával maguk is előállíthatnának”*, illetve sürgeti a bolgárok elleni fellépést is: *„A bolgárkertészek olcsó munkásaikkal tönkre tették az eddigi városi kertészeket s tönkre teszik az ország népét. (...) Célszerűnek lát-nám azért, hogy a bolgárkertészek ne csak vendégképen és ne csak aranypénz kihordása végett jöjjenek hozzánk, hanem telepedjenek le, szerezzenek polgárjogot, szerzeményüket költsék el itt, s gyarapítsák az országos vagyont. Ha pedig nem: maradjanak otthon.”*⁷⁰.

---

⁶⁸ Győri Közlöny, XX. évf. 6996. sz., 1876. augusztus 24.

⁶⁹ Buda és vidéke, 1893-10-15/41. szám

⁷⁰ Buda és vidéke, 1893-10-15/41. szám

A 20. század elején több agrárszakember is felhívta a magyar döntéshozók figyelmét a bolgárkertészek okozta problémákra⁷¹. Tulajdonképpen a kívülről jövő veszedelemként bemutatott bolgárkertészek a magyar falu gondjaira, rendkívül elmaradott társadalmi és termelési viszonyaira világítottak rá, azonban a nagybirtokok fenntartásában érdekelt politikai és gazdasági elit támogatását leginkább a gazdasági károk túldimenziónalásával lehetett elnyerni. A Buda és vidéke újságírója is ezt a módszert választotta: *„Ha az egész országban folyó gazdálkodást szemügyre vesszük, csak hozzávetőleg s a legcsekélyebb számítását véve fel, mondhatni, hogy körülbelül 50 000, sőt 80 000, de 150 000 darab arany erejéig károsodik meg ezáltal az ország vagyona, ez a pénz többé sohasem jön vissza az országba (...)”*. Még nagyobb összegekről beszél Végh Kálmán Mátyás (Végh 1916): *„Évente 30-40 millió koronát küld Bulgáriába az ország pénzéből, mert hiszen a fogyasztó városok, vidékek pénze mégiscsak magyar pénz, amely óriási összegekkel szemben az általa termelt nemzetgazdaságilag felszámítható, bennmaradó összeg a legvérmesebb számítással sem tehető többre 400 000 koronánál. A bolgár továbbá meggazdagodása után hazamegy, nem gyarapítja a nemzet erejét.”* Révész István is megpróbálta felhívni a figyelmet az intenzív kertészkedéssel elérhető jövedelemre (Révész 1909), szorgalmazta a bolgárrendszerű kertészetek elterjesztését a magyar parasztság körében, amire lehetőség Serényi Béla miniszter rendeletével, 1911-ben nyílt: *„Örömmel állapíthatjuk meg, hogy (...) a földművelési minisztérium iparkodott a bajon segíteni. Nagyvárad alatt Szentjános község mellett mintegy 32 katasztrális hold területen telepet létesített, melyet kellően felszerelt. Alkalmazott egy dolgát jól értő kertészt és ennek felügyelete és szakyszerű vezetése alá rendelte a 24 családot, melyet a kertészkedés műveletének megnyert. E családok is eleinte nagy bizalmatlansággal voltak az eredmény iránt, de csakhamar meggyőződtek róla, hogy aggodalmuk alaptalan volt. Ma*

---

⁷¹ Részletesen vö. A bolgárkertészek a befogadó ország szemszögéből c. fejezetet.

már valóságos verseny keletkezett a telepberletekért és még kétszer, háromszor oly nagy telep is kicsiny volna a jelentkezők befojadására.” – írja Révész (1911). Az, hogy mi lett ennek a felülről vezérelt kísérletnek az eredménye, nem igazán világos, Alexandar Gjurov teljes kudarcról számolt be, míg Menyhártné Csangova Penka (Гюров 2001, 149; Чангова-Менихарт 1989, 40) sikerként könyvelte el a bolgár kertészeti technológia magyarországi bevezetését⁷². A magyar sajtó és szakirodalom sem látta egyértelműen pozitívan a helyzetet, abban ugyan mindenki egyetértett, hogy kell a gazdáknak képzés, de már a milyenség és az eredmények tekintetében megoszlottak a vélemények. A Földművelési Minisztérium pozitívan értékelt az elért eredményeket és a tanfolyamok folytatását szorgalmazta, viszont például 1912-ben a Székely Újságban megjelent cikk nemcsak a tanfolyamok számát tartotta kevésnek, de az eredményességüket is megkérdőjelezte, mert 1-2 órás előadással nem lehet pótolni az ismeretek hiányát, legfeljebb az érdeklődést felkelteni (Róth 2004).

Joggal felmerül a kérdés, miért volt szükség a bolgárkertészekre a magyar nagyüzemi zöldségtermesztés beindításához. A magyar városok intenzív fejlődése, amelyre leginkább az 1867-es Kiegyezés után került sor, megnyitotta a piaci rést a nagy- és kisüzemi zöldségtermesztéshez, azonban ezzel a lehetőséggel sem a magyar, sem a német kertészek nem tudtak élni. Boross Marietta megállapítása szerint a 19. századra a kertészetet magas szinten művelő német kertészek nem tudták kielégíteni a magyarországi zöldségszükségeket, valamint rendkívül drágán termeltek (Boross 1973). Mi volt a helyzet a magyar kertészekkel, kerti kultúrákkal foglalkozókkal? A magyar falusi kertészkedés lényegét Varga Gyula foglalta össze. Megállapította, hogy a falusi kertek leginkább önellátási célokat szolgáltak, a kerti termények gyakorlatilag nem képezték árucsere tárgyát, csak a felesleget vitték a piacra, ha volt rá mód; a kerteket főleg a nők művelték, ami alacsony presztízsűvé tette ezt a munkát; a ter-

---

⁷² Részletesen vö. „A bolgárkertészekről jeles kutatóik...” c. fejezetet.

mények az adott család étkezési szokásaihoz igazodtak, sok minden felvaden nőtt (pl. a fűszernövények), a művelés pedig kezdetleges technikával, kézi erővel történt. Mindez elégséges magyarázat arra, hogy miért nem tudták a magyar parasztok kihasználni a zöldséghiányból fakadó konjunktúrát, és élni ezzel a kereseti lehetőséggel (Varga 1974). Erről a korabeli sajtó is írt, felhívva a figyelmet az állami támogatás szükségére: *„Nálunk a kertészeti ismeretek sajnos nagyon hátra vannak maradva. A mi kertészeti tudományunk nem halad túl a tavaszi hagyma termelésnél (...). Minél előbb, minél nagyobb támogatással nálunk is meg kell teremteni a kertgazdaságokat, hogy a megélhetés olcsóbb és népünk jövedelme minél több legyen (...). Nem szabad engedni, hogy a Balkán bolgárjai szorgalmas munkásságukkal, józan, takarékos életmódjukkal kincseket szedjenek össze, mert mindazzal szegényebbek vagyunk, amit ők (...) visznek el tőlünk, midőn téli pihenésre visszatérnek balkáni hazájukba.”*⁷³. A magyar kertészeket semmi sem akadályozta meg az ismeretek átvételében, de ez mégsem történt meg: *„A múlt században idevándorló kertészek vízemelő kerekeit a magyar parasztok megcsodálták, de sehol sem alkalmazták, pedig a korabeli ismertetés megjegyzi, hogy az minden paraszt által könnyen elkészíthető lenne, olyan egyszerű.”* – írta Boross Marietta (1973, 39). Időnként babonás félelemmel is találkozhatunk: *„A magyar parasztok egyes vidékeken varázslatot láttak a furcsa formájú bolgár kútemelő szerkezetekben és olyan hiedelem terjedt el, hogy a kutak okozzák a szárazságot, ami a bolgárkertészeknek előnyös, mert akkor csak ők tudnak termelni. Ezért néhol a kerteket feldúlták, a vízemelő szerkezeteket szétszedték és elégették.”* (Boross 1973, 39). A felsorolt példák elégséges bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a bolgárkertészek tevékenységükkel elsősorban a kevésbé módos városi és falusi emberek számára biztosítottak megfizethető áron zöldséget, ami nem a magyar elit, hanem a vidék elnéptelenedése, folyamatos elszegényedése miatt

---

⁷³ Félégyházi Hírlap egyesült Félégyházi Híradó XXIX–XVII. évfolyam, 1911. április 9.

aggódó újságírók és agrárszakemberek számára jelentett problémát. Több forrás is beszámolt a magyar nagybirtokosok és a bolgárkertészek kölcsönös haszonnal járó együttműködéséről (Чангова-Менихарт 1989; Czibulya 1987), a magyar állam képviselői pedig szintén nem akadályozták, inkább támogatták a kertészeket (Пејковска 2011a). Elgondolkodtatók azok a számítások is, amelyek a bolgárkertészek vélt nyereségét, illetve az országból kivitt pénz nagyságát próbálták kiszámítani. A Buda és vidéke újságírója 150 ezer aranyra teszi a kivitt hasznot (1893), Emich Gusztáv 1902-ben 6,5 millió koronára⁷⁴, az 1910-es években Végh 30-40 millió koronára, Révész pedig 21,4 millió koronára becsüli a kivitt pénzeszegeket. Az összegek közötti különbségek azt mutatják, hogy a bolgárkertészek tényleges nyereségéről, a kivitt pénzeszegekről pontos adatok nincsenek, a drámai hangú újságcikkekben közölt számok egyéni becsléseken alapulnak. A Gyümölcskertész c. lap 1893. 07. 10. számában a következőt írják válaszul a panaszokra: *„Bármily igaz is, hogy a bolgárok szorgalmuk és kevésre összeszorított igényeik folytán hatalmas és veszélyes versenytársai lettek hazai konyhakertészetünknek; másrészt az is igaz, hogy Bulgáriából talán egyéb cikk sem jön be hazánkba, mi pedig igen sok cikket viszünk ki az ő országukba, amely drágább a tök és paprikánál; sőt több száz hazánkfia él mint magyar állampolgár Szófiában s egyéb nagyobb bolgár városokban, kik ott állandóan jó üzleteket csinálnak s a jövedelmet családjaiknak hazaszállítják.”* (Molnár 1893, 133). A leírtakból világossá vált, hogy a két ország kereskedelmében közel sem képződött akkora passzívum magyar részről, mint azt az agrárszakemberek feltételezték.

Többen is megemlítették az olcsó bolgár munkásokat, a bolgárkertészek élettörténeteiből is tudjuk, hogy sok 12-15 éves gyermek dolgozott a kertekben gyakorlatilag fizetés nélkül (Чангова-Менихарт 1989⁷⁵). Az is tény, hogy az intenzív, piacra termelő kertészkedés jól jövedelmezett, a bolgároknak mindenkép-

---

⁷⁴ Kertészeti Lapok, 17. évf., 1902/10. 323.02

⁷⁵ Ezt a statisztikai adatok is alátámasztják, vö. A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében c. fejezetet

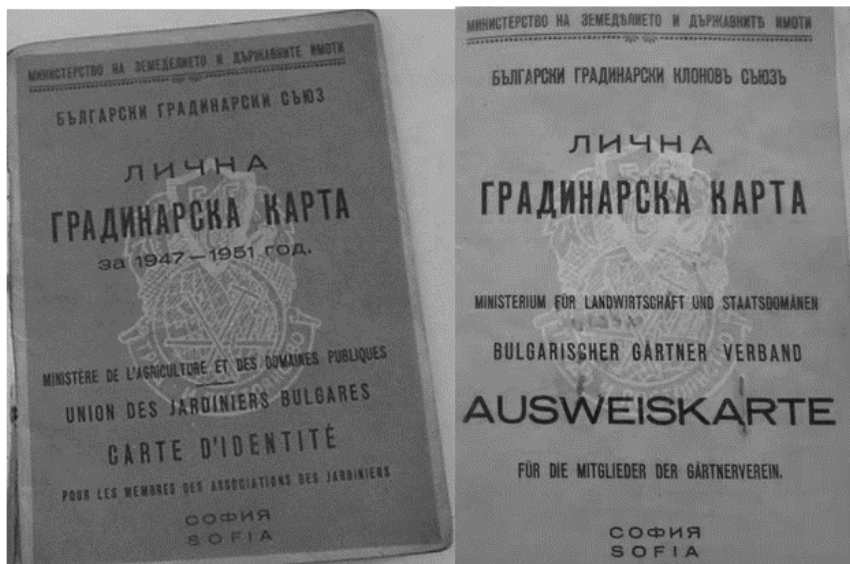
pen megérte Magyarországra jönni, dolgozni, elviselni a gyakran 16-20 órás munkanapokat, a kemény fizikai munkát és a nélkülözéseket. A magyar gazdaság stabilitását azonban semmiképp sem veszélyeztették, 1912-től, a balkáni háborúk kitörése után pedig a kétkezi bolgár munkások száma erősen lecsökkent, a termelés is megtorpant, ami tovább súlyosbította a magyar területen az ellátási gondokat (Gjurov 1995).

Az első világháború utáni időszakban jelentős változások történtek a bolgár közösség életében. Egyrészt megindult erőteljesebb integrációjuk Magyarországon, ami a legfontosabb, máig létező bolgár intézmények megalapításával kezdődött⁷⁶, másrészt beszükültek a termelési és kereskedelmi lehetőségek, kisebbek lettek a kertek méretei is. A bolgárkertészek száma is csökkent, így pl. amíg az 1914-es évben a magyar statisztika szerint 3139, a bolgár munkavállalási engedélyek szerint 5204-en dolgoztak a magyar területen, addig az 1920-ban 1269, 1930-ban pedig 2816 főt regisztrált a magyar népszámlálás (Пейковска 2011a; Peykovska 2013), vagyis a lassú növekedés ellenére sem érték el a monarchia korabeli létszámot. A sajtó sem foglalkozott velük már, mint veszélyes konkurenssekkel, viszont folyamatosan nőtt a bolgárrendszerű, ám magyar kertészek által művelt területek száma – a bolgár példa állami behatás nélkül, spontán módon terjedt (Чангова-Менихарт 1989). Az 1930-as években a bolgár közösség integrációja tovább folytatódott, Budapesten és vidéken is kiépült a kulturális intézményrendszer. 1929-30-ban sor került magas szintű bolgár-magyar államközi megállapodások megkötésére, amelyek megkönnyítették a Magyarországon dolgozók életét: a munkások számára ingyenessé vált a tartózkodási engedélyek kiadása, a földbérlőknek pedig kedvezményesen adták ki a szükséges okmányokat (Гюров 2001, 164). A bolgárkertészek tömeges letelepedéséről írt a Magyar Nemzet 1938. 11. 26. száma: az országba 1937-ben 2036 fő kapott letelepedési engedélyt, közülük 369-en (17,6%) voltak bolgárkertészek (a bolgár munkavállalási en-

---

⁷⁶ Vö. A bolgárkertészek szakmai és kulturális szervezetei... c. fejezetet.

gedélyeket vö. a 9. képen). Fontos politikai esemény volt a bolgár közösség életében Dimitar Kusev⁷⁷ bolgár mezőgazdasági miniszter 1941-es hivatalos látogatása Magyarországon, aki a kertészek képviselőivel is találkozott (Magyar Nemzet 1941. 04. 02.).

9. kép

Bulgáriai kiadású személyigazolványok külföldön dolgozó kertészek részére, francia és német nyelven, 1940-es évek⁷⁸

Az 1940-es évekre a bolgárok száma már négyezer körül volt, a második világháború alatt nagy részük Magyarországon maradt és termelt, és csak a legsúlyosabb harcok alatt szüneteltették tevékenységüket. A magyar állammal való jó viszony a háborús évekből a kertészek visszaemlékezéseiben is megmaradt: Georgi Dobrev szerint csak a bolgárok egyesületét nem

⁷⁷ Dimitar Kusev (1889-1945), Polikraiste bolgárkertész faluból származó agronómus, mezőgazdasági miniszter (1941-42), családjából számos, Magyarországon dolgozó bolgárkertész került ki. 1945-ben koholt vádak alapján kivégezték, 1996-ban rehabilitálták (Ташев 1999).

⁷⁸www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fbalkan.auction%2Fbg%2Faction%2F4929380&psig=AOvVaw2i8nUKa2U6q6wXcgIMxKjc&ust=1622478651264000

oszlatták fel, mert a közösség semleges volt és soha nem foglalkozott politikával, a bolgárokat pedig inkább termelőkként, kereskedőkként ismerték, és 1943-ban még a május 24-ei megemlékezéseket is megengedték (Динолова–Петкова–Симеонова 1998, 15).

A „túr” és a „tilt” között – a bolgárkertészek és a kommunista hatalom viszonya

A szovjet hadsereg bevonulása után elkezdődött a bolgárkertészek kálváriája. Mivel nagyrészt nem voltak magyar állampolgárok, a szovjet hatóságok igyekeztek hazaküldeni őket, ami azonban nem feltétlenül állt a magyar állam érdekében, hiszen a városok ellátását biztosítani kellett. 1945. február 23-án alakult meg a Magyarországi Bolgárok Antifasiszta Bizottsága, illetve a Bolgár Hazatelepítési Szolgálat. Az alapítók nagy részt Magyarországon tanuló egyetemisták voltak, jelen volt a Szövetségi Ellenőrző Bizottság szovjet képviselője, illetve mintegy 120 meghívott (kertész)család (Гуров 2001; Гърдев 2013). Gjurov szerint a bizottság létrehozása is fenyegetőzések közepette zajlott, a megfélemlített emberek nem mertek tiltakozni a döntések ellen. A bolgár termelőket azzal vádolták meg, hogy a háború alatt is termeltek, vagyis hozzájárultak a rendszer fenntartásához, ahelyett, hogy szabotálták volna. Az a döntés született, hogy a bolgárkertészek egy hónapon belül térjenek haza, amit azonban a magyar hatóságok megakadályoztak, féltve az ország ellátását. 1945 közepén a bolgár közösséggel, illetve bolgár és szovjet tisztekkel kibővített ülésen megválasztották a Bolgár Népi Bizottságot, amelynek tagjai pártonkívüliek voltak, zömében kertészek (Гърдев 2013), fő célja pedig a kertészek és zöldségkereskedők képvisellete volt.

Később kiderült, hogy az Antifasiszta Bizottság törvénytelenül működik, a magyar belügyminisztérium engedélye nélkül⁷⁹,

---

⁷⁹ 1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló jogszabályra hivatkozva.

így 1947. szeptember 15-e hatállyal megszüntették (Гюров 2001). Ennek ellenére ezek a szervezetek hatóságként léptek fel, ahogy az a fennmaradt dokumentumokból is látszik (Чангова-Менихарт 1989, 127; 166), kiadtak igazolásokat, igazolványokat, illetve feketelistára tették azokat, akik nem értettek egyet a módszereikkel (Гюров 2001).

Az egyik fennmaradt igazoláson magyar nyelven a következő szöveg olvasható: „*A Bolgár Hazatelepítési Szolgálat igazolja, hogy Bocskov Nikolov Jordán⁸⁰, született Draganovóban, Gorna Orjahovica körzet, Bulgária, nős, 4 gyermek apja, 1918. óta van kertje Nagyszenthimályban, majd 1927-től Székesfehérvárott, ismert a Szolgálatnál mint szorgalmas, tisztességes, becsületes és demokrata szellemű bolgár, akinek nincsenek fasiszta megnyilvánulásai, sőt a fasiszta rezsim alatt zsidókat bújtatott, a felszabadulás alatt pedig a szovjet és a bolgár hadsereg segítségére volt mint tolmács. Ő, mivel a német fasiszták üldözték, a szovjet hadseregben megmentőit látta.*” (az idézet forrása: Чангова-Менихарт 1989, 127).

A szöveg érdekessége, hogy a szolgálat neve hibásan van felüntetve – *репатриране* (repatriálás – hazatelepítés) helyett kétszer is *рапатриране* szerepel, ami kizárja az elgépelés lehetőségét. Hibásan szerepel még a *нема* (*няма* helyett, jelentése: nincs), illetve az *уназвал* (*оназвал* helyett, jelentése megvéd, megőriz), itt a szót nemcsak hibásan írták, de pontatlanul is használták – helyesebb lett volna az *укривал* (bújtatott, rejtegetett). Mindez arra utal, hogy a szöveg szerzője ugyan bolgár anyanyelvű, de nem volt túl iskolázott. A szöveg végén található *преводчик* – tolmács, ugyan ruszizmus, de a katonai zsargonban elfogadható (az irodalmi kifejezés *преводач*).

Mindeközben a Köz- és Ellátásügyi Minisztérium a külügyminisztériumhoz fordult levélben, amelyben hangsúlyozták, hogy Magyarország élelmiszerellátásának biztosítása érdekében elengedhetetlenül szükséges a bolgárkertészek zavartalan mun-

---

⁸⁰ A Bocskov családról vö. részletesen „A bolgárkertészek családi és nemzeti szervezete...” c. fejezetet.

katevékenysége (Гюров 2001, 173). „*Budapest ellátására igen lényeges a pestkörnyéki bolgár kertészetek termelése. Ezért már most mindent el kell követni, hogy ezek a kertészetek minden szükséges támogatást megkapjanak.*” (interjú Szobek András közellátási államtitkárral, Szabad Nép, 1946. 01. 17.). A bolgárkertészeteket Kővágó József, Budapest kisgazda polgármestere (1945–47) is többször megvédte, támogatta: „*A polgármester előterjesztésére a Gazdasági Főtanács a kertgazdaságok további szétoztását felfüggesztette. A soroksári új telepések és a bolgár kertészek között egyezséget hozott létre a főváros zöldség termesztésre.*” (Magyar Nemzet, 1947. 01. 11.)⁸¹. A bolgárkertészek aktívan részt vettek Magyarország háború utáni újjáépítésében, 1946-ban a Bolgár Kertészszövetség is felújította működését, és a főváros jóállása mellett⁸², 1947-ben 300 000 forintos hitelszerződést kötött a magyar Gazdasági Tanáccsal a bolgár gazdák segítése érdekében. Ugyanebben az évben szabályozták a minimálbért, az idénymunkások felvételének módját és gazdák társadalombiztosítását is (Чангова-Менихарт 1989, 92). A főváros a következő évben is támogatta őket: „*A Budapest környéki bolgár kertészek 300.000 forint forgótőkehitelt kapnak a fővárostól őszi visszafizetésre, hogy megkezdhessék a tavaszi munkákat.*” (Szabad Nép, 1948. 03. 18.). Ugyanebben az időszakban olvashatunk árdrágító bolgár kereskedőkről is, az ellenőrök a nagybani piacon a következőt figyelték meg a hiperinfláció időszakában: „*Ivanov Georgi bolgár kertész saját hatás-körében előre 500 ezer adópengőben állapítja meg a tők árát.*” (Szabad Nép 1946. 07. 19.).

A kommunista rezsim kiépülésével azonban elkezdődik a bolgárkertészek autonómiájának szűkítése is: 1948–1949-ben megjelent az egyesületek és szervezetek ellenőrzését célzó rendelet, amely a Magyarországi Bolgárok Egyesületét is érintette

---

⁸¹ A soroksári területen új telepések jelentek meg, akik a kertészekről elvett földön búzát akartak termesztetni.

⁸² „A főváros a régi és új kertészgazdálkodók kétfélmillió forint kölcsönéért jóállást vállalt, a bolgár kertészek részére 300.000 forintos kölcsön folyósítását tette lehetővé.” (Magyar Nemzet, 1947. 05. 22.)

(a Bolgár Kertészszövetség már gyakorlatilag nem létezett ekkor). Az egyesület vezetősége köteles volt minden hónapban jelentést küldeni tevékenységéről, a Belügyminisztérium pedig részletes jelentéseket írt róla, kihangsúlyozva, hogy a tagok döntő többsége pártonkívüli és nem tagjai a termelőszövetkezeteknek sem (Гюров 2001, 172). Az 1950-es évek elején összesen 530 bolgárkertészt nyilvánítottak kulákká, beleértve az egyesület elnökét, Todor Kirovot is. A vád már csak azért is abszurd volt, mert a bolgárok nem voltak földtulajdonosok, csak bérlők (Гюров 2001).

A Budapest környéki bolgárkertészeket érintő legkomolyabb ügy, amiből bírósági per lett több mint 100 vádlottal, az ún. „aranypénz affér”⁸³. Ez a történet valamikor az 1940-es évek végén kezdődött, az elsőrendű vádlott, bizonyos Halmos Lipót a vád szerint már 1949-től illegálisan kereskedett aranypénzekkel, amelyek forrásaként állítólagos, vagyis pontosan nem azonosított személyeket adott meg. Őt többször elítélték, 1951-ben 5 hónap börtönre társadalmi tulajdon gondatlan rongálásáért, 1952-ben pedig aranypénzek értékesítésért jogerősen 5 év 6 hónap börtönt kapott. Vallomása szerint 1949 és 1952 októbere összesen 2045 db aranypénzt adott el 23 bolgárkertésznek, amivel legalább 15 000 Ft haszonra lett szert. A bolgár gazdákat rémhírek terjesztésével vette rá az aranypénzek vásárlása, azt állította, hogy a forint romlani fog, a 100 forintos bankjegyek pedig értéküket veszítik. Az 1954. július 18-án kelt vádirat szerint a legtöbb bűncselekménnyel az I–VII. rendű vádlottakat vádolták meg, közülük 2-en magyar, 5-en bolgár nemzetiségűek, illetve állampolgárságúak voltak. A vádak között szerepel a népgazdaság érdekét súlyosan sértő, üzletszerűen elkövetett deviza büntett, folytatólagosan elkövetett valótlan hír terjesztés, jelentős termék üzletszerűen, visszaesően elkövetett árdragítása, pénzügyi büntett és közokirat-hamisítás. A vádlottak 1953. december 3-ától előzetes letartóztatásban voltak. Az ügynek azon-

---

⁸³ Az események leírása a 1954. BUL 76/37 sz. vádirat és a Fővárosi Bíróság 1830/49 sz. irata (1954. május 27.) alapján történt, amelyek Menyhártné Csangova Penka hagyatékában maradtak fenn.

ban sokkal több vádlottja volt, kb. 111–114 fő ellen indítottak eljárást, de nem mindenkit ítéltek el. A deviza büntett (az aranypénzek adás-vétele) szinte mindenkinél szerepel, de találunk még valótlan hírterjesztést, üzletszerű közellátás érdekeit veszélyeztető büntett, áruhalmozás, pénzügyi büntett, illetve felbujtóként, bűnsegédként megvádolt személyeket. Bűnjelként 5483 db aranypénzérmét, 2,5 kg arany ékszert, 23 db aranyórát, 163 db Doxa órát és 312 dollárt foglaltak le, aminek az MNB akkori árfolyama szerint 431 609 Ft és 69 Fillér volt az értéke, az órákat külön 223 020 Ft-ra becsülték. A terheltek beismerő vallomásai szerint azonban összesen 3,5 millió forintot fizettek az aranypénzekért, a dollárokért pedig 12 840 Ft-ot.

Az ítéletet 1954. július 23-án hozta meg a bíróság. Az aranypénzekkel, órákkal üzérkedő kereskedők letöltendő börtönbüntetést kaptak 1 év 2 hónaptól egészen 10 évig terjedő időtartamra (az I.-től a XI. rendű vádlottig). A bolgárkertészek 6 hónap és 1 év közötti börtönbüntetést kaptak, amit 3 évre felfüggesztettek. Mellékbüntetésként a magyar állam gazdasági érdekére hivatkozva a bíróság rendkívül magas pénzbüntetések megfizetésére kötelezte a termelőket – személyenként 1500 Ft és 35 000 Ft között. Az összesen 1 millió 10 ezer Ft pénzbírság (fejenként 13 000 Ft) mellett, az elkobzott tárgyakat összesen 659 630 Ft-ra értékelték. Így a magyar állam által behajtott teljes összeg 1 669 630 Ft. Ha ehhez még hozzáadjuk a kertészek által a kereskedőknek kifizetett 3,5 millió forintot, akkor a teljes anyagi kár, ami a Budapest környéki bolgárkertészeket érte 4 millió 669 630 Ft körülire tehető (vagyis fejenként kb. 42 000 Ft). Összehasonlításképpen, az állami szektorban 1954-ben a havi átlagfizetés 1082 Ft volt (Baló–Lipovecz 1987), az életszínvonal az eröltetett iparosítás miatt pedig folyamatosan romlott (Varga 1994). A vádiratban többször is szereplő megjegyzés, hogy a kertészek nagy része nem rendelkezett semmilyen ingatlanvagyonnal, holott a jövedelmük alapján vásárolhattak volna házat telekkel, ami a magyarországi tartós letelepedés záloga lett volna.

Az eddig leírtak alapján joggal merül fel a kérdés, hogyan számolt be a magyar sajtó erről, a vádirat alapján igencsak

nagyszabású perről. Az akkori újságok minden, a szocialista gazdaságot megkárosító jelenségnek teret szentelnek, így pl. a Magyar Nemzet 1954. 11. 10-i számában olvashatunk rémhír-terjesztő és arannyal üzérkedő kulákok leleplezéséről, illetve a Rendőrségi Szemle 1953. 12. 01-i száma egy rézből készült aranygyűrű eladása kapcsán tárgyalja a deviza bűncselekmény problematikáját⁸⁴. A bolgárkertészek nagy összegű, több mint 100 vádlottat magába foglaló, az előbbiekre nagyon hasonlító ügyéről azonban a magyar újságokban egy sort sem találunk. „Bolgár” címkével történő keresésnél igen nagyszámú cikk jelenik meg a vizsgált időszakban (1954-es év) az országos napilapoknál: Szabad Nép 363; Magyar Nemzet 303; Népszava 278 „bolgár” címkéjű találat⁸⁵. Mivel napilapokról van szó, megállapíthatjuk, hogy 1954-ben szinte naponta közölnek bolgár vonatkozású híreket az országos magyar sajtóban. Az újságcikkek témái változatosak, bolgár kül- és belpolitikai események, állásfoglalások, jeles (politikai) ünnepek, termelési riportok, kulturális és tudományos hírek, illetve számos sporthír olvasható. 1954. júliusának (a per időszakának) fontosabb történései a megemlékezés Georgi Dimitrov⁸⁶ halálának 5. évfordulójáról, illetve az ezzel kapcsolatos szoboravatás (Magyar Nemzet, 1954. 07. 02.), továbbá az új bolgár nagykövet érkezése és bemutatkozó látogatásai (Magyar Nemzet, 1954. 07. 16.). A „bolgár kertészek” szókapcsolatra szűkítve a keresést, ugyancsak a Magyar Nemzetből megtudjuk, hogy 1954. 07. 17-én gátszakadás volt a Duna csepeli szakaszán, és hogy intézkedtek az ott gazdálkodó bolgárkertészek védelmében. Az újság 08. 12. számából az is kiderül, hogy a bolgár nagykövetség felajánlást tett az árvízkarosultak javára. Semmilyen bolgárokkal kapcsolatos bűnesetről nem esik szó, sem az ellenük zajló tárgyalásról. Teljesen egyértelmű, hogy ez a hatalmas „bűnügy” valószínűleg felsőbb utasi-

---

⁸⁴ Arcanum Digitális Tudománytár (adtplus.arcanum.hu)

⁸⁵ Arcanum Digitális Tudománytár (adtplus.arcanum.hu)

⁸⁶ Georgi Dimitrov (1882-1949) bolgár kommunista politikus, a Bolgár Kommunista Párt vezetője, a Komintern elnöke. 1945-ben tért vissza Bulgáriába, 1946-tól miniszterelnök, a szocialista rezsim kiépítésének fontos figurája volt.

tásra, talán a bolgár külképviselet közbenjárásával maradhatott ki a magyar sajtóból. Felmerül a kérdés, akkor mi volt az egész akció célja, ha nem lehetett győzelmi jelentéseket harsogni az újságokban, és nyilvánosan lejártni a tsz-be nem tömörülő, önállóan gazdálkodó és az átlagnál jóval többet kereső bolgárkertészeket? Nem találunk arra utaló jeleket sem, hogy ki akarták volna utasítani a bolgár állampolgárságú termelőket, hiszen a főváros zöldségellátását még az 1950-es évek elején sem merték igazán kockára tenni. Valószínűsíthető, hogy kiemelt cél volt a bolgárkertész-közösség megfélemlítése, kifosztása, a kétlaki (Magyarország és Bulgária közötti ingázó) életmód végleges megszüntetése, végső soron a tsz-esítés előkészítése úgy, hogy a gazdasági válság ellenére Budapest ellátása ne romoljon számottevően. A főváros környékén élő bolgár közösség szinte minden családjára érintett volt ebben az ügyben, ami azt is jelenti, hogy minden családban akadt egy büntetett előéletű személy, aki potenciálisan zsarolható volt. Átnézve a vádiratot, az a benyomás alakul ki, hogy itt egy nagyon jól előkészített ÁVH-s akció zajlott, amelynek keretében alaposan feltérképezték a bolgár közösség minden családját, és körültekintően választották ki az áldozatokat. Így nézve, a cél egyértelműen nem az egyes személyek vagy családok, hanem a teljes bolgár közösség megfélemlítése és zsarolhatóvá tétele volt. A büntetőperről a sajtó nem tudósított, a bolgárkertészeket legalább nem járatták le a magyar társadalom előtt, de ennek ára a több évtizedes hallgatás, a részvétel a tsz-rendszerben, végső soron pedig a hagyományos foglalkozás feladása lett.

A bolgár közösség tagjai nagyon ritkán mesélnek a történelekről. Az egyik ilyen elbeszélést Veneta Jankova jegyezte le és publikálta könyvében: *„'48-50-ben a nagyapámnak 2 millió forintja volt. (...) Mit csinált volna velük, nem volt bizalma a bankokban. (...) A futballisták, akik Svájcba mentek, onnan elég sok órát hoztak, 10-12-t is, a nagyapám megvette tőlük forintért – ők is nyertek, ő is nyert. És sütöttek két kilós kenyeret, és bennük becsomagolva a 12 óra, egy földije elvitte Polikraiste faluba a magyar kenyeret. Apám meg, okos ember és elkezdte árulni ezeket*

az órákat. (...) De jött a rendőr, üldözte a feketézőket, és megint nem volt pénz... A bolgárok nem viszik a pénzüket a bankokba, a szalmazsákokba rejtik. (...) A nemzeti bank ügynököket küldött, akik az ávónak is dolgoztak akkor... És ezek az ügynökök kaptak Napóleon-aranyakat a nemzeti banktól, hogy 500 forintért árulják. (...) És a nagyapám akkor: „Van két és fél millióm, gyere fel hozzám. És hozott neki 500 Napóleon-aranyat, megkötötték az üzletet, megvette őket. (...) Aztán jöttek egy éjjel éjfélkor, dörömbölnek az ajtón, a barna bőrkabátosok, gépfegyverrel – ÁVH. Azt, aki az aranyat árulta, le van tartóztatva. (...) Nagyapám meg: „Én Bulgáriába küldtem”. Elkezdtek ütni, nagyanyám meg visít: „Nem ér ennyit a pénz”. Kiadtak 100 aranyat. (...) Minden bolgárt elítéltek. Csináltak egy pert, hogy bebizonyítsák, az állam üldözi a feketézőket.” (ЯНКОВА 2014, 220-221, részlet)⁸⁷. Ez a történet feltárja, hogyan élték meg és hogyan adták tovább a bolgár termelők a történeteket, azonban rávilágít a családi emlékezet korlátozott voltára is. A mesélő életkoránál fogva nem lehetett szemtanúja az eseményeknek, az idő pedig megszépítette a valóságot. Elbeszélésében a korszak egyáltalán nem tűnik olyan ijesztőnek, mint amilyen a valóságban lehetett. A nagyapa személye a kalandorokra jellemző romantikus vonásokkal van felruházva, egyfajta ügyeskedő, a hatalom eszén túljáró „Ludas Matyiként” jelenik meg. A szövegben szereplő összegek is erősen el vannak túlozva, legalábbis, ha a vádiratban bevallottakhoz viszonyítunk. Az utolsó mondat pedig arra utal, hogy az interjúalany nem tudta, hogy a per a nyilvánosság és a sajtó teljes kizárásával zajlott.

A magyar sajtóban ugyan nem találunk tudósításokat a bolgár „aranypénz-afferről”, de az esetről először 35 évvel később, Menyhártné Csangova Penka 1989-es könyvében olvashatunk. A szerző nagyon röviden írta le a történeteket a „Fekete oldalak a bolgár kolónia történetében” c. fejezetben. A pontos büntetési tételeket nem említi, csak azt, hogy a főbűnösök börtönbüntetést kaptak, a kertészeknek pedig magas pénzbírságokat kellett

---

⁸⁷ Interjú Karailiev Ilijával, Budapest, 2010.

megfizetni, és azért nem ítélték őket letöltendő börtönbüntetésre, hogy a termelés ne álljon le (Чангова-Менихарт 1989). Az egész leírásból egyértelmű, hogy a szerző a bolgárkertészek jó hírnevét igyekezett védeni, illetve bizonyítani áldozati szerepüket és fontosságukat Budapest ellátásában. Csangova a per pontos ítéletét nagyon jól ismerte, ugyanis nemcsak jelen volt, mint a bolgár nagykövetség munkatársa, hanem a peranyag is az ő hagyatékából került elő 2018-ban. Álláspontja nemcsak a könyvében szereplő fejezet „sorok közötti” olvasásából derül ki, hanem a vádirat borítójára írt szavaiból is – „*az állam gazdasági érdeke*” – *a termelők szervezett kifosztása egy összefércelt perben*”. A bolgárkertészek másik magyarországi kutatója, Alexandar Gjurov, aki szintén részletesen ismertette a közösség tagjait ért politikai zaklatásokat a II. világháború után, még csak nem is említi ezt az esetet (Гюров 2001), ahogy az egész bolgár közösség is hallgatott évtizedeken keresztül.

A tsz-esítés utolsó fázisából (1960–62) már a Budapest környéki bolgárkertészek sem maradhattak ki. Bár a közvélekedés talán nem tartja a Kádár-rendszerben végbe ment kollektivizációt túlságosan erőszakosnak, a fennmaradt belügyi és rendőrségi források (Katona 2019), továbbá a visszaemlékezések alapján jól látszik a megfélemlítéssel teli légkör, amelyben ez a folyamat zajlott. A Budapesten és a környező településeken élő bolgárkertészek a hatalom minden igyekezete ellenére nem akartak belépni a tsz-ekbe, és addig, amíg terményeikre nagy szükség volt, nem is kényszerítették erre őket (Чангова-Менихарт 1989). Az 1960-tól azonban már folyamatos zaklatásoknak voltak kitéve – Gjurov szerint Halásztelken az agitátorok panaszt tettek a kertészek ellen a bolgár nagykövetségen, amely szóbeli jegyzékben kérte a magyar külügyminisztériumot, hogy az érintett személyeket utasítsák ki az országból (Гюров 2001, 172), ezt az információt más források is megerősítik (vö. Mlecsenkov 2022). Egy női adatközlő szerint, édesapja, hogy elkerülje a kötelező belépést, hónapokon keresztül bujkált rokonainál (saját gyűjtés, 2013), ami bevett stratégia volt a magyarországi mezőgazdasági termelőknél (Katona 2019). A Halásztelken élő bolgár-

kertészek az 1961-ben évek elején, Egyetértés néven megalakították szövetkezeti csoportjukat, amely a beszerzést és az értékesítést végezte. Ez valószínűleg kompromisszumos megoldás volt, miközben a termelés tovább folyt a megszokott módon. Más helyeken nincsenek adatok arról, hogy a bolgárkertészeket a tsz-be való belépésre kényszerítették volna ebben az időszakban (nagyrészt azért, mert a többségük már tag volt). Azok, akiknek ez nem felelt meg, inkább az iparban kerestek új munkát: *„Először [1954-től] kertészkedéssel foglalkoztunk. Később a gyárban dolgoztunk, mert nem adtak nekünk bérbe állami földet. Amióta lett a tsz, mi már nem foglalkozunk földműveléssel. Itt a tsz gyenge volt. Volt saját kiskertünk, amit munka után műveltünk.”* (interjú Joncso Todoranovval, Динолова–Петкова–Симеонова 1998, 75). Vannak azonban részben pozitív példák is: 1956 után alakult meg a Magyar–Bolgár Barátság Termelészövetkezet, amelynek néhány éven át Szlavcso Kosztadinov volt az elnöke. Visszaemlékezéseiből kiderül, hogy ez a szövetkezet viszonylag jól működött egészen addig, amíg 1979-ben be nem olvasztották a Duna MGTSZ-be. A korabeli újságok időnként még beszámoltak a bolgár vonatkozású tsz-ek munkájáról, pozitív hangnemben: *„Friss retek és saláta kerül Csepelről a bolgárkertészek Vaszil Kolarov termelészövetkezetéből a karácsonyi és újévi piacra. Már nevelik a korai karfiolt és a kalarábét is.”* (Magyar Nemzet, 1960. 12. 09.).

***

A fejezet fő célkitűzése a bolgárkertészek és a magyar határolom közötti viszony megrajzolása volt a 19. század végétől a 20. sz. 60-as éveig terjedő időszakban. Az időhatárokat a bolgárok tömeges jelenlététől a tsz-esítés utolsó szakaszáig határoztuk meg. A felhasznált források alapvetően a magyar sajtóban megjelent írásokból, illetve konkrét események ismertetéséből tevődtek össze, ugyanis az időszak nagy részében nem születtek hivatalos állásfoglalások a bolgárkertészekkel kapcsolatban. Ennek oka, hogy ez a szezonális vendégmunkásokból álló kö-

zösség nehezen volt megfogható a hatóságok számára, a korai szakaszban a munkások zömét kitevő 15-19 éves korosztály tagjai folyamatosan cserélődtek, csak a tapasztaltabb, módosabb kereskedők és gazdák telepedtek le tartósan Magyarországon, számuk az első világháború környékén 3000 fő körül volt (Пејковска 2011a). A munkavállalást, szabad költözést egészen a 1903-as törvényig gyakorlatilag semmi sem szabályozta, de ez a rendelkezés is csak bejelentési köteleességet jelentett. Bár elvileg ugyanez a törvény 1954-ig hatályban maradt, a két világháború közötti időszakban már sokkal szigorúbb volt a kertészek ellenőrzése, amin csak a magyar és bolgár állam között megkötött gazdasági szerződések könnyítettek. Ha megvizsgáljuk a sajtó és az agrárértelmiség viszonyát a bolgárkertészek iránt, akkor fordított összefüggést figyelhetünk meg – a 19. század második felétől egészen az 1910-es évekig számos esetben számoltak be a tevékenységükről, hol pozitív, hol pedig negatív kontextusban. Egyik esetben sem vonták kétségbe szakmai hozzáértésüket, kivételes munkabírásukat és szorgalmukat, a cikkek egy része emellett kiemeli, hogy olcsó és jó áruval látják el a városok és falvak lakóit. Az írások másik része viszont veszélyes konkurenciát látott bennük, amely tönkre teszi a helyi kertészeket, illetve azt propagálták, hogy a magyar falusi lakosság is könnyedén meg tudná maga is termelni azt a zöldséget, amiért most fizetnie kell. Visszatérő felvetés, hogy a bolgárkertészek kiviszik (hazaviszik) a nyereséget, Magyarországon semmi sem költenek, így megkárosítják az ország gazdaságát. A kivitt nyereség összegét viszont csak egyéni becslések alapján határozzák meg, amelyek igen tág határok között mozognak. Egyértelmű, hogy sem a Magyarországon dolgozó bolgárkertészek számáról, sem az általunk elért haszon mértékéről nem voltak pontos adatok, ami tág teret biztosított a spekulációknak és lehetőséget adott az aggódó cikkek megírására. Az is világos azonban, hogy a magyar falu problémái valóságosak voltak, a hatalmas méretű agrár-munkanélküliség, a nyomor és a kivándorlás miatti elnéptelenedés komoly gondot okozott, amire az egyik megoldási javaslat a mezőgazdaság belterjesebbé tétele volt, vagyis a rendelkezésre álló

kis földterületek jobb kihasználása például a kertészkedés segítségével. Erre próbálták felhívni a figyelmet az agrárszakemberek, a bolgárkertészek példáját használva egyszerre pozitív és negatív kontextusban. Az első világháború előtti időszak legnagyobb eredményei a Darányi Ignác által létrehozott kertészeti mintagazdaságok, illetve utódjának, Serényi Bélának 1911-es rendelete, amelyek azonban nem hoztak jelentős áttörést. A két háború közötti sajtóban a bolgárkertészek már ritkábban szerepeltek, viszont a magyar és a bolgár hatóságok is tettek erőfeszítéseket a gazdasági kapcsolatok normalizálására és a kertész munkások problémamentes küldésére és fogadására (Peykovska 2018). A II. világháború idején és azt követő 2-3 évben a bolgárkertészek megítélése egyértelműen pozitív – ők azok, akik kitartottak, ameddig lehetett, és részt vettek az ország újjáépítésében is. Nem véletlen, hogy Budapest polgármestere és az ellátást felügyelő államtitkár is minden lehetséges módon támogatta őket. A Rákosi-rendszer kiépülésével azonban a független és piaci alapon működő bolgár kertészeti vállalkozások megtűrt, majd potenciálisan nem kívánatos szereplőkkel váltak. A rendszer ellátási válságai miatt a nyílt, végső leszámolás velük elmaradt, de zaklatásuk napirenden volt az 1960-70-es évekig. Ha sorrendben nézzünk a történéseket 1948-tól, látjuk a sikertelen kulákká nyilvánítási kísérleteket (a bolgár termelőknek nem volt saját földjük, így nem lehettek „zsiros parasztok”), az árdrágítási, áru felhalmozási vádakat, majd az 1954-es „aranypénz-afért”, amely megfélemlítette és zsarolhatóvá tette a Budapest környéki bolgárkertészeket, és végül az 1960-61-es harmadik tsz-esítést, amely már a főváros mellett dolgozókat is érintette. Ez a korszak a sajtó alapján nehezen követhető nyomon, a kertészek leggyakrabban a termelési riportokban szerepelnek, a több mint 100 embert érintő deviza bűncselekményt pedig meg sem említik az újságok. Az 1945. után korszak feltárása a meglévő dokumentumok alapján csak töredékesen lehetséges, fontos lenne további levéltári adatokkal, illetve a szemtanúkkal készített interjúkkal kiegészíteni eddigi ismereteinket, figyelembe véve a családi és közösségi emlékezet korlátait.

NYELVÉSZETI ASPEKTUSOK

A BOLGÁR NEMZETISÉG NYELVI HELYZETE A DEMOGRÁFIAI ÉS A NYELVÉSZETI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai adatok tükrében

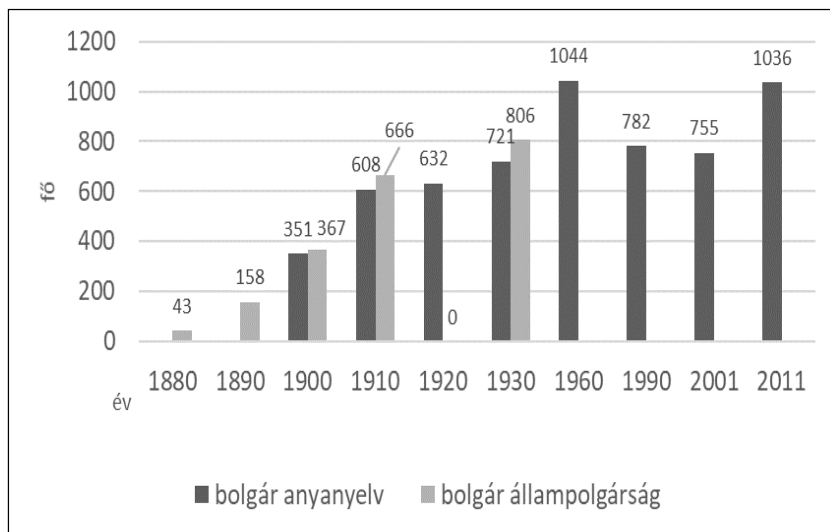
A bolgárok először az 1880-as magyar statisztikai adatokban szerepelnek, az utolsó részleges adatok róluk pedig a 2016-os mikrocenzusból⁸⁸ olvashatók ki (Kovács 2018). A népszámlálásokból két szakaszban is kimaradtak 30-30 évre (1930 és 1960, illetve 1960 és 1990 között), így ezekre az időszakokra nem rendelkezünk adatokkal. Az 1880 és 1910 közötti időszakban a statisztikai adatgyűjtés a történelmi Magyarország területére terjedt ki, ezért bolgár anyanyelvüként a bánáti bolgárokat is számba vették. A Trianoni békeszerződés után ezek a közösségek nagyrészt már nem éltek Magyarország határain belül. A többi bolgár nemzetiségű lakost, akik zömmel bolgárkertészek voltak, legkönnyebben bolgár állampolgárságuk alapján lehet ebben a korszakban, a korábban betelepült, bolgár anyanyelvű közösségektől megkülönböztetni. Emellett az is tény, hogy legnagyobb számban a kertézmigráció a nagyvárosokban, vagy ezek közelében telepedett le. Ezen belül a budapesti adatok meghatározóak, ugyanis a fővárosban gyakorlatilag csak a bolgárkertészek és kereskedők laktak, akik a jövedelmező piacok közelségét keresték.

Az 1. ábra a budapesti bolgárok számarányának alakulását mutatja 1880-tól egészen 2011-ig, vagyis 130 éves intervallumban. Az adatokból jól látszik a budapesti bolgár közösség folyamatos számbeli gyarapodása, annak ellenére, hogy a 19. sz. végén – 20. sz. elején a statisztikai felméréseket mindig év végén készítették, így azok nem mutatják a márciustól októberig Ma-

---

⁸⁸ A 2021-ben esedékes népszámlálás 2022. október-novemberben kerül lebonyolításra (vö. 67/2021. (II. 19.) Kormányrendelet).

gyarországon dolgozó, szezonális kerti munkások valós számát, amely nagyságrendileg nagyobb lehetett a népszámlálásban rögzítetttnél (Pejkovska 2011).

1. ábra

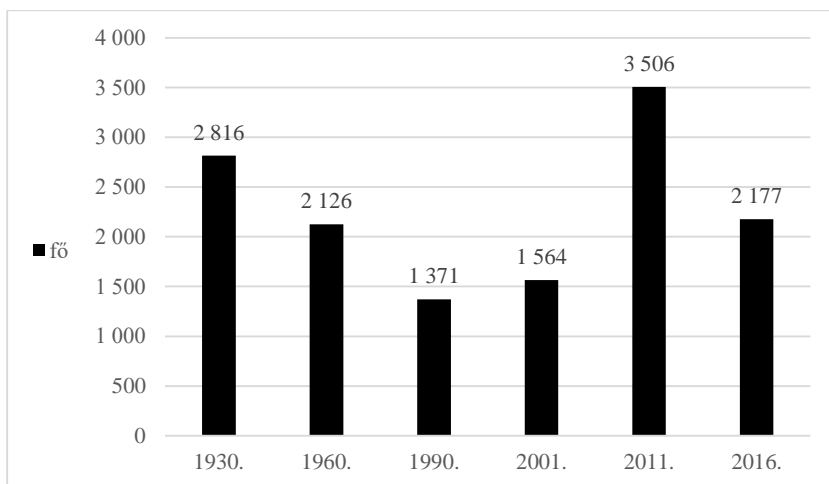
A budapesti bolgár közösség létszámváltozása 130 éves távlatban (Пејковска 2012; KSH⁸⁹)

Az 1920-as években az utazás és a munkavállalás nehezebbé vált, Magyarország területe is jelentősen lecsökkent, ami a vendégmunkás kertészek számának csökkenését okozta. Az, hogy a bolgár anyanyelvűek száma mégsem csökkent, a tartósan letelepedőknek köszönhető. A gazdasági válság időszaka újra minimálisan megemelte a bolgár állampolgárok és anyanyelvűek számát, a statisztikai vizsgálatokban azonban az 1960-as népszámláláskor szerepetek a legtöbben, mint bolgár anyanyelvűek (1044 fő). 1990-re a bolgár anyanyelvűek száma visszaesik az 1930-as szint közelébe, a csökkenő tendencia 2001-ig figyelhető meg, míg 2011-re jelentős emelkedés jelentkezik, a budapesti bolgárok száma erősen megközelíti az 1960-as számadatot.

⁸⁹ www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00

Az egész országra vonatkozó adatok a bolgár anyanyelvű személyek számarányának alakulásáról a 2. ábrán láthatók, a kezdő időpont itt 1930., az utolsó pedig a 2016-os mikrocenzus⁹⁰. Az adatgyűjtés első 60 éve egyértelmű, lefelé tartó tendenciát mutat a bolgár anyanyelvűek számának alakulásában, a csökkenés összesen 51.3%.

2. ábra

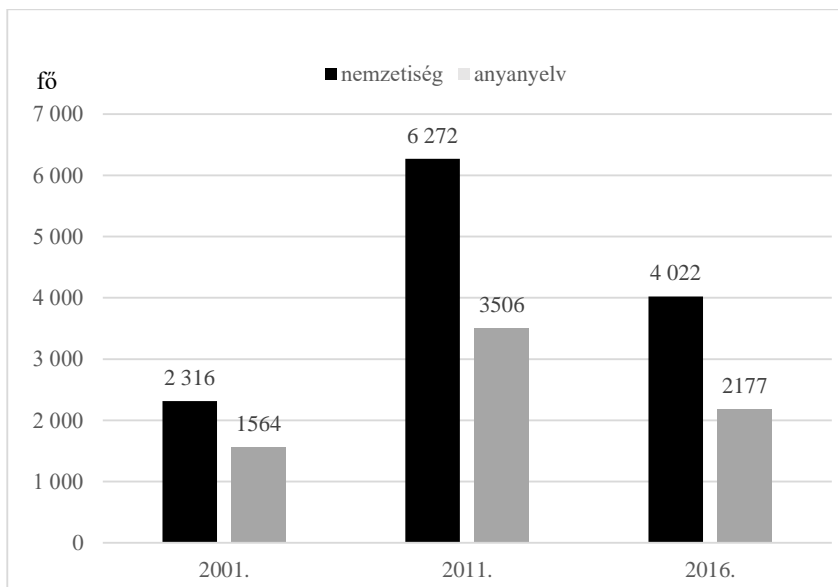
A bolgár anyanyelvű személyek számának alakulása 1930-tól 2016-ig, Magyarország teljes területén (KSH⁹¹)

2001-től fokozatos, majd 2011-re jelentős növekedés figyelhető meg a bolgár nemzetiségűek számarányában, amely a 2016-os mikrocenzus adataiban újra az 1960-as évek szintjére esik vissza. Mivel az utóbbi 15 évben nem volt jelentősebb népességmozgás Bulgáriából Magyarországra, az adatok változása vagy a bolgár származásúak nagyobb aktivitásának vagy módszertani váltásnak tudható be.

⁹⁰ A mikrocenzus olyan népesség-összeírás, amely két népszámlálás között mintavételes eljárással követi nyomon a társadalmi folyamatokat. (www.ksh.hu)

⁹¹ www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_12_nemzetisegi_adatok

A 2000-től új módszertannal felvett népszámlálási adatok több paramétert is mérnek a nemzetiségi hovatartozással kapcsolatban (pl. nemzetiséghez tartozás; kötődés a kultúrához, hagyományhoz; anyanyelv, nyelvhasználat). Ezek alapján érdemes részletesebben megvizsgálni a bolgár nemzetiségűek és anyanyelvűek számának alakulását 2001 és 2016 között (3. ábra). Már első pillantásra is látszik, hogy tíz év alatt a bolgár anyanyelvűek és a magukat a bolgár nemzetiséghez tartozónak vallók száma jelentősen növekedett. 2001-ben a bolgár nemzetiségűként 2316 fő határozta meg magát, 2011-re ez a szám közel a háromszorosára, 6272 főre nőtt, vagyis 3956 fővel (270,8%-kal) többen vallották magukat a bolgár nemzetiséghez kötődőnek.

3. ábra

A bolgár nemzetiségű és anyanyelvű személyek számarányának változása 2001 és 2016 között

A bolgár anyanyelv tekintetében is nagyarányú növekedés regisztrálható: 1600 fővel több jelölte meg a bolgárt anyanyelveként, ami több, mint kétszeres különbség. A 2016-os mikrocen-

zus újra csökkenést mutat az adatokban, a 2011-es kiugráshoz képest a magukat bolgár nemzetiségűnek vallók száma 35,8%-kal, a bolgár anyanyelvűeké pedig 37,9%-kal lett kevesebb, 2001-hez képest viszont 42% (nemzetiség), illetve 28%-os (anyanyelv) növekedés tapasztalható. Akkor is jelentős növekedést regisztrálunk, ha a „családi és baráti körben használt nyelv” adatait nézzük: 2001-ben 1118 fő állította, hogy ebben a körben használja a bolgárt, míg 2011-ben ez a szám már 2756 fő volt (vagyis több, mint a kétszerese – vö. 4. ábra)⁹².

Kérdés, mi okozza ezt a jelentős eltérést, a statisztikai szakirodalom szerint három lehetséges ok nevezhető meg: a) jelentősebb számú betelepülő az anyaországból; b) nagyobb számban vallották be bolgár származásukat olyan személyek, akik az előző népszámlálás alkalmával nem tették, és c) a két népszámlálás eltérő módszertannal történt. A Magyarországra települt bolgár állampolgárokról nem rendelkezünk pontos számokkal, de a népszámlálási adatok szerint a külföldön született, magát bolgárnak vallók aránya kisebb növekedést mutatott 2001 és 2011 között – 977-ről 1062-re nőtt (9,2%-kal)⁹³. Ha viszont az összes bolgár nemzetiségű személy esetében vizsgáljuk meg ezt a mutatót, akkor láthatjuk, hogy a külföldön születettek aránya csökkent a népességen belül – míg 2001-ben a bolgár nemzetiségűek 42,2% született külföldön, addig 2011-ben 16,9% (Tátrai 2014).

A módszertani változásokra több szerző is felhívta a figyelmet (Kapitány 2015; Morauszki–Papp 2014): míg az 1990-es adatfelvételkor csak egy nemzetiséget lehetett megjelölni, addig 2001-ben hármat, 2011-ben pedig elsődleges és másodlagos nemzetiséghez tartozást is be lehetett jegyezni (ugyanaz volt a helyzet az anyanyelvnél is). A KSH évkönyv (Népszámlálás 2011–3, 2013) szerint a nemzetiségre vonatkozó adatok 60%-a a második nemzetiségi kérdésnél jelentkezett, viszont az összesített adatoknál ez a különbségtétel már nem jelent meg (Kapi-

---

⁹² www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_12_nemzetisegi_adatok

⁹³ www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2014/05/tatrai.pdf

tány 2015). A megoldás valószínűleg egyszerre kereshető a megváltozott módszertanban, illetve abban, hogy többen vallhatták magukat bolgárnak az előző népszámlálás óta. Figyelembe véve az évtizedek óta tartó tendenciát azonban lehetséges, hogy csak a bolgár származás megjelölésével találkozunk, amely nem jelenti a nemzetiségi nyelv és kultúra tényleges gyakorlását.

Ha megvizsgáljuk a bolgár nemzetiség korösszetételét (1. táblázat), láthatjuk, hogy ez illeszkedik a magyarországi trendbe – a bolgárok döntő többsége (2709 fő – 43%) az aktív munkaképes korosztályhoz tartozik (20 és 49 év közötti). A következő nagy csoport az 50 és 69 év közöttieké (30%), míg a fiatalok és az idősek aránya közel azonos (15%, illetve 12%).

Életkor	Fő	Százalék
0-19 év	924	15%
20-29 év	714	11%
30-49 év	1995	32%
50-69 év	1894	30%
70 év felett	745	12%
Összesen	4476	100%

1. táblázat

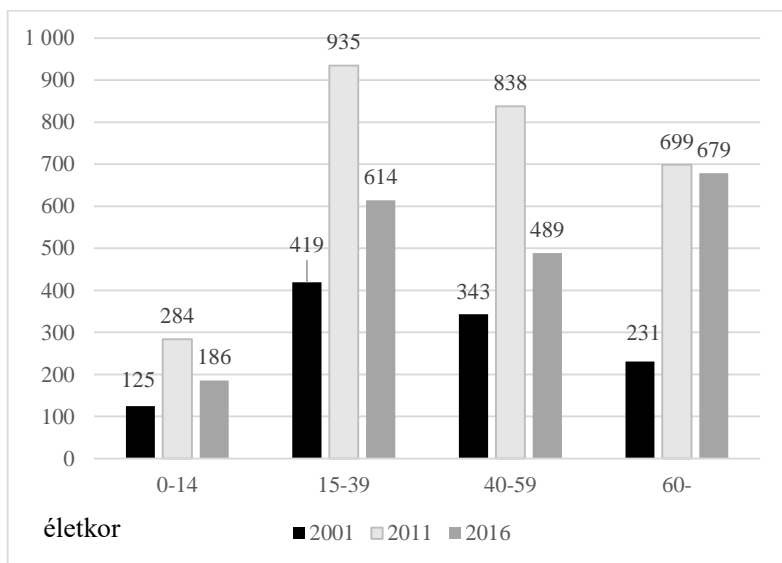
A bolgár nemzetiség korösszetétele 2011-es adatok alapján⁹⁴

A 4. ábra adatai is összhangban állnak ezzel: a 0 és 14 év közötti csoport használja a legkevésbé a bolgár nyelvet családi és baráti körben, míg a 60 év felettek között háromszor annyian beszélnek bolgárul ezekben a közegekben.

A bolgár közösség iskolázottsági szintje magasabb, mint a befogadó társadalomé (2. táblázat) – a magukat bolgárnak vallók között 63%-nak van legalább érettségije (magyar átlag: 49%), ebből pedig 31% főiskolai vagy egyetemi diplomával is rendelkezik (magyar átlag: 19%)⁹⁵.

⁹⁴ www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (a 2016-os mikrocenzus ezekre az adatokra nem terjedt ki)

⁹⁵ www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00

4. ábra

A bolgár nyelv használata családi, baráti körben, életkor szerint, 2001-2016 között⁹⁶

A magyarországi bolgárok foglalkoztatottsága 2011-ben a következőképpen alakult: 3249 fő számított gazdaságilag aktívnak (52%), közülük 895 fő vezető beosztásban, 539-en közép- vagy felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben, 249-en az adminisztrációban, 446 a kereskedelemben, 483-an az iparban, 198-an képzés nélküli munkakörben és csak 83 dolgoztak a mezőgazdaságban⁹⁷. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a bolgárkertész, mint hagyományos foglalkozás eltűnt a magyarországi bolgárok körében.

Az eddig megvizsgált demográfiai adatok jelentős változásokat mutatnak a bolgár közösség szerkezetében az elmúlt 100 évben. A statisztikai adatok azonban nem adnak választ a bolgár nyelv magyarországi használatának minőségi jellemzőire,

⁹⁶ www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_12_nemzetisegi_adatok

⁹⁷ www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00

ezek megválaszolásához érdemes áttekinteni a nyelvészeti kutatások eredményeit.

Iskolázottság	Fő	Százalék
8. évfolyamnál alacsonyabb	227	4%
8. évfolyam	1073	19%
Szakmunkásképző iskola	797	14%
Érettségi	1800	32%
Főiskolai, egyetemi végzettség	1735	31%
Összesen	5632	100%

2. táblázat

A bolgár közösség iskolázottsága, 2011

A magyarországi bolgárok körében végzett nyelvészeti kutatások

A bolgárok körében nagyszámú adatközlővel, átfogó nyelvészeti kutatást még nem végeztek. Három részkutatás vizsgálta a magyarországi bolgár közösség nyelvi kérdéseit, ezeket fogjuk az alábbiakban ismertetni.

A magyarországi bolgárok nyelvének sajátossága, hogy nem mutat tájnyelvi jellegzetességeket, nincsenek archaikus vagy önállóan fejlődött nyelvjárások. A kertészek Bulgária észak-keleti régiójából érkeztek (Veliko Tarnovo és környéke), ahonnan a bolgár irodalmi nyelv is származik. Az iskolázottság növekedésével a közösség tagjai nagyrészt az irodalmi bolgár nyelvet sajátították el, a magyar társadalmi integráció során pedig kialakultak a kétnyelvűség változatai. Ugyanez vonatkozik a közösség másik részét adó, nagyrészt értelmiségi bevándorlókra is. Ennek következményeként a magyarországi bolgárok nem voltak dialektológiai kutatások alanyai, a nyelvészeti vizsgálatok is nagyon későn, az 1990-es években kezdődtek el (Сотиров 2000). A kutatások ezért leginkább a kétnyelvűségre fókuszáltak, amelyet szocio- és pszicholingvisztikai szemszögből vizsgáltak.

1. Szociolingvisztikai és nyelvhasználati felmérések

Az első, a magyarországi bolgárok nyelvi sajátosságait ismertető monográfiát *Език и живот* (Nyelv és élet) címmel Petar Szotirov készítette, aki 1996 és 2000 között a Debreceni Egyetem bolgár nyelvi lektora volt (Сотиров 2000). Munkája első részében azt a kérdést vizsgálta, kik is valójában a magyarországi bolgárok, milyen a közösség létszáma, illetve milyen kritériumok alapján számít valaki bolgárnak.

A második részben részletesen foglalkozott a bolgár nemzetiség nyelvi helyzetével, a bolgár nyelv szerepével a kisebbségi közösségen belül, a bolgár és a magyar nyelv „versengésével”, az anyanyelvi jártasság szintjével, illetve azokkal a tendenciákkal és tényezőkkel, amelyek a bolgárok nyelvi helyzetét befolyásolják. A szerző saját megfigyelései és 25 családra kiterjedő kérdőíves felmérése alapján elemzi a bolgár közösség nyelvi állapotát és nyelvhasználati sajátosságait (főleg debreceni és miskolci résztvevőkkel). Eredményeit a 3. és a 4. táblázatban foglaltuk össze.

Szintér	Nyelvválasztás
otthon	inkább magyarul
barátokkal	inkább magyarul
oktatás	inkább magyarul
kereskedelem	csak magyarul
munka	csak magyarul
adminisztráció	csak magyarul
kisebbségi szervezetek	inkább magyarul
vallás	csak bolgáru

3. táblázat

A társadalmi kommunikáció nyelvválasztása a magyarországi bolgárok egy csoportjánál

A 3. táblázat adatai jól mutatják a bolgár közösségen belül megfigyelhető nyelvi folyamatokat. A bolgár nyelv szinte minden nyelvhasználati szintéren – a családtól a kisebbségi önkormányzatokig – háttérbe szorult, a felmérésben résztvevők inkább magyarul folytatják kommunikációjukat. Az egyedüli hely, ahol a

bolgár nyelv dominál, a templom, vallási életüket a bolgárok (ugyanúgy, mint más nemzetiségek – vö. Borbély 2000) szinte kizárólag anyanyelvükön élik.

A 4. táblázatban látható a családon belüli interakciók nyelv-választásának százalékos megoszlása. A kapott adatok alapján Szotirov megállapítja, hogy a bolgár nyelv visszaszorulása leginkább a vegyes (magyar–bolgár) családoknál figyelhető meg. Ezeknél az interakciók döntő többsége (2/3-a) zajlik magyarul. A szerző eredményei azt is mutatják, hogy a bolgár nyelvet a legfiatalabb generáció főleg a (bolgár) nagyszüleivel folytatott kommunikációban használja – ennek aránya a bolgár szülők gyermekeinél 95%, a bolgár anya/magyar apa esetében 60%, míg a bolgár apa/magyar anya esetében 67%.

Nyelvhasználat a családban	Csak magyarul	Főleg magyarul	Mindkét nyelven	Főleg bolgárral	Csak bolgárral
bolgár anya és apa	0	1,7%	8,4%	10,1%	79,8%
bolgár anya–magyar apa	60%	13,3%	13,3%	0	13,4%
magyar anya–bolgár apa	50%	17%	15,5%	1,7%	15,8%

4. táblázat

Interakciók nyelve a családon belül

A nyelvmegőrzést, illetve nyelvvesztést befolyásoló jelenségek közül a szerző leginkább a személyes tényezőket emeli ki, mint az életút alakulása, szakmai érvényesülés vagy a szűkebb és tágabb környezet hatásai. Szotirov a nyelvi és etnikai asszimiláció kérdésével is foglalkozik, amely szerinte a magyarországi bolgároknál önkéntes és objektív folyamat, és inkább az akkulturáció fogalmával jellemezhető.

Az eddig ismertetett adatokkal korrelálnak saját felmérésem eredményeivel is (Menyhárt 2002), amely budapesti bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek családon belüli és társadalmi nyelvhasználatát térképezte fel. A vizsgálatban húsz, 9 és 13 év közötti gyermek vett részt, közülük 12-en a budapesti bolgár iskola, míg 8-an magyar általános iskolák diákjai voltak.

Az adatok alapján megállapításra került, hogy a szűk család nyelvi környezete 15 gyermeknél gyakorlatilag egynyelvű (magyar vagy bolgár), és csupán 5 résztvevő családjában használják rendszeresen mind a két nyelvet, holott a szülők 78%-a mindkét nyelvet beszéli. A gyermekek főként a testvéreikkel és szintén kétnyelvű barátaikkal folytatott kommunikációik során használják párhuzamosan mind a bolgár, mind a magyar nyelvet. Azok a gyermekek, akik magyar iskolába járnak, szinte csak magyar anyanyelvű barátokra tesznek szert, akikkel értelemszerűen magyarul beszélnek. A kisebbségi nyelv őrzői egyértelműen a nagyszülők: a gyermekek 55%-a csak bolgárul társalog velük.

2000/2001-ben a bolgár nemzetiség része volt egy átfogóbb szociológiai és szociolingvisztikai vizsgálatnak, amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóintézete, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, illetve a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete koordinált (Homišinová 2008). Vizsgálták a német, a szlovák, a horvát és a bolgár nemzetiség szociológiai és demográfiai sajátosságait, etnikai identitásuk jegyeit, tekintettel a nyelvi, etnikai és kulturális tényezőkre. Az empirikus kutatásban 50 bolgár család vett részt Budapest különböző kerületeiből. Vizsgálták a családok jellemzőit (etnikai hovatartozás, anyanyelv, életmód); etnikai identitását; etnokulturális megnyilvánulásait (nyelvi folyamatok, nemzetiségi oktatás, kulturális szokások); a családon belüli generációs és migrációs folyamatokat. Megállapították, hogy generációnként csökken a magukat bolgárnak vallók aránya, és erősödnek a magyar etnikumhoz való tartozás tendenciái. Másrésről a bolgár adatközlők 84%-ban a kisebbségi nyelvet adták meg anyanyelvükként, 89% pedig meghatározónak tartotta a kisebbségi nyelvet az etnikai identitás megőrzésében. A nemzetiségi nyelv preferálásában meghatározó a család etnikai szerkezete: a tisztán bolgár családokban kétszer gyakrabban jelölték meg a bolgárt anyanyelvként, mint a vegyes családokban. Ami a nyelvismeretet illeti, a kutatás bolgár résztvevői 71,4%-ban bolgár nyelvtudásukat nagyon jónak, 18,4%-ban jónak tartották, és senki nem állította, hogy ne beszélne a nemzetiségi nyelvet. A

magyar nyelv viszonylatában 51% mondta, hogy nagyon jól beszéli, 40% pedig jól, vagyis a többség magas szintű kétnyelvűségről tett tanúbizonyságot. A nyelv megőrzése szempontjából is meghatározó a család etnikai homogenitása. A családi nyelvhasználat felméréséből kiderült, hogy az adatközlők 75%-a csak bolgárul beszélt a nagyszüleivel, 65%-ban a szüleivel is, viszont a házastárssal és a gyermekekkel ez az arány 35-45%-ra csökkent. A barátokkal a homogén családok mindkét nyelvet használták, viszont a vegyes családokban a magyar dominál. Meghatározó a nyelvtudás szintje – minél jobban tudták a bolgár nyelvet, annál gyakrabban használták. A magyarországi bolgárok 44%-a kizárólag magyarul beszélt a munkahelyén, 77,6%-a hivatalos ügyintézésnél, 49%-a nyilvános helyen és 81,6%-a boltban (Homišinová 2008).

2. Pszicholingvisztikai és fonetikai vizsgálatok

A magyarországi bolgárok nyelvét az elmúlt évtizedben nemcsak szociolingvisztikai, hanem pszicholingvisztikai és fonetikai szempontokból is elemezték, tekintettel a kétnyelvűség időszerű kérdéseire. A kutatások kiterjedtek mind a gyermekek, mind pedig a felnőttek beszédprodukciónak, beszédészlelésének és beszédmegértésének, illetve a gyerekek hangos olvasásának és olvasásértésének vizsgálatára.⁹⁸ Ezeknek nagyrésze a saját kutatásom volt, amelyeket PhD disszertációban, illetve számos tanulmányban foglaltam össze.

A bolgár, illetve magyar nyelvű beszéd időviszonyait három korcsoport – gyermekek, felnőttek és idősek (átlagéletkoruk 10, 32 és 73 év) – adatai alapján vizsgáltam. A kutatás beszédük artikulációs és beszédtempóját elemezte, és megállapította, hogy (i) az életkori tényező a beszédben független az egy- vagy kétnyelvűség tényétől, illetve (ii) a kétnyelvűek domináns nyelve a beszéd időszerkezetéből is kimutatható (Menyhárt 2000).

---

⁹⁸ A vizsgált jelenségek tudományos háttéréről vö. Gósy 2005.

A kutatások másik csoportja a bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek nyelvi sajátosságait tárta fel. A legelső ezzel kapcsolatos munka Пенкова (1994) rövid tanulmánya, amely a bolgár iskolába járó gyermekek nyelvtani hibáit elemezte, különös tekintettel a magyar és a bolgár nyelv kölcsönhatásaira. Ключков (1998; 1999) a bolgár–magyar kétnyelvű iskolások szóbeli narratív képességeit vizsgálta bolgár nyelven, összehasonlítva török–bolgár, hasonló korú résztvevők bolgár beszédével. A szerző megállapította, hogy mindkét gyermekcsoport hasonló hibákat követett el a történetek megformálásakor, például elmulasztották a nem szerinti egyeztetést, helytelen szavakat használtak vagy szabálytalan volt a mondat szerkesztésük.

A bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek beszédprodukciónak, beszédmegértésnek, hangos olvasásnak és olvasásértésnek saját kutatásaim keretében vizsgáltam (Menyhárt 2002; 2011/2012). A kísérletek egyik köre a kétnyelvű gyermekek (továbbá a bolgár és a magyar egynyelvű kontrollcsoportok) beszédtempóját, szókincsét, a szóaktiválási képességét, illetőleg mondat- és szövegértését mérte fel. A kapott átlageredményeket az 5. táblázat mutatja. Ez a kísérletsorozat egyértelműen kimutatta a domináns magyar nyelvi környezet hatását. A résztvevők beszédtempója gyorsabb volt magyar nyelven, magyar szókincsük gazdagabb volt, a megadott kezdőhangokkal több szót aktiváltak magyarul, illetve a magyar összefüggő szöveget is jobban értették. A kétnyelvűség kognitív előnyeit bizonyította az a tény, hogy a kétnyelvű gyermekek mindkét nyelven jól dokumentálható fejlődést mutattak az életkor növekedésével. Ez a tendencia nem volt ennyire egyértelműen megfigyelhető az egynyelvű kontrollcsoportok esetében.

A gyermekek hangos olvasását és olvasásértését felmérő kísérletben 25 bolgár–magyar kétnyelvű diák vett részt, közülük 10-en felső tagozatos, 15-en pedig gimnáziumi tanulók voltak, életkoruk 10 és 19 év közötti volt. A résztvevők mindkét nyelven nagyon sok hibával olvastak, átlagosan a magyar szöveg 2/3-át, bolgár szövegnek alig a felét értették meg.

Nyelv	Beszédprodukción		Mentális lexikon		Beszédmegértés	
	beszéd- tempó	összes szó	szavak száma	reakcióidő	mondat- értés	szöveg- értés
magyar	7,6 h/s	38 db	22,7 db	3,4 mp	92,2%	84,3%
bolgár	7 h/s	33,5 db	19,3 db	3,2 mp	92,5%	67,5%

5. táblázat

A vizsgált készségek személyenkénti átlagai magyar és bolgár nyelven

A kapott eredmények azt mutatták, hogy a vizsgált készségek magyar nyelven viszonylag autonóm módon működnek, míg a nem domináns bolgár nyelven erősebb korreláció figyelhető az olvasás tempója és az értés között (a jobban olvasó gyermek a szöveg értelmét is jobban fogja fel). Ez a vizsgálat is kimutatta a domináns nyelvi közeg (a magyar) hatását a kétnyelvű gyermekek nyelvi készségeire (Менхарт 2011/2012).

***

A fejezet a bolgár nemzetiség körében végzett nyelvészeti kutatások és a demográfiai tendenciák segítségével mutatta be a magyarországi bolgárok nyelvi sajátosságait. A bolgár közösség az elmúlt 100 évben vendégmunkás emigrációból, majd „nem tipikus” kisebbségből jól képzett, városi életmódot folytató (a városban lakók aránya 82%) nemzetiség lett. A bolgárok már az 1880-as, első magyarországi népszámláláson is szerepeltek, azóta, kisebb-nagyobb megszakításokkal fellelhetők számukról és anyanyelvük használatáról adatok a magyar statisztikákban. A leg részletesebb demográfiai adatokkal a 2001. és 2011-es népszámlálások szolgáltattak, az adatok összehasonlításánál azonban figyelembe kell venni az eltérő módszertan okozta különbségeket. Első pillantásra az tűnik fel, hogy a magukat bolgárnak vallók száma tíz év alatt megduplázódott, azt azonban nem tudjuk, hogy hányan jelölték bolgárnak az első, illetve második hovatartozásukat. Az utóbbi esetben vélelmezhető, hogy inkább a bolgár származást adták meg, nem pedig a ténylegesen birtokolt nemzetiségi nyelvet és kultúrát. Erre utal az a tény is, hogy a

bolgár nemzetiséghez kötődő személyek körében a bolgár anyanyelvet beszélők száma 10%-os csökkenést mutat (56%-ról 46%-ra). A korfa vizsgálata azt mutatta, hogy a bolgár közösség nem igazán rendelkezik hosszú távú demográfiai tartalékokkal, az iskolázottság és az ágazati foglalkoztatottság pedig egy, a magyar átlag felett képzett közösség képét rajzolta ki, amely a 20. század hosszú gazdaságpolitikai folyamatainak következtében gyakorlatilag feladta azt a foglalkozást (kertészkedés), amely miatt letelepedett Magyarországon (a foglalkoztatottság dinamikájának változásairól vö. Пейковска 2015).

Ami a kvalitatív nyelvészeti kutatásokat illeti, sajátos keletkezése és életmódja folytán a bolgár közösség nem volt dialektológiai kutatások tárgya, a nyelvészeti kutatások csak az 1990-es évek közepén kezdődtek el (pl. Пенкова 1994), az utolsó nagyobb mintavétel pedig 2003-ban volt (olvasás-kísérletek – Меххпр 2011/2012). Készült egy kisebb vizsgálat 2014-ben is, amely csak a hangutánzó szavakra terjedt ki (8 magyar-bolgár kétnyelvű gyermek, 6-8 évesek), vö. Петрович (2015).

A magyarországi bolgárok nyelvészeti kutatásaiban nincs egységes koncepció, a vizsgálatokat nem koordinálja senki, a témákat a kutatók érdeklődése határozza meg. A kapott adatok azonban egyértelműen a bolgár nyelv visszaszorulását mutatják. Mind a mai napig hiányzik egy nagyobb kiterjedésű, több települést magába foglaló, a bolgár nyelvi sajátosságokat vizsgáló kutatás, amely felmérné a bolgár nyelv és kultúra statusát, ismeretének szintjét, illetve a bolgár közösség viszonyát irántuk.

A MAGYARORSZÁGI BOLGÁROK NYELVI TÁJKÉPE (KÖZTÉRI JELENLÉT)

Amikor „magyarországi bolgárokról” beszélünk, egy kulturálishan és nyelviileg heterogén, nagyrészt nagyvárosi életmódot folytató közösséget kell elképzelnünk, amelyet közös nyelve, eredete, kultúrája és ünnepei kötnek össze, és amely tudatosan törekszik a bolgár nyelv és kultúra megőrzésére. A közösség rövid történetét, nyelvi és demográfiai helyzetét az előző fejezetekben ismertettük.

A fejezet témája a magyarországi bolgár közösség nyelvi tájképének, köztéri jelenlétének bemutatása. A fő kérdés az, hol és hogyan lehet tetten érni a bolgárok nyelvi-vizuális nyomait magyar földön, mi motiválja a bolgár közösség képviselőit arra, hogy tartós nyomot hagyjanak a bolgárok és a bolgárkertészek emlékére, illetve hogyan kapcsolódik a kialakított nyelvi tájkép a nemzetiség történetéhez és sajátosságaihoz.

Nyelvi tájképkutatások

A nyelvi tájkép, vagyis a vizuális nyelvhasználat kutatása az utóbbi évtizedben kezd teret nyerni a magyarországi nemzetiségek nyelvészeti és kulturális sajátosságainak vizsgálatában. A nyelvi tájkép fogalmának részét képezik az útjelző táblák, reklámtáblák, utcanévek, helynevek, kormányzati épületek hivatalos táblái, köztéri műalkotások és azok feliratai, illetve az emléktáblák. Általában olyan térségekben szoktak foglalkozni a vizuális nyelvhasználat sajátosságaival, ahol eltérő nyelvű és kultúrájú népek élnek együtt. A nyelvi tájkép vizsgálata kiterjed a közösségi tereken megjelenő feliratokra, illetve kulturális szimbólumokra, mivel az írott szövegeknek ebben a kontextusban nemcsak kommunikatív, hanem szimbolikus funkciója is van. Egy emléktáblának, utca- vagy helyiségnévtáblának az elsődleges feladata az információ átadása, de emellett a közösség számára fontos jelképeket is közvetíthet, és tudatja a többségi tár-

sadalommal a kisebbség jelenlétét. Információt közöl a lakosság nyelvi összetételéről, de mutatja a nyelvek státusát is. Egy nemzetiség nyelvének vizuális használata növeli annak presztízsét, és pozitívan befolyásolhatja a szóbeli nyelvhasználatot is. A hatalmi helyzetben levők nyelve egy táblán általában felül vagy elől helyezkedik el, illetve nagyobb méretű betűkkel is kiírhatják (Landry–Bourhis 1997; Bartha–Laihonen–Szabó 2013; Laihonen–Csernicsekó 2017).

A nyelvi tájkép elemeit több tényező is befolyásolhatja, ilyenek a hatalmi viszonyok, a kommunikatív célok, a nemzetiség önkifejezése, illetve a kollektív identitás kifejezése (Ben-Rafael et al. 2013). A feliratok megrendelőinek szándékát vagy a táblákat olvasók értelmezését illetően egyszerre több tényező is érvényesülhet.

10. kép
Bolgárkertészek a piacon⁹⁹

---

⁹⁹ www.bolgairegyesulet.hu

A bolgár közösség nyilvános jelenléte Magyarországon hosszú időn keresztül a piacokra szorítkozott, ott lehetett velük találkozni, vásárolni tőlük, beszélni velük (vö. 10. kép). Ma már ritkán látni a bolgár kereskedők névtábláit a fővámtéri Nagycsarnokban, az 1990-es években még olvashatók voltak magyar nyelven a bolgár nevek.

Mivel a bolgárkertészek soha nem alkottak kompakt, tömbben élő közösséget, ezért jelenlétük egy település jellegét sem határozta meg, a bolgár nyelv sem volt jelen a magyar köztereken, csak a bolgárok által művelt földek (11. kép) kaptak velük kapcsolatos elnevezést, mint pl. *Bolgárdülő* vagy *Bolgártelep*.

11. kép
Bolgárkertészek munka közben¹⁰⁰

A fenti okok miatt a magyarországi bolgárok nyelvi tájképe eddig nem volt igazán vizsgálva. 2013-ban „Nyelv és tér – a bolgár nyelvoktatás szinterei” címmel került bemutatásra poszter *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* c. nemzetközi konferen-

---

¹⁰⁰ www.bolgarok.hu

cián¹⁰¹. Vizsgáltuk a bolgár óvoda, a bolgár nyelvoktató nemzetiségi iskola és az ELTE bolgár szak környezetét, a bolgár nyelvű feliratok megjelenési helyét és arányát, a Bulgáriát és a bolgár kultúrát bemutatni hivatott képeket és a térben betöltött helyeket, továbbá kérdőíves felmérést végeztünk a tanulók és egyetemi hallgatók körében, azzal a céllal, hogy megtudjuk mennyire tudatosul a tér bolgár jellege annak használóinak körében. Megállapítottuk, hogy a bolgár nyelv oktatásának színtereiben meglepően kevés a cirill betűs felirat, bolgár nyelvű szöveg; az óvodában csak a közös térben vannak bolgár jellegre utaló feliratok vagy képek; az iskola falai is elég üresek, a kevés tábla, poszter ugyan bolgár nyelvű, de nem elég feltűnő; az egyetemi szoba zsúfolt, bolgár nyelvű felirat csak a térképeken van, a diákok pedig a bolgár kultúrát a népi kultúrával azonosítják.

A fontosabb bolgár toposzokat Magyarországon elsőként Veneta Jankova (Янкова 2015) mutatta be, bár tanulmánya nem a nyelvi tájképhez, hanem a kulturális turizmushoz kapcsolódik. Megállapítása szerint az újonnan felavatott emléktáblák és szobrok ékes bizonyítékai annak, hogy a bolgárkertész mitologizált alakja tartósan rögzült a magyarországi bolgárok kollektív tudatában. A magyarországi bolgárok vizuális emlékezetét a szerző a „Magyarországi bolgárok – kulturális emlékezet és örökség” c. monográfiájában foglalta össze (Янкова 2014). A munka folklorisztikai és etnológiai szempontból elemzi a bolgárok kulturális emlékezetének különböző aspektusait, mégis tetten érhető a nyelvi tájkép bemutatása is, ugyanis az emlékezeti helyekhez tartoznak azok feliratai is. Megállapítja, hogy a bolgár hagyomány betölti a kulturális emlékezet funkcióját, amely létrehozza, meghatározza és megőrzi a közösséget, biztosítva életképességét (Янкова 2014, 187).

---

¹⁰¹ Készítettek: Dudás Mária, Menyhárt Krisztina és Sztoilova Marija.

A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe az intézményrendszerük tükrében

A bolgár gazdasági emigráció erőteljesebb láthatósága a magyar társadalom számára az intézményrendszer kiépítésével kezdődött. A magyarországi bolgárok szervezeteinek rendszere az első világháború idején jött létre, amikor két ellentétes tendenciát lehetett megfigyelni a közösségben: egyrészt a háború miatt a kétkezi bolgár kertészmunkások száma erősen csökkent, ezért számos kertet a bolgár gazdák vagy elhagytak, vagy átadtak magyar kertészeknek (Чангова-Менихарт 1989); másrészt a már letelepedett bolgár nagygazdák és kereskedők kezében a háborús konjunktúra miatt jelentős pénzeszközök kerültek, ami megalapozta a majdani intézmények anyagi hátterét.

12. kép

A bolgár művelődési ház eredeti állapota¹⁰²

---

¹⁰² www.bolgarok.hu

Az első, mind a mai napig létező bolgár szervezet a Magyarországi Bolgárok Egyesülete¹⁰³. Az MBE székháza a bolgár művelődési otthon (Budapest, IX. kerület, Vágóhid u. 62.), amely 1957-re épült fel a magyar államtól csereügylet keretében kapott telken, a bolgárkertészek által kezdeményezett közadakozásból, illetve állami segítséggel (Чангова-Менихарт 1989). A kezdetekben az épületnek mintegy kétharmada épült fel, ezt 1980 és 1985 között bővítették¹⁰⁴. Az eredeti épület sem külsejében, sem felirataival nem utalt a bolgár jellegre, tipikus 1950-es évekbeli „kocka” művelődési ház volt (12. kép).

13. kép

A bolgár művelődési ház felújított homlokzata
az adományozók névsorával¹⁰⁵

A belső tereiben sem volt túl sok bolgár motívum, kivételt képezett a hagyományos bolgár borozó az alagsorban, néhány faragott ajtó, a Bolgárkertész falikép, illetve a könyvtár régi fabera-

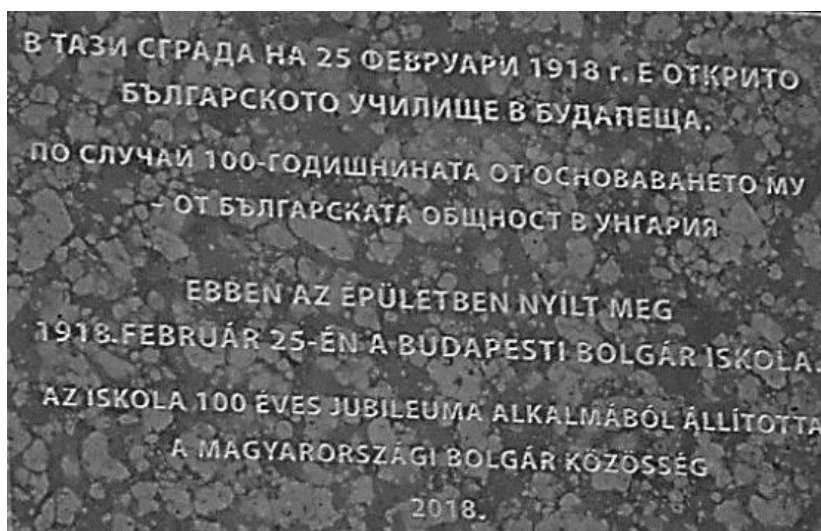
¹⁰³ Vö. A bolgárkertészek szakmai és kulturális szervezetei... c. fejezetet.

¹⁰⁴ Interjú Georgi Dobrevvel, vö. Диолова-Петкова-Симеонова 1998.

¹⁰⁵ www.bolgaregyesulet.hu

kásos mennyezete. Az építési költségekhez hozzájáruló kertészek nevét egy nagyméretű réztáblán örökítették meg, ami eredetileg szintén az épület belsejében kapott helyet.

A 2000-es években induló felújítások során az adományozók névsora az épület Vágóhíd utcai főhomlokzatára került, bolgár nyelven, hirdetve a bolgárkertészek áldozatkészségét. A munkálatok tovább folytatódtak, 2020. végére az egész épület kívülről megújult, a modern jelleg azonban szintén nem utal hangsúlyosan a bolgár közösségre (13. kép). A belső tér is kifejezetten modern, viszont a már felsorolt bolgáros elemek megmaradtak.

14. kép

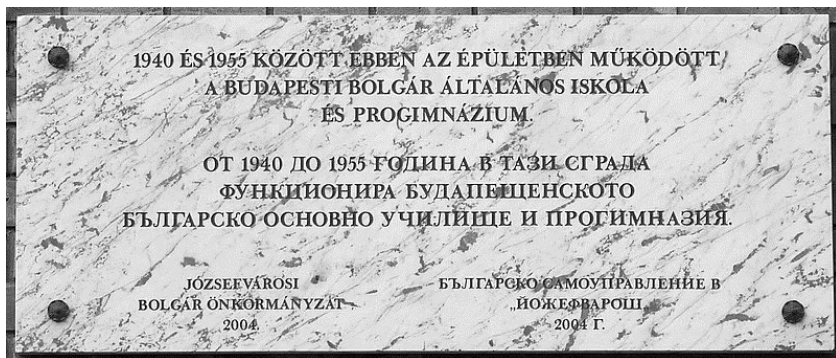
A bolgár iskola új emléktáblája a IX. ker. Lónyay u. 4. falán¹⁰⁶

Az alapvető kulturális intézmények alapítása folytatódott az I. világháború alatt (egyházi közösség, iskola, kápolna). A bolgár iskolában a tanítás 1918-ban kezdődött a Lónyay utcai iskola (IX. ker. Lónyay u. 4.) épületében. Az épületen emléktábla található, az eredeti az idők folyamán eltűnt, rajta felül magyar, alul bolgár nyelven szerepelt a szöveg („Ebben az épületben nyílt meg

¹⁰⁶ www.bolgariskola.hu/index.php?id=111

1918. február 25-én a budapesti bolgár iskola”), az új táblán felülre került a bolgár szöveg, kiegészítve a felállítás alkalmával (az iskolaalapítás 100. évfordulója – 14. kép).

A bolgár iskola folyamatosan vándorolt a különböző épületek között, a VIII. kerületben három tábla is őrzi emlékét (Német u. 14., Somogyi Béla u. 9–15. és József u. 20.), amelyek egységes minta szerint készültek (felül a magyar szöveg látható, amely az iskola működésének idejét örökíti meg, alul a bolgár fordítás (15. kép). A bolgár iskola 1955 és 2020 között a VI. ker. Bajza u. 44-ben működött¹⁰⁷, a kapualjban magyar és bolgár nyelvű intézménytáblák, illetve oldalt a két ország zászlója volt látható (Гюров 1998; Кљосева 2014).

15. kép

A bolgár iskola emléktáblája a VIII. ker. József u. 20. falán¹⁰⁸

A Szt. Cirill és Szt. Metód templom a művelődési házzal szemben, a IX. ker. Vágóhid u. 15-ben található, egy kert közepén (16. kép). Maga az épület Árkay Aladár tervei alapján készült, bizánci stílusban (kupolás, kereszt alakú bizánci bazilika), amely külsejében emlékeztet a bolgár templomi építészetre (Петров 2008). A templombelső azonban sok szempontból nem

¹⁰⁷ Az iskola a közeljövőben új és modern épületbe költözik, amely a Vágóhid utcában épül fel, a templom melletti telken. Jelenleg a IX. ker. Fehér Holló u. 6. szám alatt kapott ideiglenes helyet.

¹⁰⁸ commons.wikimedia.org/wiki/File:Bulgarian_school_in_Budapest_József18Bp08.jpg

felel meg az ortodox egyházi követelményeknek, az épület tulajdonképpen mind a mai napig befejezetlen (pl. a belső falak fehérek, nincsenek a pravoszláv templomokra jellemző falfestmények stb. – Nagy 2008).

16. kép

A Szt. Cirill és Szt. Metód templom¹⁰⁹

A nyelvi tájkép szempontjából a templom nyelvi szigetet képez – a területén szinte kizárólag bolgárul illik beszélni, azonban mind a templom, mind a művelődési ház a IX. kerület nem túl forgalmas részén helyezkedik el, szinte észrevétlenül.

---

¹⁰⁹ www.bolgarok.hu

17. kép

Borisz metropolita szobra a templomkertben¹¹⁰

A templom udvarában található a modern stílusú paplak a Szt. Trifon¹¹¹ kápolnával, illetve a templomkertben a 2020-ban felavatott szobor, amely Borisz, nevrokopi metropolitának állít

---

¹¹⁰ Saját felvétel.

¹¹¹ Szt. Trifon (225–256) – szíriai születésű keresztény vértanú és gyógyító, a szőlészek, borászok, kocsmárosok, később a kertészek védőszentje, egyházi ünnepe február 1. (pravoslavieto.com/life/02.01_sv_Trifon.htm).

emléket (17. kép), aki felszentelése után először a budapesti bolgár közösségben szolgált, az általa irányított egyházközösség fontos szerepet játszott az iskola létrejöttében. 1948-ban mártírhálált halt, szentté avatása folyamatban van¹¹². Az a tény, hogy szobrot kapott a bolgár templom kertjében nem csak itt végzett, alapvető fontosságú tevékenységének köszönhető, hanem kifejezi a közösség vezetőinek igyekezetét, hogy szellemi és erkölcsi példaképként egy sajátnak, helyinek tekinthető szent-életű személyiséget állítsanak.

18. kép

- a) Emléktábla a Bulgárföldi Általános Iskolában, Miskolc
 b) Halásztelek kétnyelvű helyiségnév táblája¹¹³

A bolgárkertészek emlékét számos köz- és külterület elnevezése őrizte meg. Ilyen külterület a Bolgártelep (Dunakeszi), Bolgárföld dűlő (23. ker.), Bolgárföld (Miskolc), találunk Bulgárföldi Általános Iskolát is, amelynek falán tábla emlékezik meg a terület névadóiról (18a kép). A közterületek között leggyakoribb a Bolgárkertész utca (Budapest–Zugló, Szentes, Halásztelek), a Bolgár utca/köz (Pécs, Szentendre), illetve találkozunk Bolgárkert utcával (Pécs) és a bolgárkertészekhez kapcsolódó elnevezésekkel is: Bolgárkerék utca, Szervián¹¹⁴ utca, illetve Padlízán

¹¹² www.bg-patriarshia.bg/news.php?id=200038

¹¹³ Янкова 2015.; www.flickr.com/photos/100954775@N03/9961803036

¹¹⁴ A szó eredeti jelentése szerb, de a bolgárkertészeket is nevezték így.

utca (ezt a zöldséget is ők honosították meg Magyarországon, az utcák Zuglóban helyezkednek el). A külterületeket a helyiek nevezték el, onnan kerültek a térképekre, az utcai névadások azonban már az 1990-es években jelentek meg, főleg a bolgár közösségek kezdeményezésére (Гюргов 2001). Az egyedüli bolgár nyelvű helyiségnév-táblát Halásztelken láthatjuk (18/b kép).

A bolgár nyelvi tájképet számos kültéri szobor is színesíti. Jellemzőjük, hogy a bolgárkertészekhez köthető minden alkotás a 2000-es évektől került köztéri kiállításra, csak két régebbi, bolgárokkal kapcsolatos emlékmű származik korábbi időszakból. Az egyik a zalavári Cirill és Metód szobor (1985, Janzer Frigyes alkotása), amely a moráviai missziónak és a szláv írásbeliségnek állít emléket (állították: ELTE, Zala megye, Bolgár Népköztársaság), a másik pedig a Pécs melletti Harkány katonai temetőjében található katonai síremlék, amely a második világháború alatt Magyarországon elesett bolgár katonákról emlékezik meg (19. kép).

19. kép

A bolgár katonai temető Harkányban és a zalavári Cirill és Metód szobor¹¹⁵

Az emlékparkot 1958-ben nyitották meg, a temetőben 1439 bolgár katona nyugszik. Bolgár katonai sírokat találunk még

¹¹⁵ www.bolgarok.hu; www.kozterkep.hu/2442/cirill-es-metod-emlekmuve

Somogyban, Zalában és más baranyai temetőben is, összesen tizenöt helyen. A második legnagyobb bolgár katonai temető a Somogy megyei Lábodon található, ott is van bolgár hősi emlékmű. A magyarországi bolgár közösség (bár történetében közvetlenül nem kapcsolódik hozzájuk), minden évben koszorúzással emlékezik meg mind Cirillről és Metódról, mind pedig az elesett bolgár katonákról, ezeket a szobrokat sajátjainak érzi, ápolja az elesettek emlékét, illetve részt vesz a felújításokban (a bolgár katonai síremlékekről vö. Gjurov 2005).

A 2000-es évektől jelentek meg a bolgárkertészeknek emléket állító köztéri alkotások, amelyek mind a bolgár közösség kezdeményezésére és finanszírozásában valósultak meg. A legemblemikusabb műalkotás a Halásztelken található Bolgárkerék-emlékmű (Szent Erzsébet tér, 20. kép).

20. kép

A Bolgárkerék-emlékmű, Halásztelék¹¹⁶

---

¹¹⁶ Kép: www.bolgarok.hu. Tütünkov-Hrisztov Jordan személyes közlése: Halásztelken soha nem működött bolgárkerék, a Duna-parton volt egy gőzgép, amely ellátta öntözővízzel a falut.

A bolgárkerék volt az az öntözőberendezés, amellyel a nagy- és kisüzemi zöldségtermesztés során a kerteket locsolni lehetett. Bulgáriából jött mesterek építették meg, ez képezte a bolgárkert legfontosabb műszaki berendezését. A bolgárkerék működőképes másolatát a Ljaszkovecban található eredeti alapján Reich László és fia, helyi asztalosok készítették 2007-ben. A kerék mellett magyar nyelvű emléktábla áll, de ettől függetlenül ez a szobor jelképezi talán a legjobban a magyarországi bolgár közösség gazdasági sikerének, és ezáltal társadalmi megbecsülésének alapját. Az emlékmű teljes mértékben találkozik a közösség tagjainak elképzeléseivel, ugyanis azt testesíti meg, amire a bolgárkertészek leszármazottjai a legbüszkébbek, amit saját hozzájárulásként értelmeznek a befogadó ország gazdaságának fejlődéséhez. A nyelvi tájkép szempontjából viszont érdekes, hogy az emlékművön, illetve a körülötte, Halásztelek bolgár önkormányzata által kialakított parkban egyetlen bolgár nyelvű feliratot sem látunk. Tekintve a halászteleki bolgár közösség magas presztízsét, ennek nem nyelvpolitikai, hanem tisztán kommunikációs okai lehetnek: a bolgárok jól ismerik a bolgárkerék jelentőségét a kertművelésben, de fontos szerepére a többségi magyar társadalmat is emlékeztetni szeretnék.

A bolgárkertészeket fizikailag is ábrázoló alkotás a Budapest, XIV. ker. Bosnyák téren található szoborcsoport és ivókút (21. kép). A szoboravatásra 2014-ben, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének 100. évfordulója alkalmából került sor, az alkotás Kozsuharov Ognjan, magyarországi bolgár szobrászművész munkája. A szoborcsoport az ivókút két oldalán helyezkedik el, egy kertészcsaládot ábrázol a jellegzetes kerek bolgár kosárral. Az emlékmű helye a bolgárkertészek által nagyon kedvelt Zugló, ahol a Bosnyák téri piacon árulták portékájukat. Az ivókúton bolgár és magyar nyelven olvasható a szoborállítás oka, a hátulján pedig az adományozók névsora látható (csak magyar nyelven). A Bosnyák téri templom mellett található egy irányjelző tábla, amely a kerület testvértelepüléseinek távolságát jelzi. Itt olvasható Veliko Tarnovo neve is, amelynek körzetéből a bolgárkertészek döntő többsége származik. A kertészcsalád ábrázolása

ebben a kontextusban a bolgár kertészközösség magyarországi letelepedését, tartós jelenlétét jelképezi (Янкова 2014).

21. kép

A bolgárkertészek szobra, Zugló¹¹⁷

Szintén a bolgárkertészeknek állít emléket a Felsőzsolcán található szobor is (Szent István u. 2.), amely küllemében formabontó, és nem illeszkedik a kertészek tevékenységéhez. A szobor fő alakja egy griff, amely a magyar és a bolgár folklór közös gyökereit hivatott jelképezni, mellette dór oszlopfő látható. A szobrot Balogh Zsófia és Kovács István készítették, Rudolf Mihály tervei alapján¹¹⁸. Az emlékművön két felirat – egy magyar és egy bolgár nyelvű található, amelyek ténylegesen nem kapcsolódnak a műalkotáshoz. A bolgár szöveg Lázár Ivanov bolgárkertész sokszor idézett szavait tartalmazza: „Бъдещето се гради не само с мотика, но и с вяра в Бога и с отворени очи” (A

---

¹¹⁷ elismond.com.wordpress.com/2014/03/30/bolgarkerteszek/

¹¹⁸

www.kozterkep.hu/12087/Felsozsolcai_Bolgar_Kisebbség_emlekmuve_Felsozsolca_2005.html#

jövőt nemcsak kapával, hanem Istenbe vetett hittel és nyitott szemmel kell építeni.), míg a magyar szöveg jelöli a szoborállítás okát: „Az öntözéses zöldségtermesztést meghonosító bevándorolt első bolgárok emlékére állította a Felsőzsolcai Bolgár Kisebbségi Önkormányzat 2004-ben” (22. kép).

Bár a szobor a helyi bolgárok erőfeszítéseinek eredményeként jött létre, elfogadottsága közel sem egységes, a kritikusok szerint semmi bolgár nincs benne, nem fejezi ki azt a tartalmat, amelynek emléket állít (Янкова 2014).

22. kép

A felsőzsolcai bolgár kisebbség szobra és felirata¹¹⁹

Ugyanez a már lassan közhelyessé vált idézet olvasható a Debrecenben 2020-ban, a Magyar–Bolgár Barátság Napján¹²⁰ avatott emléktáblán is (23. kép), ahol a kertészek védőszentje,

119

www.kozterkep.hu/12087/Felsozsolcai_Bolgar_Kisebbsseg_emlekmuve_Felso_zsolca_2005.html

¹²⁰ Október 19., Csodatevő Rilai Szent János ünnepe, aki mindkét ország történetéhez kapcsolódik, 2016 óta a Magyar-Bolgár Barátság ünnepe (bolgárok.hu).

Szent Trifon látható (készítette Kozsuharov Ognjan szobrászművész). A táblán a felső feliratok vannak magyar nyelven, a szent neve csak magyarul olvasható, ahogy az állító önkormányzat megnevezése is.

23. kép

A bolgárkertészek emléktáblája Debrecenben¹²¹

A magyarországi bolgár közösségtől függetlenül avattak fel bolgárkertész szobrot 2019. szeptember 6-án Szentesen, hogy emléket állítsanak a híres szentesi kertészetet megalapozó bolgárkertészeknek¹²². Az emlékmű egy női alakot ábrázol zöldséges kosárral a kezében, a talpazat négy oldalán a kertészeti munka négy fázisát bemutató domborművek láthatók, körülötte

¹²¹ Debreceni Bolgár Nemzetiségi Önkormányzat

¹²² www.delmagyar.hu/szentes-es-kornyeke/szobrot-kaptak-a-bolgarkerteszek-szentesen-4541535/; www.szentesielet.hu/2019/10/35-szam-2019-szeptember-13/ - a szobor a szentesi önkormányzat és a helyi kertészeti vállalkozások kezdeményezésére és támogatásával valósult meg.

pedig díszkáposztákból ültetett kert látható (szobrászművészek: Lantos Györgyi és Máté István).

Budapest környékén 2014-től további bolgár ivókutakat állítottak fel a helyi bolgár közösségek. 2016-ban Kispesten (28. kép), 2017-ben Soroksáron, 2018-ban Szigetszentmiklóson, 2020-ban Dunaharasztin és 2021-ben Óbudán avattak bolgár kutat, ezek azonban alapvetően funkcionális és kissé jellegtelen művek, szobor nem tartozik hozzájuk, mint a zuglói kút és szoborcsoport esetében.

Talán a „legbolgárabb” hatást a kispersti kút kelti (24. kép), amelyhez rózsakertet is kialakítottak, ami a testvérvárossal, a Rodope-hegységben található Szmoljan településsel való kapcsolatot jelképezi. A teljes mű méreteihez képest az emléktábla igen kisméretű, és alig olvasható.

24. kép

A rodopei ivókút Kispesten¹²³

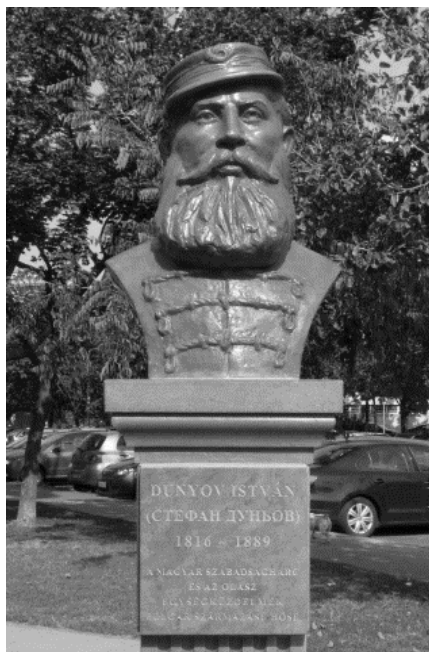
Magyarázatra szorul miért ivókutak építésével igyekeznek a bolgár közösség tartós jelet hagyni a magyar közösségi térben. A bolgár néphit szerint az ivókút állítása nemcsak tisztességet

---

¹²³ A kép forrása: xgress.com/p/5c22362a816b24316350a503

és elismerést hoz az építtetőnek, hanem ezzel a régi bűnöket is jóvá lehet tenni, mivel a kő tartósabb, mint az ember, a víz pedig örök (Георгиева 2013). Ahogy a Dunaharasztiiban lévő kút avatásán elhangzott: „a kút, az abból fakadó víz, az életet, a megmaradást, a gazdaságot jelképezi, főleg a bolgár nép számára. Olyannyira, hogy Bulgáriában ma is nagyon sok ivókutat látni a kisebb településeken is. Ezzel állítottak emléket azoknak, akiket tiszteltek.” (Bolgár Hírek, 2020/10: 11). A kutak mennyisége azonban egyfajta divatról is árulkodik a bolgár önkormányzatok körében, amivel tartós, de legalább közhasznú nyomot hagynak a magyar közösségi tereken.

25. kép

Dunyov István szobra¹²⁴

Kevés olyan bolgár vonatkozású szobor található Magyarországon, amely köztéren konkrét személynek állít emléket, ennek

---

¹²⁴ www.bolgarok.hu

oka, hogy a bolgárkertészek inkább „a hétköznapiak hősei” voltak. 2017-ben leplezték a XIII. kerületben, a róla elnevezett utcában Dunyov István (Стефан Дуньов) mellszobrát, amely szintén Kozsuharov Ognyan alkotása (25. kép).

Dunyov bánáti bolgár születésű ügyvéd volt, aki az 1848/49 szabadságharc több ütközetében is részt vett, a világsi fegyverletétel után pedig évekig börtönben ült. 1859-ben szabadult amnesztiával, majd Garibaldi hadseregében részt vett a Dél-Itália felszabadításáért vívott harcokban, ahol súlyosan megsebesült és lábát is elveszítette. Érdemei elismeréseként Garibaldi ezredessé nevezte ki. Jó viszonyt ápolt Kossuth Lajossal is, nyugalmazása után Pistoianban élt, ahol 1889-ben hunyt el (Lukács 1962). Személye egyszerre köti össze a mai magyarországi bolgár közösséget a bánáti bolgárokkal és a 1848-as eszméken keresztül a többségi magyar társadalommal. A szobrot a XIII. kerületi Bolgár Önkormányzat állíttatta.

***

A fejezet bemutatta a magyarországi településeken megfigyelhető bolgár nyelvi tájképet. A bolgár közösség alapját a bolgárkertész gazdasági migránsok leszármazottjai, illetve a különböző okokból Magyarországra költözött bolgárok adják. A statisztikai adatok szerint a bolgárok „2–4 ezer főt számláltak 2016-ban”, 85%-uk városban lakik, a bolgár közösség magasán képzett, jól integrálódott nemzetiség, amelyre nagymértékben (88%) kettős, magyar–bolgár identitás jellemző (Kovács 2018, 4). Ebben a kontextusban világossá válik, miért volt a bolgár nemzetiség évtizedeken keresztül a nyelvi tájkép szempontjából „lát-hatatlan” a magyar társadalom számára – a bolgárkertészekkel legfeljebb a piacokon lehetett találkozni, a templom, a művelődési ház és az iskola Budapesten nem hívta fel különösebben rájuk a figyelmet, vidéken pedig intézményeik az 1950-es években megszüntetésre kerültek. A bolgárok által művelt területeken, spontán módon kialakult elnevezéseket lehetett megfigyelni (*Bolgártelep, Bolgár dűlő, Bulgárföld* stb.), amelyek nagy része

mind a mai napig megmaradt. Az 1990-es évekig sem utcanevek, sem szobrok nem kapcsolódtak a magyarországi bolgárokhoz (a tanulmányban ismertetett zalavári Cirill és Metód, illetve a bolgár katonákra emlékező szobrok¹²⁵ ugyan bolgár vonatkozásúak, de nem a közösség emlékművei).

Az 1990-es években azonban a magyarországi bolgárok helyzete radikálisan megváltozott. Bekerültek a 13 magyarországi történelmi kisebbség közé, kiépült a bolgár kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatok rendszere, a bolgárok is elkezdtek részt venni a magyar közéletben, illetve lassan visszaszerezték az ellenőrzést az intézményeik felett – az egyesület visszakapta eredeti nevét és alapszabályát, a templomi testületben is a helyi bolgárok képviseltetik magukat, illetve most már a bolgár óvodát és iskolát is a közösséget képviselő Bolgár Országos Önkormányzat tartja fenn¹²⁶.

A rendszerváltás óra eltelt időszakban, a bolgár közösségekben is komoly változások mentek végbe. A bolgárkertész, mint foglalkozás gyakorlatilag a múlté, a 2011-es népszámlás adatai szerint csak 83 fő dolgozott a mezőgazdaságban, a leszámítottak már az 1960-70-es évektől más foglalkozást választottak, a felsőfokú végzettségűek száma pedig napjainkra meghaladja az országos átlagot. Megváltozott a közösség viszonya a saját múltjához – a bolgárkertészekről nagyon sokáig csak gazdaságtörténeti munkák születtek, és csak az 1980-as évektől jelennek meg néprajzi, társadalomtörténeti írások, majd az 1990-es években a nyelvészeti és történeti kutatások, amelyeknek egy része már magyarországi bolgár kutatók munkája¹²⁷. Ezzel párhuzamosan a bolgárkertész alakja egyre inkább mitikus színezetet kap, a kertészeti munka önfeláldozó hőségévé válik, aki már megérkezésétől jó viszonyt ápolt a befogadó társadalommal, és a magyar

---

¹²⁵ Budapesten van Szófia és Várna utca, illetve a IX. ker. Vámház teret évtizedeken át Dimitrov térnek hívták, Georgi Dimitrov szobra is ott állt.

¹²⁶ A bolgár nagykövetség a szocialista érában formálisan és informálisan is ellenőrizte a bolgár intézményeket, az iskola pedig nagykövetségi iskolaként működött.

¹²⁷ Vö. A magyarországi bolgárok körében végzett tudományos kutatások c. fejezetet.

emberek ellátásáért dolgozott. Nyilván a kép sokkal árnyaltabb, és az objektív tudományos kutatások feladata korrekt és megalapozott ismereteket nyújtani a bolgárkertészet történetéről. Emellett a közösség más irányban is megpróbálja megfogalmazni a saját történelmi identitását, amelynek megnyilvánulásai a magyar köztereken megjelenő szobrok és emléktáblák. A bolgárok számára emblematikus helyeken folyamatosan jelennek meg az emléktáblák, kisebb számban a szobrok, illetve 2014-től az ivókutak. A lényegét legjobban tükröző szobor a Bolgárkerék-emlékmű Halásztelken, amely a gazdasági siker alapját adó öntözőberendezésnek állít emléket. Ebbe a körbe tartozik a zuglói Bolgárkertész-szoborcsoport is, amely egy kertészcsaládot ábrázol a tipikus, kerek kosárba rakott zöldségekkel. Szintén az öntözéses kertészkedésnek állít emléket a felsőzsolcai szobor is, amely azonban egy magasabb szintre próbálja emelni a mítoszteremtést. Az oszlopfő szerepe nem igazán világos, a mellett látható griff viszont a leírás szerint a magyar és a bolgár folklór közös elemeit hivatott jelképezni, vélhetően a honfoglaló magyarok és a protobolgárok közötti kapcsolatokra gondolhattak. A szoborra vésett két felirat azonban sehogy sem kapcsolódik ehhez a koncepcióhoz: a bolgár idézet Lázár Ivanovnak a sokszor ismételt mondata, a magyar pedig a szoborállítás oka – megemlékezés az öntözéses kertészkedésről. A két, egymáshoz nem kapcsolható dolog – az ősi kapcsolat és a kertészek – értelmetlenné teszi ezt a műalkotást.

2014-től a bolgár intézmények folyamatos ünneplése zajlott, ez is fokozta a közösség és vezetőinek igényét a bolgár köztéri jelenlét növelésére. A felállított műemlékek teljes mértékben realisták, a kertészet lényegét bemutató szobrok, emléktáblák mellett, az ivókutak állítása összefüggésbe hozható azzal a bolgár hagyománnyal, hogy valamilyen közhasznú, mások számára is értékes dologgal emlékezzenek meg a jeles évfordulókról, eseményekről. Ez a törekvés a közhasznúságra illeszkedik a bolgárkertészségről alkotott egyre mitikusabb elképzelésekbe. Minél távolabb kerül időben és térben az eredeti foglalkozás, annál erősebb jelenik meg a törekvés az ősök kultuszának létrehozá-

sára, a szent és a történelmi gyökerek bizonyítására. Így válik kultikus tárggyá a bolgárkerék, mitikus figurává a bolgárkertész, megjelenik az igény a „saját szent” tiszteletére, nemcsak Szt. Trifon, a kertészek védőszentje fontos, hanem a közösségben lelkipásztori szolgálatot betöltő Borisz metropolita is, illetve Dunyov István személyén keresztül a magyarországi bolgár közösség a többségi társadalom történelméhez is próbál kapcsolódni, a pozitív hős alakján keresztül. Az egyre növekvő köztéri jelenlét a bolgár nyelvi tájkép változásait is magával hozta – a jóformán láthatatlan bolgár nemzetiség tudatosan igyekszik nyelvi jelet is hagyni a magyar térben. A feliratok mindig két-nyelvűek, de ennek nem a nyelvpolitikai, hanem kommunikációs okai vannak – a szobrok, emléktáblák állítóinak fontos, hogy a többségi magyar társadalom is lássa és értse az emlékmű állításának okát. Nem azért kerül felirat magyar nyelven is egy adott műre, mert ez a hivatalos nyelv az országban, vagy mert egyébként a hatóságok nem engedélyeznék (a legtöbb avatáson jelen vannak a magyar állam képviselői is, illetve a költségek nagy részét magyar állami források biztosítják), hanem mert egyébként senki sem értené meg, miért is áll ott az adott emlékmű és mit akar kifejezni. Az utóbbi évtizedben megszapordott bolgár emlékhelyek egyformán szólnak a bolgár közösségnek és a magyar társadalomnak is – felhívják a figyelmet a bolgárok létezésére, illetve emlékeztetnek a közös történelmi gyökerekre és a bolgárkertészek áldásos tevékenységére.

A GAZDASÁGI KAPCSOLATOK NYELVI VONATKOZÁSAI: A ZÖLDSÉGEK ÉS A GYÜMÖLCSÖK A BOLGÁROK ÉS A MAGYAROK NYELVI KÉPÉBEN

Az étel része a különböző népek kultúrájának. Nemcsak az alapvető szükségleteket elégíti ki, hanem fontos eleme az ünnepi ritusoknak is. A hagyományos falusi társadalmakban a természeti viszonyok azok, amelyek alapvetően meghatározták az elfogyasztott étel minőségét és mennyiségét, de a földművelők szakmai hozzáértése is segítette a termények és élelmiszerek változatosságának növelését. A bolgárok és a magyarok is az államalapítás óta olyan területeken élnek, amelyek különösen alkalmasak a különböző növényi kultúrák termesztésére, és már az ókor óta fejlett mezőgazdasággal rendelkeztek. A földművelők folyamatosan fejlesztették ismereteiket a kertészkedés és a gyümölcsstermesztés terén, új növényeket nemesítettek és vezettek be. Az Újvilág felfedezésével további növények jelentek meg, mint a bab, a paprika, a paradicsom vagy a kukorica, amelyek azonban csak a 18-19. században kerültek be a tömegesen fogyasztott élelmiszerek közé. Így például a paprika az 1720-as években jelent meg a magyar területen, de a kezdetben csak savanyúsággként fogyasztották, az örölt pirospaprikát pedig a parasztok fűszerének tartották és más társadalmi rétegek nem is használták (Bálint 1962). A krumplit először 1745-ben termesztették, de tömeges elterjedése csak 1813–1817 körülire tehető, amikor a gyenge búzatermés nem volt elég a lakosság élelmezésére (Kósa 1980; Balassa 1997).

Más-más növények nőttek az arisztokraták veteményes kertjeiben és a parasztok udvarain, akik számára a kertészkedés sokáig csak másodlagos tevékenység volt, amit főleg a nők végeztek, a megtermelt zöldségek és gyümölcsök pedig csak a család szükségleteit látták el (vö. Varga 1974). Termesztettek babot, borsót, lencsét, krumplit, hagymát, fokhagymát, retket, káposztát, céklát, gyalutököt, tököt, fűszernövényeket (kapor, petrezselyem, majoránna, bazsalikom, borsikafű stb.), uborkát

(savanyúságnak), paprikát, paradicsomot (főzésre és savanyítani), a salátát pedig csak a madaraknak adták (Benda 2004). A piacra a felesleget vitték, nem igazodva a kereslethez. Gyümölcsöt is főleg saját részre termesztettek, az egyedüli kivétel a szőlő és az alma volt. Miután a filoxéra kipusztította a szőlőültetvényeket, helyükre gyakran ültettek őszibarackot, Dél-Magyarországon pedig sárgabarackot, a szilva, cseresznye és a meggy a 20. század első feléig inkább a kiskertekre volt jellemző (Kollega Tarsoly 1996-2000).

A bulgáriai kertekben is sokféle zöldséget és gyümölcsöt neveltek. Az egész Európában híres bolgárkertészek az isztambuli szultáni kertészetekben sajátították el a szakmát. A művelhető föld és a nagy felvevő piacok hiánya viszont arra kényszerítette őket, hogy szakmai ismereteiket külföldön kamatoztassák (Младенова 2009). A bolgár falusi kertekben, főleg saját szükségletre ültettek hagymát, fokhagymát, paprikát, paradicsomot, uborkát, padlizsánt, krumplit, káposztát, cukorrépát, fekete és fehér retket, karalábét, retket. A sárgarépa viszonylag későn terjed el, a paradicsomot pedig sokáig zölden használták fel, mert a pirost romlottnak tartották (Каменова-Борин 2010). A kertekben vagy a szántók mellett megtermelt még a bab, lencse, borsó, zöldbab stb. Nagyon sok gyümölcsöt ismertek, mint az alma, körte, szilva, birsalma, sárga- és őszibarack, meggy, cseresznye, görög- és sárgadinnye, dió, mogyoró, illetve különböző szőlőfajták (Цанкова 2010).

A magyar és a bolgár kertészeti és kulináris kultúra közötti metszéspontot a bolgárkertészek magyarországi tevékenysége jelenti, a magyar kert- és táplálkozásokultúrára gyakorolt hatásukat Varga (1974) és Szűts (2002) ismertették. A bolgárkertészek számos zöldségfajtát otthonról hozott vagy maguk termelte magokról neveltek, de voltak olyan fajták is, amelyekkel valószínűleg itt Magyarországon ismerkedtek meg és kezdtek termesztetni. Már 1865-ban megfigyelték, hogy a Káposztásmegyer és Fót környékén dolgozó kertészek vöröshagymát, kelkáposztát, karalábét, babot, uborkát neveltek, de legfőbb zöldségeik a paradicsom és a paprika voltak (Lukácsy 1865). Emellett termeszt-

tettek még fejes és vöröskáposztát, salátát, karfiolt, sárgarépát, petrezselymet, céklát, fokhagymát, zöldbabot, főzötököt, zellert. Általuk került be a magyar köztudatba a padlizsán, a spárgatök, a póréhagyma, az okra (bamja), illetve a feketebab (Csoma 1987). Bevezettek bolgár paprika- és paradicsomfajtákat is, a padlizsán népszerűsítéséhez pedig ételreceptek közreadásával is hozzájárultak (Mód 2020). Bár kísérleteztek gyümölcsstermesztéssel is, a bolgárkertészek gazdasági sikereiket leginkább a zöldségek terén érték el. A magyar gyümölcsstermesztési kultúra azonban sok szálon kapcsolódik a balkáni területhez, amelynek közvetítésével számos gyümölcsfajta került az országba. Emellett sok gyümölcselnevezés szláv eredetű, mint a berkenye, galagonya, gesztenye, málna, cseresznye, csipke, szilva, dinnye, barack. Egy régi magyar szőlőfajta a *Bolgár szőlő* nevet viselte, és a leírások alapján hasonlított a híres bolgár szőlőfajtára, az Afuz Alira, amelynek termesztésével később a bolgárkertészek is próbálkoztak (Rapaics 1940).

A hatalmas zöldség- és gyümölcsbőség, amely fontos részét képezte mindkét nép kulináris kultúrájának, tükröződik a magyarok és bolgárok nyelvi képében is. Számos olyan szólást és közmondást találunk, amelynek fő komponense valamely zöldség vagy gyümölcs.

A fejezet témája a zöldséget és gyümölcsöt tartalmazó frazeológiai egységek összehasonlító vizsgálata a két nyelvben (a bolgár–magyar összehasonlító frazeológiai kutatásokról vö. Dudás 2016; 2018; 2019; Мөнхарт 2014). A vizsgálat célja a szólásokban és közmondásokban szereplő zöldségek és gyümölcsök mennyiségi és minőségi összesítése, a hasonlóságok és különbségek bemutatása a magyar és bolgár anyag között, illetve az esetleges kertészeti kapcsolatok feltárása a frazeológián keresztül.

A kutatás forrásai a bolgár és a magyar nyelv frazeológiai szótárai (Ничева–Спасова–Михайлова–Чолакова 1974–75; Анкова–Ничева 1993; O. Nagy 1985; T. Litovkina 2005; Bárdosi 2003; 2012, illetve kiindulás céljából egy XIX. század végi gyűjtemény – Margalits 1897).

A zöldség-komponenst tartalmazó frazeológiai egységek (FE) mennyiségi elemzése

A vizsgált anyagban mintegy 140 magyar és 87 bolgár szólást, közmondást és kifejezést találtunk, amelynek fő komponense valamilyen zöldség (a gabonafélék ebben a vizsgálatban nem szerepelnek, mivel nem kertészeti kultúrák). Az adatok azt mutatják, hogy a magyar nyelvben 40%-kal több az olyan FE, amelyben szerepel zöldség, mint a bolgár anyagban. Ha viszont a zöldségek fajtáit vesszük szemügyre, akkor a különbség minimális: a magyarban 18, a bolgárban 17 különböző fajta zöldség található. A magyarban a legtöbb FE-ben a lencse (17 db) és a káposzta (15 db) szerepel, ezeket követi a bab és a krumpli (14-14 db), a paprika (10 db), a torma, a vöröshagyma és az uborka (9-9 db), a gomba, a spenót/paraj és a sárgarépa (7-7 db). Ritkább a retek, a borsó és a fokhagyma (5-5 db), a kapor (3 db), a petrezselyem és a cékla (2-2 db), illetve a zöldbab (1 db).

A bolgár anyagban leggyakoribb a bab (16 db), a vöröshagyma (11 db), a lencse (9 db), a gomba és a paprika (8-8 db), a retek (7 db). Találunk még szólásokat uborkával és káposztával (5-5 db), petrezselyemmel, krumplival, póréhagymával és paradicsommal (3-3 db), olívabogyóval, salátával és fokhagymával (2-2 db), míg a legritkább növények a padlizsán és a karalábé (1-1 db). A magyar közmondásokban nem szerepel az olívabogyó, a padlizsán, a póréhagyma, a paradicsom és a karalábé, míg a bolgároknak a torma, a sárgarépa, a spenót, a kapor, a cékla, a borsó és a zöldbab.

A számszerű adatokból látszik, hogy a magyarok és bolgárok nyelvi képében legnagyobb gyakorisággal a legelterjedtebb, évszázadok óta ismert és termesztett zöldségek fordulnak elő, amelyeknek nagy népelelmezési jelentőségük van – ilyen a lencse, a bab, a krumpli, a káposzta, a paprika, illetve a vöröshagyma. Azok a növények, amelyek a csak a 19-20. század fordulóján terjedtek el tömegesen, mint pl. a paradicsom vagy a padlizsán stb., sokkal ritkábban jelennek meg a két nyelv szólaiban és közmondásaiban. Viszonylag gyakori a gomba is,

amelyet nagyon sokáig vadon termő növényként az erdőben szedtek (a gombatermesztés Magyarországon az 1850-es években kezdődött – Csorbainé Gógán – Pék 2011). A bolgárok esetében még érdekesebb a gombát tartalmazó szólások és közmondások magas száma, ugyanis a néprajzkutatók ún. mikofób kultúráként tartják számon a bolgár parasztságot, akik a gombákat a tündérek eledelének, így emberi fogyasztásra alkalmatlannak tartották (vö. Георгиева 2002).

A zöldségkomponensek minőségi elemzése

A **lencse** fordult elő a leggyakrabban a magyar közmondásokban. Ez tulajdonítható fontosságának a paraszti társadalom táplálásában, olcsóságának és könnyű elkészítési módjának. Ezek a szempontok is érvényesülnek a magyar szólásokban: *Lencse, borsó, kása, mind isten áldása.*; *Kimérik ott neked is a lencsét.* (te is megkapod, ami jár); *Jól főtt a lencse.* (sikerült neki, elégedett); ennek ellenkezője: *Roszzul fog ott főni lencséje.* (nem jól fog menni a sora); *Lencse se lenne mindenkor.* (van, hogy rosszul sikerül valami); *Nem jól kelt a lencséje.* (rosszkedvű); *Vérré válik, mint barátban a lencse.* (étel, ital, amitől úgy érzi, megerősödik tőle); *Rá se néz a lencsére* (felvág, urizál); a lencse tisztításához köthető a *Válogat, mint rossz lencsét a vízben.* (válogató). A termény fizikai tulajdonságaihoz (lapos, kicsi) kapcsolódik a *lencsét laposít* (felesleges munkát végez), a *Nem mind lencse, ami lapos.* (a látszat gyakran megtéveszti az embert), illetve a *Lencseszem a csizmában hegynél is nagyobb.* Az olcsóság az *Egy icce lencse kárért a bíróhoz megy* (jelentéktelen dologért panaszt tesz) vagy az *odaadja egy tál lencséért* (jelentéktelen előnyért, díjazásért lemond vagy odaad valamit) kifejezésekben jelenik meg, aki pedig *csapja a lencsét* valakinek, az hízeleg neki.

A bolgár szólások között megtaláljuk az *egy tál lencséért* pontos ekvivalensét – *за паница леуца*, amely szó szerint ugyanazt jelenti, és azonos kontextusban használják. A főtt/sült lencse áll a következő szólások középpontjában: *Яли сме заедно печена леуца* [együtt ettünk sült lencsét – semmi közünk egy-

máshoz, nem vagyunk rokonok]; *Драг ми е като леща на Великден* [kedves nekem, mint a lencse Húsvétkor – a lencse nem számít ünnepi ételnek; jelentése nem szeret valamit]; *По-добре своя леща от чужда кокошка*. [Inkább a saját lencse, mint másnak a tyúkjá – jobb szerényen, másnak el nem kötelezve élni]; *заран леща, вечер мерджумек* [reggel lencse, este ugyanaz csak törökül]; *Майка ми е веша, знае как се вари леща*. [anyám nagyon jártas, tudja, hogy kell lencsét főzni – még a könnyű dolgot sem tudja jól megcsinálni]. A lencse fontosságát az is mutatja, hogy van, akit annyira gyűlölnék, mintha összetaposta volna a lencsét (*като че ли съм стъпнал лещата*). Aki összesározza a nadrágszárát, azt mondja: leszedtem a lencsét (*набрах лещата*).

A második leggyakoribb zöldség a magyar közmondásokban a **káposzta**. A káposzta leginkább kulináris jellemzőin keresztül jelenik meg, mint például a káposztás hús, káposztalé, felmelegített káposzta. A hússal elkészített káposztás ételek, illetve a savanyítással egész télre eltett káposzta fontos része volt a magyarok táplálkozásának, egyszerre volt egyszerű, hétköznapi és ünnepi étel is. Ilyen típusú mondások a *Nagyobb a bölcsesség a káposztás húsnál/Nagyobb az emberség a káposztás koncnál* [bölcs, emberségek döntés, a saját érdekek előtérbe helyezése helyett]; *Sora van mindennek, mint a káposztás húsnak* [meg kell szolgálni, ki kell érdemelni valamit]; *felmelegített káposzta/felmelegítve csak a káposzta jó/nem káposzta, hogy föl lehessen melegíteni* [nem érdemes egy, már kihűlt kapcsolatot újra kezdeni]; *széppel nem lehet káposztát főzni* [dolgozni is kell vele]; *Úgy kellett, káposztába hús kellett!* [tréfás mondóka, úgy kell neki értelemben]. Buta emberre mondják, hogy *káposztalé van a fejében*, a gyáva, megalkuvó vagy közömbös, érzéketlen emberre pedig azt, hogy *káposztalé folyik az ereiben*. A káposzta, mint nyers zöldség is szerepel a magyar közmondásokban: *egészen más káposzta* [ezt ne keverjük ide, ez más ügy]; *A kecske is jól lakik, a káposzta is megmarad* [jó kompromisszum, egyik fél sem veszít a dolgon semmit]; *Kecskére bizza a káposztát*. [az ellenérdekelt félre bizza a dolgot vagy ügyet]. *Káposztás*

kertbe néz, aki kancsal, más változatban a ravasz tekintetű embert jelöli ez a szólás: Káposztás kertbe néz, tele van ravaszsággal.

Annak ellenére, hogy a hússal vagy rizzsel töltött káposzta a bolgár területen is fontos ünnepi étel, illetve számos káposztás étel ismert, a bolgár anyagban csak hat káposztát komponensként tartalmazó szólást találtunk. Kócos emberre vagy szakadt, rongyos tárgyra mondják, hogy olyan, mint a szétrugdosott káposztafej (*като ритана зелка*), ha valaki rosszat csinál, belegázol a káposztába (*изгазва зелето*), aki kifejezi érzéseit, az érzeleg, mint ökor a káposztásban (*Разнежил се, като вол в зеле*). Lapozgatni a káposztaleveleket (*разлиствам като зелев лист*) a fülelést, hallgatózást jelenti, míg a töltött káposzta elkészítésének emlegetése valaki számára (*Ще му свия сърмите на бърза ръка./свивам сърмите на някого*), annak szigorú leszidását, leteremtését jelöli. A másik étel, amely a bolgár közmondásokban szerepel, a káposztás rétes (*зелник*) – *Аз от зеле бягам, те ми зелник предлагам* (szó szerint: *Menekülök a káposztától, ők meg káposztás rétesrel kínálnak*, vagyis azzal traktálnak, amit mindenképpen el akarok kerülni).

Nagyon gyakori zöldség a magyar és a bolgár közmondásokban a **bab/paszuly** (bolgárul: боб/фасула). Ennek oka is a bab fontos szerepe főleg a szegényebb rétegek ételmezésében. A frazémákban a bab egyrészt, mint alapvető élelmiszer jelenik meg, a rá jellemző nehezebb emészthetőséggel, illetve megfigyelhető utalások olcsóságára, értéktelenségére: *Mindig kásán, babon az esze* [folyton az evésre gondol]; *Túrós lepény, tejes bab, de jó volna minden nap; Babot sem levéért főzik* [hanem, mert laktató]; *Keserű babot is édessé tesz az éhség*. Aki nagyon szegény, esetleg zsupori, az sós *babot eszik, vizet iszik rá*; arra, ami nem sokat ér, vagy nem származik haszon belőle, azt mondják: *babot/paszulyt sem ér; egy babot nem adnék érte*, illetve *paszuly se lesz belőle*. Ha komoly, veszélyes dologról van szó, megint előkerül a bab, mint viszonyítási alap: *nem babra megy a játék*. A bab fogyasztása gyomorbántalmakat okozhat, amit azonban el-lensúlyoz a hasznosság, ezt a következő szólások is megőrizték:

Inkább hasacska fájjon, mint paszuly maradjon; Nem is paszuly, ha nem szúr. A bab lehet az optimizmus kifejezése is: *Babot is főznek valahol, nemcsak lencsét* [lesz másképp is].

A bolgár frazeológiában is gyakoriak a babbal kapcsolatos szólások, viszont a kulináris kontextus meglehetősen ritka. Jellemzőbb a bab kis méretének kihangsúlyozása. Egyszerű dologra vagy emberre mondják, hogy olyan, mint a paszuly (*прост като фасул*), a butának annyi esze van, mint egy babszem (*има акъл колкото бобено зърно*), aki nem tud hallgatni, egy babszemet sem képes magában tartani (*и боб и уста си не държа/не държа ни боб*), az erősen vágyakozó úgy néz, mint kakas a babszemre (*гледам като петел на бобово зърно*), aki pedig süket, olyan mintha babszemet dugtak volna a fülébe (*сякаш с боб са ми затъкнали ушите*). Szokás volt babszemekből jósolni is, amit szintén megőriztek a szólások: *като че ли на боб съм гледал* [mintha babból jósoltam volna – előre megéreztem, mi fog történni], illetve *боб хвърлям* [dobálom a babot – két jelentésben használják: 1) nem akarok valakivel találkozni, 2) jósolok bab segítségével]. Az étkezéshez a következő kifejezések kapcsolódnak: *научил се поп на джуркан боб* [rászokott a pap a babpürére – nem lehet mindig a megszokotthoz ragaszkodni]; *обичам нещо като боб на Гергьовден* [szeret valamit, mint babot Szent György napkor – vagyis utalja, ezen a napon sült bárányt szokás enni]; *яла боб* [babot evett – terhes nőre mondják]; *от едно гърне боб ядят* [egy fazékból eszik a babot – közös érdekeik vannak]. Egy és ugyanazt jelent a *боб и бобец* [bab és babocska], és fennmaradt egy „rosszkívánság” is – *Да живее от боб до череши!*, vagyis éljen a babéréstől a cseresznyeérésig, amit azért nem túl hosszú idő.

A **krumpli/burgonya** a 19. sz. elejétől vált fontos élelmiszerré a magyar területen. A közmondások egyik csoportja a krumpli tárolására szolgáló zsák körül csoportosítható: *Egy krumpliért nem old meg zsákot.* (kevés haszonért nem érdemes dolgozni); *Feszít, mint a két krumpli egy zsákban.* (vagyis sehogy); *krumplit herél* (a zsák oldalán szedi ki, lopja a krumplit); *Úgy eldől, mint egy krumpliszsák.* (tehetetlenül elvágódik a föl-

dön); illetve *hanyatt döntött/lökött krumpliszsák* (alacsony, kicsi ember). A szólások szerint a krumpli nem éppen a magyarok kedvenc étele, valószínűleg semleges íze miatt: *Nekiszokott, mint sváb a főtt krumplinak; Se jó, se rossz, mint a krumpli/ a krumplileves/ a sült krumpli*. Értékelik viszont, hogy bőven terem: *Szapora, mint a rakamázi krumpli*. A nyugodt, aluszékony emberre (eredetileg kotlós tyúkra) mondták, hogy *kialussza a krumplit a földből*. Párhuzamot vontak az emberi orr és a krumpli formája között is: *fenn hordja a krumpliját* (vagyis az orrát – gőgösen, büszkén, lenézően viselkedik); *krumpliorrú* (nagy, kerek orra van).

A bolgár frazeológiai gyűjteményekben nagyon kevés (összesen 3 db) frazémát találunk krumpli komponenssel. Ebből egy megtalálható a magyar anyagban is – mint egy zsák krumpli (*като чувал с картофи*), azonos értelemben. A forró krumpli (*горещ картоф*) valami rendkívül kellemetlen történést jelöl, míg az olyan, mint a krumpliföld kifejezést (*като картофена нива*) sáros, játékra alkalmatlan sportpályára használják.

A **vöröshagyma** közel azonos arányban fordul elő a két nyelv frazeológiai egységei között. A magyar anyagban olcsósága és fizikai tulajdonságai kerülnek előtérbe: *esküszik, mint a vöröshagyma/megesküszik egy vöröshagymáért* (bármire megesküszik kevés fizetségért); *Uram, büntesd meg a hagymát!* (ne engem, nem vagyok bűnös); *Mostoha siratásra vöröshagyma kell*. (segítség nélkül nem tudjuk elsiratni); *Hagymával él!* (takarékosan él); *vékony, mint a hagymahártya*. Humoros mondás a *Kevés (vagy), mint vöröshagymában a proletár öntudat*, amely lekicsinylést, lenézést fejez ki. Kevesebb szólást találunk a fokhagymával, ilyen a *Vöröshagyma, fokhagyma, az is mindjárt egy nóta*. (élelmes ember mindig tud magán segíteni), az *Orrod tőle fokhagymás!*, ami csúfolódást fejez ki (abból ugyan nem kapsz, nem neked való); a *Fokhagyma legyen a boldogsága*. (legyen mindig szegény, boldogtalan); a *fokhagymát evett* (kevély, beképzelt személy), illetve a *fokhagymásan lép* (büszke).

A bolgár szólásokban is megfigyelhető utalás a hagyma csírósságára: *ни лук ял, ни лук мирисал* [se nem évelt, se nem

szagolt hagymát – ártatlannak tetteti magát]; *гази бос из лука* [mezítláb jár a hagyma közt – helytelen dolgot cselekszik]; *кълцам му лук на главата / трия лук на носа му* [hagymát vág a feje felett; hagymát dörgöl az orra alá – leszid valakit]; *лук нося* [hagymát viszek – egyértelműek a szándékaim]. A hagyma értéktelenségével kapcsolatosak a következő kifejezések: *За лукова глава ли ми е?* [Egy hagymáért kell ez nekem? – egyáltalán nem hiányzik nekem], illetve *За лукова глава ли съм?* [Mi vagyok én – hagymafej? – nem ezt érdemlem]. A főzéshez kapcsolódik a megalapozatlan várakozást kifejező *Рибата в реката, те ѝ режат/пържат лука*. [A hal még a folyóban, de ők már vágják/pírítják a hagymát.]

A **fokhagyma** két bolgár frazémában fordul elő, amelyek a zöldség csípős, illetve betegségűző jellemzőit emelik ki: *Чесън в очите ти*. [fokhagyma a szemedbe – bár ne látnál semmit] és *Да му покачи чесън за уроки*. [tűzzünk fel rá fokhagymát igézés ellen: arra mondják, amikor valaki tőle szokatlan dolgot visz végbe]. A **póréhagyma** csak a bolgár mondásokban található, és kifejezetten az élelmiszer fizikai tulajdonságaira esik a hangsúly: *отпуснал се като печен праз* [elengedte magát, mint a sült póréhagyma – teljesen elhagyta magát], *коса, права като праз* [olyan egyenes a haja, mint a póréhagyma]. Aki alulmarad az összehasonlításban, azt mondják, egyen póréhagymát: (*праз лук да яде*).

A **gombával** kapcsolatos szólásokat a magyarban két téma köré lehet csoportosítani. Az egyik a gombák gyors növekedése, szaporodása – *gomba мóдра нő; gombамóд szaporодик; нő / шапора/ шапородик/ terem, mint есő után а gomba* (valami gyorsan terjed, szaporodik), a másik pedig a mérgező tulajdonság: *мѐргес, mint а gomba; болондгомбáт еветт* (bolond, örült) és *Неметтем гомбáт/ болондгомбáт!* (nem ment el az eszem). A bolgár frazémák nagy része teljesen hasonló tematikát ölel fel: *изникват като гъби* [kinőnek, mint a gomba]; *Като култивирана гъба* [mint a termesztett gomba]; *Никнат като гъби след дъжд* [nőnek, mint a gombák eső után]; *Расте като гъбка* [nő, mint egy gombácska – kislányra mondják]. A mérgező jelleg nem tük-

röződik a bolgár szólásokban, a gomba viszont megjelenik a bevezetőben említett emberi fogyasztásra nem alkalmas növényként: *Гъби и коприва ям* [gombát és csalánt eszem – nagyon rosszul megy a sorom]. Rendetlen, koszos háziasszonyra mondják, hogy csiperke nő az ajtaja mögött (*Зад вратата ù печурки никнат*), a nagyon egyszerű dologra pedig, hogy egyszerű, mint a gombamag/gombaleves (*прост като гъбено семе/ като гъбена чорба*).

Az **uborka** olyan zöldség, amit nyersen vagy savanyítva fogyasztunk, viszont nincs túl nagy tápértéke, ami a közmondásokban is tükröződik: *Az ő agyveleje sem uborka.* (nem ostoba ember); *Beéri egy uborkával.* (szerény, nincs szüksége sokra); *Eszi, mint tót a savanyú uborkát.* Ha valaki nagyon csalódott, *olyan a képe, mint a savanyú uborka*, a nagy, bibircsókos orrot pedig *uborkaormnak* nevezik. A magyar anyagban azonban az uborka átvitt értelmű szókapcsolatoknak is komponense, mint az *uborkafa* (ami nem létezik) és az *uborkaszezion: Felkapaszkodott/felhágott/felmászott az uborkafára* – jelentése: „alacsony sorból, beosztásból különösebb érdem v. képesség nélkül magas rangra, jó anyagi helyzetbe jut, s ott rátarti módon viselkedik” (Bárdosi 2012); *Leesett az uborkafáról, mint tótok királya a fehér kancáról. Leesik/lepottyán az uborkafáról* (kiesik a privilegizáltak köréből; kiteszik a jól fizető állásából); *Nem sokat lát, ki az uborkafára hág* (aki magas pozíciót kap, már nem törődik a többiek bajával). Az *uborkaszezion* kifejezést általában az unalmas, nyári időszakra használjuk, amikor nem történik semmi érdemleges.

A bolgár anyagban az uborka olyan szókapcsolatok része, amelyek kioktatást, butaságot, átverést fejeznek ki: *Кроставици на търкалета* [karikára vágott uborka – butaság, képtelenség]; *Не ми продавай краставици* [ne próbálj meg nekem uborkát eladni – ne próbálj meg átverni]; *На бахчеванджия/ краставичар краставици продава* [kertésznek próbál uborkát eladni – kioktatja a tapasztaltabb embert, akinek erre nincs szüksége]; *Нарязвам като горчива/кисела краставица* [felaprítom, mint a keserű/savanyú uborkát – élesen összeszid, kioktat

valakit]; *Цъфвам като краставица* [kivirágzott, mint az uborka – nincs jól, rosszul megy a sora].

A **paprika** tulajdonságai között a csípőssége és a piros színe kap erősebb hangsúlyt a mind a magyar, mind a bolgár szókészletekben: *vörös/piros mint a paprika* (valami nagyon piros vagy valaki elpirul a szégyentől, haragtól); *paprikapiros lett a szégyentől*; *erős, mint a paprika*; *paprikás/puskaporos hangulatban van /paprikás a kedve* (ingerlékeny, kötekedő, bosszús); *felpaprikázódott* (felidegesítette magát). Az *Elmehetsz Igricibe paprikáért*. szöveg eredeti értelme ismeretlen, de valószínűleg tréfás elküldést jelent. A bolgár anyagban a paprika – irodalmi neve *чушка*, inkább népi nevén – *пипер/пиперка* – szerepel. Találunk kifejezést a csípősséggel, színnel, mérettel: *Лют като арнаутска чушка/Лют като като пипер* [csípős mint a (az albán) paprika]; *На кучето лаенето, на пипера лютината и на човека добрината се тачат*. [a kutyát az ugatásért, a paprikát a csípősségért, az embert a jóságáért tisztelik]; *почервения като пиперка* [kivörösödött mint a paprika]; *Малък като пиперка* [kicsi, mint a paprika (de ravasz) – itt a bolgár kicsi, csípős paprikáról van szó]. A „minden lében kanál” bolgár változata is a paprikával kapcsolatos: *На всяко гърне и пипер* [minden fazékban paprika]. Ha valami aránytalanul megdrágul, azt mondják: *поскъпнал като пипер в нов дюген* [megdrágult mint paprika az új boltban]. A finom dolgokért össze kell piszkítani, vizetni magunkat – *Мокрите гащи ядят риба, а сухите – пиперки*. [Akinék vizes a gatyája, halat eszik, akinék száraz – paprikát.]

A **petrezselyem** fontos fűszernövény, amelyhez mély átvitt értelmezés is csatlakozik mind két nyelv közmondásaiban. A magyarban azt mondják: *Illik rá, mint petrezselyem a levesre*. (vagyis nagyon illik), illetve az a lány, akit nem kérnek fel táncolni, az *petrezselyem áru*. A bolgár anyagban is csak 3 közmondást találtunk petrezselyem komponenssel (bolgárul *манданоз/мерудия*). A minden lében kanál változata: *На всяка манджа мерудия* [minden ételben petrezselyem: olyan ember, aki mindenbe beleszól]; lassan, alig dolgozó emberre mondják:

Бърза като таралеж за мерудия. [siet, mint sündisznó a petrezselyemhez], a rejtőzködőre pedig, hogy lapul, mint nyúl a petrezselyemben (*Спота̀йва се като заек в ма̀гданоз*).

A **retek** az utolsó olyan zöldség, amellyel magyar és bolgár közmondásokat is találunk. A fő hangsúly a retek puffasztó hatására, illetve a földbe való termesztésére esik: *Aki retket eszik, kétfelől hurutol.* (megterheli az emésztést); *A retek reggel méreg, délben éték, este orvosság.* (étkezési jó tanács kifejezése, mikor jó retket enni); *Karcsú, mint a retek.* (vastag, nem éppen vékony). Akinek nagyon koszos a keze, térde, azt mondják: *a retek is megteremne/kikelne a kezén/a térdén*; arra, ami rossz, pedig azt, hogy *Vesztett volna retek a fekete földben.* (pusztuljon).

A bolgár közmondásokban újra találkozunk az egyen retket (*ря̀на да я̀де*) változattal (vö. póréhagyma, jelentése: összehasonlításban alulmarad). A retek vetésének említése nem éppen pozitív: *Сея на корема му ря̀на.* [Retket vetek a hasára – kicsinyes vagyok, felesleges részleteket kérek számon]; *Да ти сеят ря̀на на огнището!* [Vessenek retket a tűzhelyedben – rosszkívánság, haljon meg, pusztuljon az otthona]. Kiscicának retket adni nem való – *на коте ря̀на* [mint kiscicának a retek]; illetve jól él az, aki olyan, mint retek a szemétdombon (*като ря̀на на бу̀нище* – magyar megfelelője „mint hal a vízben”).

Csak a magyar közmondásokban szerepel a spenót (paraj, paré), torma, a sárgarépa, a borsó, a cékla és a zöldbab. A **paraj** paré formában kizárólag Margalits (1897) gyűjteményében fordul elő, a spenót csak egy mondásban szerepel (Bárdosi 2012): *Elmehetsz pokolba parét szedni. Gyakran főzött parét új lébe fel ne adj; Ki paréjjal jól tud lakni, annak húst is lehet adni.* (takarékos, felelősségteljes); *Parlag Péter meg Paré Pál dolgozza a földjét.* (műveletlen, gazos föld); *Sokszor főzheted a parét, még se jóízű. Untig elég a paré, de annál kevesebb a zab.* (az értéktelenből van, az értékes kevés). A régi szólások közös jellemzője, hogy a parajt alacsony tápértékű, nem túl ízletes, gyakorlatilag értéktelen táplálékként mutatják be, amit akkor ettek, ha nem volt más. Az újabb anyagban szereplő *Sok spenótot kell még addig megenned!* mondás (jelentése: sokat kell még addig nőned, fej-

lődnöd), viszont már egészséges, fontos ételként tekint a spenőtra.

A **tormával** kapcsolatos szólások is a növény erős, csípős tulajdonságaira épülnek: *Tormát tört /reszel az orra alá.* (boszúságot okoz); *Erős tormát szagolt.* (sír); *Mostoha siratásra torma kell. Fészkelődik, mint a tormába esett féreg. Tormába esett féreg azt gondolja, hogy nincs annál édesebb gyökér.* A tormának a gyökerét használják fel, ezért a másik csoport a kiásással kapcsolatos: *Gúzzsal ás tormát/ Gúzzsal nehéz tormát ásni* (alkalmatlan eszközzel végez valamit); *Elment tormát ásni.* (meghalt).

A **répával** a következő mondásokat találtuk: *Esküszik, mint a répa.* (bármire megesküszik – vö. vöröshagyma); *Majd ha fagy, hó lesz nagy, répa terem vastag, nagy.* (soha, gyakrabban csak az első részét használják – *majd, ha fagy*); *Répát vethetni, kezének szennyébe* (koszos a keze, vö. retek); *vág valakit vagy valamit, mint a répát* (három jelentés társul hozzá: 1. kiméretlenül üt-ver valakit; 2. leckét gyorsan és hibátlanul elmond; 3. munkát kapkodva, felületesen végez, vö. Bárdosi 2012). A többi változat a tréfával kapcsolatos szójáték: *Tréfa nem répa. Tréfa répát ettél/reggeliztél? tréfa répát evett /reggelizett* (viccel személynek szóló enyhe szemrehányás).

A **borsót** tartalmazó mondások leginkább a termés apró, gömbölyű formájára utalnak: *falra borsót hányt/ falra hányt borsó* (hiába beszél, úgysem figyelnek rá); *Talán borsón tolták el.* (a hely, ahova tartunk, távolabb van, mint hittük); *borsót gömbölyít* (naplopó, felesleges munkát végez); *borsót törtek az orcáján/arcán* (sebhelyes, ragyás a bőre), illetve *Borsószalmán kellene megégetni.* (gonosz, ártó szándékú vénasszony).

A **kapor** leginkább a nélkülözéshez, szegénységhez kapcsolódik, illetve a növény gyors terjedéséhez: *éh-kop kaporral* (koplal); *Kapor se terem kertjében.*, illetve *szapora, mint az ebkapor.*

A **céklával** két mondást találtunk: *Az ízetlen céklához is hozzá lehet szokni* (a rossz dolgot is meg lehet szokni); és *olyan piros/vörös a feje/ az arca, mint a cékla* (kipirosodik a feje a düh-től, az erőfeszítéstől), a **zöldbabbal** pedig csak egyet: *sok, mint zöldbab a konzervben* (nagyon sok).

Csak a bolgár közmondásokban találkozunk olívabogyóval, padlizsánnal, karalábéval és paradicsommal (illetve ide tartozik még a már tárgyalt póréhagyma is). Az **olívabogyó** két esetben fordul elő: *Върбата маслини родила*. [Olívabogyó termett a fűzfán – valaki képtelenségeket beszél] és a *Давам маслина да взема тулум* [Elcserélek egy olívabogyót egy étellel teli zsákra – kis befektetéssel nagy hasznot érek el]; a **padlizsán** és a **karalábé** 1-1 mondásban: *Посинявам като патладжан* [elkékül, mint a padlizsán – hidegtől vagy dühtől], illetve *От тиквено семе алабаш няма да поникне* [tökmagból nem nő karalábé – a kutyából nem lesz szalonna bolgár változata]. A **paradicsom** három példában található: *Изчервявам се като домати* [elpirul, mint egy paradicsom – erősen zavarba jön]; *Червен като домати* [vörös, mint a paradicsom] és *Не ядем домати с колцете*. [nem esszük a paradicsomot karóstul – nem vagyunk ennyire ostobák, faragatlanok].

A gyümölcs-komponenst tartalmazó frazeológiai egységek (FE) mennyiségi elemzése

A vizsgált anyagban magyar nyelven összesen 206, bolgárul pedig 104 olyan frazeológiai egységet találtunk, amelyek főkomponense valamelyik gyümölcs.

A különböző gyümölcsfajták előfordulási arányában már ki-sebbségben a különbségek – a magyarban 19, a bolgár anyagban pedig 14 különböző típust találtunk. A magyar frazeologizmusoknál a leggyakoribb gyümölcs az alma (közel 50 FE), a dió (32 FE), a szőlő (30 FE), a körte (18 FE), továbbá az eper (15 FE) és a füge (11 FE), amely növényként az utóbbi évtizedekben terjedt el az országban, de éghajlati okokból inkább dísznövénynek, és nem pedig gyümölcsfának tekintik¹²⁸. Ezenkívül előfordult még cseresznye (10), dinnye (7), szilva (6), egres és citrom (3-3), ba-

---

¹²⁸ A füge megjelenésének oka a magyar közmondásokban nem a táplálkozási jelentőségének, hanem a bibliai történetekben és az ikonográfiában betöltött szerepének köszönhető.

nán (2), málna, narancs és mogyoró (1-1). A bolgár anyagban a leggyakrabban a körte (18 FE), a dió (15 FE), a szőlő (12 FE), a dinnye, az alma és a szilva (9-9) fordult elő, ezenkívül voltak még kifejezések citrommal (6), cseresznye (4), barack és eper (2-2), füge és narancs (1-1). A bolgár FE-ből hiányzik a meggy, a gesztenye, a banán, az egres és a málna.

A megvizsgált adatokból látszik, hogy a bolgárok és magyarok nyelvi képében a legnagyobb gyakorisággal a legelterjedtebb, évszázadok óta termesztett gyümölcsök fordulnak elő, amelyek a népesség élmezőnyénél is jelenőséggel bírnak – ilyen az alma, a körte, a sütőtök, a dió és a szőlő. A citrusfélék, amelyek a 19-20. század fordulóján terjedtek el, illetve a kevésbé tápláló gyümölcsök ritkábban szerepelnek a két nyelv frazeológiájában.

A gyümölcskomponensek minőségi elemzése

A magyar frazeológiában az **alma** a leggyakrabban előforduló gyümölcs, amelynek gazdag jelképrendszere is van (Cавова 2014; Николова 2015). A bibliai vonatkozások a következő közmondásokban jelennek meg: *A tilalmas alma mindenkor jobb ízű; A tiltott almára sokkal többen vágynak; Őtet is megcsalta a kígyó almája; Édesebb az alma, ha nincs ott a pásztor; Ádám evett almát, a mi fogunk vásik.*

Az alma, mint a szépség és a fiatalság szimbóluma más kontextusban jelenik meg: *A nyári almák őszkor, télen szépek. A piros alma is gyakorta férges/savanyú; A szép alma is gyakorta savanyú/férges. Az almának is a szépe férgesül meg. Almának is a szépét kötik fel; Az ifjúság arany alma, méltó megőrizni. Az alma emellett a családdal kapcsolatos gyümölcs is: Jól elhengeredett alma a fájától. Nem messze esik alma fájától. A frazeológiai egységek másik csoportja a gyümölcs fizikai tulajdonságain alapul (szín vagy forma): *Piros, mint az alma. Kerek, mint a pogácsa alma. Férges, mint az alma. Fojtós, mint a vadalma.* A kellemetlenségek vagy a rossz hangulat szintén kifejezhetők az alma sajátosságaival: *Beleharap a savanyú almába. Olyan képet**

vág, mintha savanyú almába harapott volna. Az emberi természetet és a belső tulajdonságokat szintén almához hasonlítják: *Szelíd almának nagy becse, vadnak kevés. Későn érő alma szokott tovább tartani. Egy rohadt alma százat is elront.* Lehetetlen vagy irracionális cselekedetek: *Cserfaerdőben almát keres; szerencse, siker: Almát szed a száraz fáról is.*

A bolgár nyelvben a fizikai tulajdonságok a következő, alma komponensű FE-ben jelennek meg: *Сякаш, че е златна ябълка* [Mintha aranyalma lenne (szép lányra mondják)]; *Смее се като печена ябълка* [Nevet, mint a sült alma]; *червен като ябълка* [piros mint az alma]. Ha egy szép és jó asszony vagy rendes férfi nem megfelelő partnert talál magának, azt mondják: *Хубавите ябълки свинете ги ядят.* [A szép almákat a disznók falják fel.]. Mindenért meg kell dolgozni: *Лежеешката не можеш си хапна ябълка* [Fekve nem lehet almát enni]. Ha valakit becsapnak, akkor tehén- vagy hársalmáért küldik: *пращам за крави/липови ябълки.*

A következő nagy FE csoport a magyar nyelvben a **dióval** kapcsolatos. A diót lerázzák, vagyis leverik a fáról, ezért számos közmondás éppen ezt a cselekvést örökíti meg: *Diófának, szamárnak, asszonyembernek verve veszik hasznát. A diófának veréssel veszik hasznát. A pénz és diófa verve jó* (vagyis elverve – elköltve).

Áttételesen kapcsolódik a dió szedési módjához a következő mondás is: *Ne verd a diófát, mely bő gyümölcsöt ad.*, vagyis ne keress konfliktust ott, ahonnan fizetséget kapsz. A diót fel kell törni, hogy az ehető részhez jussunk, amit a magyar FE is megörökítettek: *Dió törve, az asszony verve jó. Diót törne homlokán, úgy szereti.* (vagyis nem szereti), *Feltörte nagy nehezen a diót.* (megoldotta a feladatot, elérte célját), *Törd meg a diót, ha belét meg akarod enni.* A diónak nincs értéke, ha üres vagy férges, ezért az értéktelen dolgokat fejezik ki vele: *Egy férges diót sem adnék érte. Férges dió. Nem ér egy férges diót. Üres, mint a férges dió. Üres dió, üres pohár, ha eltörik sem nagy kár.* A diótermés kisméretű, héjában is kevés hely van, ezért kicsi, csekély értelemben is használatos: *Feje, mint egy hordó, esze, mint egy dió;*

Nincs annyi esze, mennyi egy dióhéjba beleférne (buta); *dióhéjba szorítva* (nincs választása, mozgásteret). A gyümölcs héja kemény, csontos, ezért a nehezen megoldható feladatot jelölik vele: *kemény dió*, *Kemény dióba harapott*, de lehet a hatalom jelképe is: *Azt gondolja övé, mint a diófaig*. A dióhéj is szerepel a frazeológiában, szűrős és zörög: *Mintha dióhéjban járna*. (óvatosan, kényesen), *Zörög, mint a macska a dióhéjban* (zajt csap).

A bolgár anyagban szintén jelentős mennyiségben fordulnak elő a dióval kapcsolatos frazeologizmusok. Kötődnek a dió fizikai tulajdonságaihoz – pl. *навирам в орехова черупка* [beszorítja a dióhelybe – kellemetlen, kilátástalan helyzetbe hozza], *костелив орех* [kemény dió – nehéz feladat], *с вила орехи събирам* [vasvillával diót szed – értelmetlen dolgot csinál]. Az emberek lehetőségeivel és képességeivel a következő szólások kapcsolatosak: *с един камък два ореха бруля* [egy kővel két diót is lever – kettős célt ér el], *у мен е и ореха, и камъка/и теслата и орехите са у мене* [nálam van a dió és a kő is/a fűrész és a dió is nálam van – a döntés az én kezemben van]. Ha valaki makacsul hallgat, megkérdezik tőle: *Dió van a szádban?* (*Орех ли имаш в устата си?*), szilvával is előfordul (vö. ott), míg az adott helyzethez való komolytalan viszonyulásra azt mondják, olyan mintha dióval játszanánk (*играем си на ореху*).

Számos magyar FE komponense a **szőlő**. A szőlőtőke és a termés is nagy kincs, ezért a szomorúság jelképe a tönkretett, lerabolt szőlő: *Búsul, mint akinek szőlőjét elverte a jég/megcsípte a dér*; *Bús, mint a megszedett szőlő*. A szőlő édes vagy savanyú íze is megjelenik a közmondásokban: *édes, mint a salánki szőlő*; *keserű, mint az éretlen szőlő*. A *savanyú neki a szőlő* kifejezés jelentése: nem ért el sikert egy adott tevékenységben, ezért igyekszik kisebbiteni jelentőségét. A szőlővel sok a munka, de aki szorgalmas, jelentős sikert érhet el, ahogy az a következő FE-ben is megjelenik: *Nem a sok dudaszó, hanem a sok kapa termeszti a szőlőt*. *Szőlőnek kapa a bikája*. *Ki a szőlőt kapálja, pénz mellett áldást is nyer*. *Szőlőben is terem arany*. *Mikor a szőlő virít, benne imádkozni sem szabad*. *Azok, akiknek közös ügyük vagy közös gondjuk van, egy szőlőt kapálnak*. A romlott

szőlő viszont csak bajt hoz, ehhez hasonlítják az emberi közösség bajkeverőit is, akik mindenkinek gondot okoznak: *Egy rohadt szőlőszem egész gerezdet megveszt; Rohadt szőlő, dőlt gabona nem szerez szükségét.* A szőlő kívánatos gyümölcs, hozzá hasonlítják a jó származást vagy annak hiányát: *Ákárminemű vízzel öntözzed a tövist, szőlőt nem szedhetsz róla. Egres nem szőlő. Tövissen keresi a szőlőt; Holdvilágnál meg nem érik a szőlő.* A szőlő és a bor kapcsolata is megjelenik néhány FE-ben: *Eladta szőlőjét, pincét vett az árán.* (vagyis elköttyavetyélte/elitta a vagyonát), *Fürt szőlőért megzálogol, borral agyon kínál.* (apróságok miatt kötekszik), *Ha ebszőlőd sincs, ne válogass a borban.* (ha semmid sincs, fogadd el azt, amit kapsz).

A szőlővel mint gyümölccsel vagy növényvel összefüggő frazeologizmusok a bolgár nyelvben leginkább különböző problémákat, kellemetlen helyzeteket vagy lehetetlen dolgotat fejeznek ki: *намирам се/влизам в небрано лозе* (szedetlen szőlősben található/van – kínos, kellemetlen helyzetben van); *забърквам се като куче в небрано лозе* (belezavarodik, mint kutya a szedetlen szőlőben); *от върба, грозде/търси грозде на трън* (fűfán/tüskén szőlőt keres – valami lehetlent, megvalósíthatatlant tervez); *манджа с грозде/чорба от грозде* (szőlőből főzelék/leves – összeegyeztethetetlen dolgok, rossz dolog); *кисело е гроздето/не ще лисан грозде, че е кисело* (savanyú a szőlő/nem kér a róka szőlőt, mert savanyú¹²⁹ – ennek a szólásnak pontos magyar megfelelője van, vö. ott); *влязъл в лозето, мръщи се на гроздето* (bement a szőlősbe, fintorog a szőlőre – semmivel sem elégedett); *куче от грозде не умира* (a kutya nem döglik meg a szőlőtől: a jó dologtól nem kell szenvedni). A szőlőben végzett munkára a következő FE vonatkozik: *Лозето иска мотика, а не молитва*, (a szőlő kapát és nem imát kíván – ennek is van pontos magyar megfelelője).

Az **eper** értékes és kívánatos gyümölcs, amelynek szépsége és illata kiemelkedik a többi gyümölcs között, a keresztény szim-

---

¹²⁹ Ebben a kifejezésben szó szerint őrződött meg Ezópus A Róka és a szőlő c. meséjének lényegi eleme.

bolikában Szűz Mária és Jézus szimbóluma, a nemes alázat, az anyaság és az igazságosság jelképe¹³⁰. Aki más eprét ellopja, elveszi a hasznot, vagy átvitt értelemben a szerelmet mástól, ahogy az a következő magyar FE-ből látható: *Elszedték orra előtt az epret* (elvették tőle a hasznot, a szerelmet); *Epret szed más keblébe* (másnak hajt hasznot); *Más kosarába epret ne szedj* (ne dolgozz más hasznára); *Felszedte az epret*; *Szedi az epret*; *Ki-ki a maga keblébe szedi az epret* (lefölözte a hasznot saját magának).

Az eperszedés, amely fáradságos, odafigyelést igénylő munka, szintén jelen van a magyar anyagban: *Holdvilágon epret szed* (nem a megfelelő időben végez munkát); *Lassan kullog, mintha epret szedne*. (óvatosan, lassan megy); *Nem úgy jár, mintha epret szedne* (nem figyel oda, figyelmetlenül mozog); *Híres eperre ne járj kosárral/nem kell kosárral menni* (a jó lánynak hamar kérője akad; a jó minőségű árut gyorsan elkapkodják). Ha valami kicsi, azt mondják, *annyi, mint egy eperszem*, a kancsal emberre pedig azt, hogy *epreskertbe néz*. A bolgár anyagban csak két példát találtunk eperrel: *бepa язоду* (epret szed – elpirul), illetve a már ismertetett *Híres eperre ne járj kosárral* mondás bolgár változata: *Ha прехвалени ягоди с големи кошници не се ходи*. [Tüldicsért eperért nem kell nagy kosárral menni.], a jelentés azonos.

A **füge** bibliai szimbolikájáról már esett szó, ezt számos magyar szólás is tükrözi: *Eredj, találj fügefalevelet, ha nem akarsz pirulni*. *Egyik várban haragszanak, másokban fügét mutatnak*. A füge a magyar területen ritka gyümölcs volt, különösen az északi részen, ezért szerepel a tótokkal (szlovákokkal) kapcsolatos mondásokban: *Hírét hallotta, mint tót a fügének* (nem tud róla semmit) vagy *Tótnak kőkény a bora, vadalma fügéje*. A füge kényes növény, ezért nem nő akárhol: *Nem terem tövisen füge* (nem terem jó dolog rossz helyen vagy rossz családban jó ember), a füge, mint isteni gyógyszer is megjelenik: *Kit Isten meg akar gyógyítani, egy száraz fügével is meggyógyíthatja*. Bár Bulgáriában

---

¹³⁰ Magyar Katolikus Lexikon: lexikon.katolikus.hu/E/eper.html

megterem a füge és fel is használták pl. lekvárhoz, a bolgár anyagban csak egy fűgével kapcsolatos FE-t találunk: *Гледа книга, а вижда смокиня*. [Könyvet néz, de fűgét lát – nem tud olvasni].

A **szilva**, bár jól ismerik és fogyasztják a magyar területen, mégis ritkábban szerepel a frazeológiában. Összekapcsolódik pl. a házassággal, főleg a vénlányokével: *A szilva, ha megéri, a ganéba is beleesik* (a vénlány már válogatás nélkül megy férjhez), illetve hasonló az értelme a *Csak eleinte válogat az ember a szilvában, aztán a fergese is elkel* mondásnak. Annak, aki boldog és elégedett, *neki érik az aszalt szilva*, az idős ember *már sok karácsonyi szilvát evett*, a bátorra azt mondják, hogy *őbenne sincs szilvalé*, az elszegényedett arisztokratát pedig közismerten *hétszilvafás nemes embernek* nevezik.

A szilva a bolgár területen is mindenhol nő, ott is, ahol nem ültetik, ezért nincsen semmilyen értéke, ami a frazeologizmusokból is látszik: *не ме бива дори за слива* [egy szilvára sem vagyok jó – nincs erőm, gyenge vagyok]; *не бръсна за слива* [nem borotválom meg egy szilváért – lekezelően viszonyulok iránta]; *червива слива* [ferges szilva – nem ér semmit]; *надула се бълхата да избълва слива* [felfújta magát a bolha, hogy kiköpjön egy szilvát – az erejét meghaladó munkát vállal el, illetve felesleges munkát végez]; *кога дал господ сливите, че дал и костилките* [mikor szilvát adott az isten, magot is adott hozzá – a jó dolgok mellett rosszak is történnek]; *ще цъфна като слива есен* [kivirágzik mint a szilva ősszel – nem fog neki sikerülni valami. A szilva kerekded alakja tükröződik a *праце, де бело като слива* [malac, amely kövér, mint a szilva], a makacsul hallgató embernek pedig szilva van a szájában (*имам сливи в устата си*), ez a kifejezés más gyümölcsrel (vö. dió) is előfordul.

A **körte** is gyakori gyümölcs a magyar és a bolgár frazeológiában. A vadkörte nem annyira értékes, mint a nemesített, de ha megéri, finom: *A vadkörtét többre becsüli a szelídnél*. (jobban szereti a kalandot, kihívást); *Vadkörte is akkor jó, ha megéri*. (értéktelenebb dolog is lehet jó); *Válogat, mint tót a vadkör-*

tében. Ha a lehetőségek, források korlátozottak, azt mondták *kevés hat körte, kilenc medvének*, a szegény ember pedig mindent elfogad, ha úgy alakult: *rászorult a hügyas körtére*. A megoldhatatlan feladat, probléma: *ez barackmag, nem körte*; a lusta ember csak úgy csinál, mintha dolgozna: *Nyakába vetette már Peti a körtét*, a fontos munka kezdetét pedig kis dolgokkal kell elkezdeni: *Kisdéd bimbóból lesz fontos körte*.

A körte komponensű frazeologizmusok igen nagy számban fordulnak elő a bolgár anyagban is, a legtöbbük a körte fizikai sajátosságaival kapcsolatos: *капят като гнили круши* (potyog mint az érett körte); *стигнахме до под (кривата) крушата* (elértünk a görbe körtefához – a falu melletti szántóföldön lévő körtefáról van, a jelentés az, hogy semeddig nem jutottunk); *недеу ми присяда като зелена круша* (ne akadj a torkomon, mint a zöld körte – ne okozz nekem kellemetlenséget); *човек от круша да падне, та пак се сбърка* (ha az ember a körtefáról esik le, akkor is megzavarodik – még ha kis baj esik meg, az is kellemetlen). A FE másik csoportjának átvitt értelme van: *варим круши за бабини души* (kötét főzünk a nagyik lelki üdvéért – vesztegetjük az időnket); *знае Станка де има круши* (tudja Sztanka hol van körte – ravasz ember), *има си крушка опашка* (van a körtének szára – oka van, ha valamit mondanak); *когато върбата роди круши* [ha majd a fűzfa körtét terem], illetve *кога се покачи свиня с жълти чехли на круша* [ha majd a disznó sárga rapucsbán mászik fel a körtefára – vagyis soha], *на зла круша зъл прът* (gonosz körtének gonosz husáng – a rosszra rosszal felel); *обирам си крушите* (leszedem a körtémet – elmegyek valahonnan). Az emberi gyengeségeket a következő szólások őrizték meg: *баба става каил и за гнили круши* (a nagy beleegyezik rohadt körtéért is – elfogad bármilyen megoldást); *моите ръце круши не берат* (az én kezem nem szed körtét – ezt munkát nem végzem el); *пробирам като мечка гнили круши* (válogat, mint medve a rohadt körtét).

A **cseresznye** értékes gyümölcs szegénynek és gazdagnak egyaránt. A cseresznyeévessel kapcsolatban megjelennek a társadalmi különbségekből fakadó szabályok, ami a magyar köz-

mondásokból látható: *Cseresznyét az úrnak, magvát a parasztnak. Nem jó úrral egy tálból cseresznyét enni, mert meglövdöz a magjával. Cseresznyét egy tálból nem eszik urakkal.* A cseresznye értékes voltát más szólások is bizonyítják: *Elég cseresznyéje van, de férges.* (a látszat ellenére nem megy minden jól); *Megért akkor a cseresznye, ki is kelt a magva.* (megtörtént a dolog, már látszik a következménye); *Vigyáz a szóra, mint disznó a cseresznyés ganéjra.* (óvatosan szól). Találunk ehhez hasonló bolgár kifejezést is – *Зобе думите като черешу* (Úgy eszi a szót, mint a cseresznyét.) – viszont pont ellenkező jelentéssel: nagyon bőbeszédű. A gyümölcs értékes, kedvelt voltát a bolgár FE-k is bizonyítják: *давам ока черешу за ока вълна* (egy kosár cseresznyét adok egy kosár gyapjúért – jó üzletet kötök), a jól végzett, kiváló munka pedig a cseresznye a tortán [*черешката на тортата*], magyar megfelelője a *hab a tortán*.

A **citrom** viszonylag későn jelenik meg a magyar területen, feltehetően Mátyás király udvarába hozták be az itáliai humanisták (Rapaics 1940), szabadon pedig nem terem meg az országban (csak melegházban). Sajátos, savanyú íze és (citrom) sárga színe van, leginkább a levét fogyasztják, illetve a lereszelt héját használják ízesítésre. A bolgár területen feltehetően sokkal korábban ismerhették, ugyanis a gyümölcsöt már az ókori görögök is termesztették. Mindkét nép frazeológiájában savanyú leve, íze és sárga jellemzői kerültek be: *Ha a citromból a levét kifacsarták, elvetik* (nem kell, ha nincs haszon belőle, kihasználják); *Kifacsart citrom* (fáradt, kimerült); *Kifacsart citromnak keserű a leve/Narancs is keserű, ha nagyon facsarják.* (nem jó, ha túlhajszolják az embert); *Citromba harapott* (rosszkedvű); *Citromsárga lett az irigységtől.* Hasonló kifejezések, amelyek a citrom ízével vagy színével kapcsolatosak a bolgár nyelvben is előfordulnak: *жълт като лимон* (sárga, mint a citrom – sápadt); *кисел като лимон* (savanyú, mint a citrom – rosszkedvű); *изстискавам като лимон* (kifacsarják, mint a citromot – kihasználják); *като изстискан лимон* (mint a kifacsart citrom – fáradt, kimerült); *лимон ли ти изстискаха на носа?* (citromot facsartam az orrodra? – ok nélkül méltatlankodik). Nagyon sápadt

emberre mondták, hogy kipirult, mint citrom a rizsben [*зачервил се като лимон сред ориз*], az utolsó példa pedig szintén a kihasználásra vonatkozik: *Един яде лимон, на друг му текат лизите* (Ő eszik citromot, de másnak folyik a nyála – ő szedi a hasznot, a többiek csak néznek).

A **meggy**, bár nagyon régóta ismert mindkét országban, csak két magyar kifejezésben szerepel: *A meggy se mind egyszerre pirul* (nem lehet mindent azonnal); *Elnyelte, mint Borók az egy szem meggyet* (falánk).

Barack komponenssel a magyar anyagban csak egy kifejezést találtunk: *Rég, hogy ezen barackfa¹³¹ alá jár* – vagyis már nagyon öreg. A bolgár FE-ben két példát találunk őszibarackkal: *надул се като праскова* [felfújódott mint az őszibarack – nagyképű, kövér] és *искам от трън праскова* (tüskebokron szeretne barackot – lehetetlen dolgot kíván), ez utóbbi kifejezés szilvával és szőlővel is előfordul.

A **dinnye** komponensű FE-k gyakoribbak a bolgár nyelvben. A magyarban összesen hármat találunk: *dinnyé nyel, viszi a dinnyét* (várandós); *hallgat, mint dinnye a fűben* (rejtőzködik); *Úgy néz, mint akinek nem jutott dinnyeföld* (szomorú, csalódott). A bolgár részben a következő példákat vannak jelen: *нося две дини под една мишница* (két dinnyét visz egy hónalj alatt – két dolgot csinál egyszerre); *обрах бостана* (leszedtem a dinnyeföldet – kimerítette az anyagi lehetőségeit); *хързулвам /подхлъзвам на динена кора* (elcsúsztat a dinnyehéjon – átver valakit); *пожълтял като диня* (besárgult mint a dinnye – a jelentés ezzel ellentétes: nagyon kipirult), illetve *разбирам колкото свиня от диня/като свиня от портокал* (annyit ért hozzá mint disznó a dinnyéhez/narancshoz – nem ért hozzá).

***

A fejezet áttekintette a zöltség, illetve gyümölcs komponenset tartalmazó magyar és bolgár szólásokat és közmondásokat. Az

---

¹³¹ Nem derül ki, hogy sárgabarackról vagy őszibarackról van-e szó.

összevetés célja a leíró elemzésen túl az ekvivalenciák és az esetleges kertészeti kapcsolatok feltárása volt. A magyar anyagban zöldség komponenssel mintegy 140 szólást találtunk, viszont feltűnő volt, hogy a legtöbb – 85 db, a szólások 60%-a – a 19. századi gyűjteményben szerepelt (Margalits 1897), és eredeti, pontos jelentésük sok esetben nem volt feltárható. A bolgár anyagban ennél kevesebb, mintegy 90 közmondás szerepelt ebben a témakörben, amelyek között voltak régebbiek is, de nagyobb részük a 20. század második feléből származik. A gyümölcsöt tartalmazó FE száma a magyarban 206, a bolgár 104 volt, vagyis a különbség közel kétszeres, a fajták számában azonban kisebb az eltérés: a magyarban 19 fajta, a bolgárban 14 gyümölcsfajta szerepelt. A leggyakrabban az alma és a körte fordult elő, mindkét nyelvben ezeket a dió és a szőlő követte.

A két nyelv szólásai és közmondásai között alig találtunk pontos ekvivalenseket, ilyen pl. a zöldségeknél *az erős, mint a paprika* – *лют като пиперка*; *nő, mint a gomba* – *никнат като гъби*; *mint egy zsák krumplic* – *като чувал с картофи*; *egy tál lencséért* – *за паница леца*. A gyümölcsöknél közös pl. a kemény dió – *костелив орех*; *savanyú neki a szőlő* – *кисело е гроздето*; *tövisen keresi a szőlőt* – *търси грозде на трън*; *Híres eperre nem kell kosárral menni* – *На прехвалени ягоди с големи кошници не се ходи* vagy a *kifacsart citrom* – *като изстискан лимон*.

A közismert kertészeti kapcsolatok ellenére nem fedezhető fel ezek hatása a magyar frazeológiában – pl. a bolgárkertészek által bevezetett padlizsánnal nem találunk közmondást a magyar anyagban. Meglepő azonban a tény, hogy a bolgár anyagban mennyiségileg feleannyi közmondás található, mint a magyarban, a különböző zöldség- és gyümölcsfajtákat tekintve viszont jóformán nincsen különbség. A meglévő magyar-bolgár (vagy inkább magyar-szláv) nyelvi kapcsolatok a zöldségek és gyümölcsök terén sokkal régebben keletkeztek, ezért nem magyarázhatók a bolgárkertészek tevékenységével.

NÉPRAJZI ASPEKTUSOK

A BOLGÁRKERTÉSZEK CSALÁDI ÉS NEMZETSÉGI SZERKEZETE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A fejezet témája a magyarországi bolgárkertészek családszerkezetének ismertetése a 20. század első felében, kitekintéssel a napjainkig tartó folyamatokra. A terület jobb megismeréséhez számba vesszük a bolgár nagycsaládok témakörében végzett kutatások eredményeit, megvizsgáljuk a bolgárkertészek családi állapotát a statisztikák tükrében, illetve néhány személyes történeten keresztül világítjuk meg a család szerepét a kertészek gazdasági sikereiben.

A bolgár családkutatások

A bolgár nép etnográfiai sajátosságai és folklórja már a 19. század közepétől képezi tudományos érdeklődés tárgyát. A bolgárok családszerkezete is korán a figyelem központjába került. A korai kutatások leginkább a nagycsalád hagyományjogi viszonyait próbálták feltárni (Бобчев 1907; Маринов 1995), ezen keresztül szemlélték a családtagok kapcsolatait, alá- és fölérendeltségi viszonyait. A leírások ugyan nagyrészt terepkutatásokon alapultak, azonban több esetben is idealizált képet festettek a bolgár falusi családokról (vö. Маринов 1994; 1995 vagy Хаджийски 1974).

A bolgár falusi patriarchális nagycsalád, bolgár elnevezése *задруга*, számos közös vonást mutat a többi balkáni nép, de a magyar családi közösségekkel is, ez tulajdonképpen „a gazdasági egység családi formája, közös fogyasztással és osztatlan tulajdonnal” (Груев 2006). A bolgár szakirodalomban a család (семејство) szót a legszűkebb értelemben használják a házaspárra és gyermekeikre (magyar kiscsalád), míg a *zadruga* jelenti a magyar nagycsalád megfelelőjét. A falusi rokoni hálózat nagyobb egysége a férfiágon szerveződő nemzetség (bolgáruul: род) volt. A nemzetség tagjai a munkafolyamatokban egymást segítették, illetve egymással nem házasodhattak addig, amíg „élt a nemzet-

ség emléke” (Маринов 1995; Груев 2006). Ehhez hasonló, férfi-ágú nemzetségi szervezetet Fél Edit is talált a bukovinai széke-lyek körében (Fél 2001).

A bolgárkertész-falvak családjai valószínűleg hasonló családstruktúrával rendelkeztek, azonban a termőföld hiánya és a túlnépesedés náluk nem a nagycsalád alakulását-bomlását okozta, hanem arra indította őket, hogy a fővárosban (Isztambulban) megszerzett szaktudást külföldön kamatoztassák (Младенова 2009).

A bolgárkertészek megjelenése Magyarországon jól illeszkedett az egész Európára jellemző trendbe, amikor a 19. sz. második felében tömegesen indultak el munkások, hogy megélhetésüket átmenetileg máshol keressék. Az egyre gyorsabban fejlődő nagyvárosok, illetve a puszta földek használatba vételének szükségessége szívesen látott szakmunkásokká tette őket az országban. A korábbi fejezetekben már ismertettük a kertészmigráció sajátosságait, így most ezekre nem térünk ki.

A bolgárkertészek családi állapota a statisztikák tükrében

Az eddig ismertetett adatokból egyértelműen látszik, hogy a bolgárkertészet az első világháborúig alapvetően nem volt családi gazdaság, bár a munkások és a társak kiválasztása ismeretség vagy rokonság alapján történt (Дончев 1988). A gazdák igyekeztek erős, egészséges munkásokat választani, de a költségek minimalizálása miatt nagyon sok gyermek is dolgozott a kertekben¹³² (26. kép). Részletesebben megvizsgálva, a Budapestre¹³³ vonatkozó statisztikai adatok szerint legnagyobb számban a 15-19 évesek voltak jelen: 1900-ban 43,3%, 1910-ben pedig 42,9% került ki ebből a korosztályból. A házaskorban lévők (20-39, illetve 40-59 évesek) aránya 1900-ban 37,9% és 7,4%, majd

---

¹³² Ebben az időszakban ez általános jelenség volt, vö. Deáky 2015. A bolgárkertészek gyermekmunkásairól részletesen vö. Peykovska 2011.

¹³³ Itt található a legnagyobb kertészkolónia, a statisztikai adatok a vidéki településeken más bolgárok adatait is tartalmazhatják (pl. a bánáti bolgárokét).

1910-ben 41% és 6,2% (Пейковска 2011a; Peykovska 2011). Ezek az adatok azt mutatják, hogy a bolgárkertészek közössége ebben az időszakban nagyon fiatal volt és kevésbé telepedett meg Magyarországon, ezért nagyon alacsony a 6 év alatti gyermekek és 60 év feletti idős emberek aránya (0,8%, illetve 1% körül), de még a 40 év feletti korosztály is.

26. kép

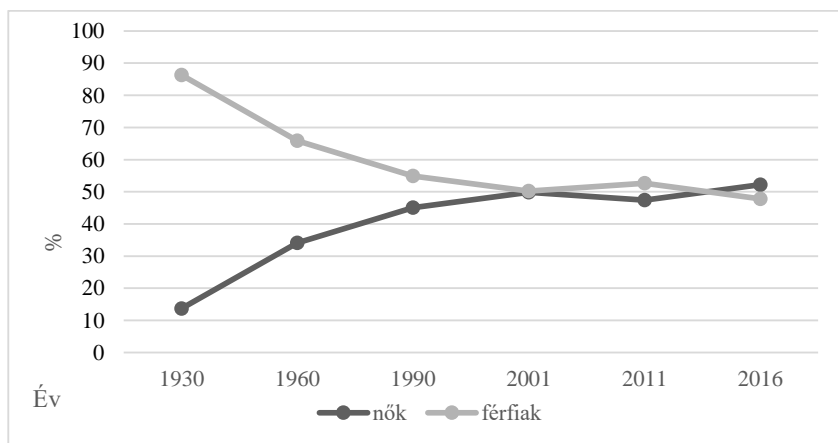
Gyermekmunkások egy bolgárkertben¹³⁴

A helyzet azonban megváltozott az első világháború után, amikor szűkültek a gazdasági lehetőségek, csökkent a kertek mérete, és a kertészeti vállalkozásoknál előtérbe kerültek a családi kötelékek. A korstruktúra is lényegesen módosult, a 15-19 évesek aránya 1920-ben 16% körüli, ez 10 évvel később sem változott, viszont a 20 és 39 év közöttiek száma 53%-ra nő. Növekedett az idősebb (40-59 éves) munkaképes korosztály száma

---

¹³⁴ www.bolgaregyesulet.hu

is – 18-19%-ra (Пейковска 2011a). Ennek ellenére számos visszaemlékezésben találkozunk nagyon fiatalon Magyarországra érkező kertészek történeteivel: „Nagyon fiatal voltam, amikor eljöttem kertben dolgozni, még nem voltam 15 éves. A mi vidékünkön, amikor valaki elindult kertbe dolgozni, minden rokon, szomszéd és ismerős eljött és hozott valami útravalót – szalonnát, sajtot, akinek, amilye volt.” (Szlavcso Kosztadinov, érkezett 1941-ben); „1923-ban születtem. Még fiatalon, 14 évesen, tanult-tanulatlanként elindultam a nagyvilágban. Nagyon hiányzott édesanyám. Különösen kezdetben volt nagyon nehéz, de boldogultam és utána megszoktam.” (Georgi Kusev, érkezett 1937-ben)¹³⁵.

5. ábra

A bolgár származású nők és férfiak százalékos aránya Magyarországon a statisztikai adatok tükrében

A nők és a férfiak arányának elemzése szintén rávilágít a bolgárkertész családok helyzetére a vizsgált időszakban. Nagyon hosszú időn keresztül a Magyarországon élő bolgár közösség főleg férfiakból állt: a nők aránya 1900-ban 20%, 1910-ben a legkisebb – 10,7%, 1920-ban 16,7% (Пейковска 2015), majd 1930-ban 13,7%. Számuk nagyon lassan növekszik, 1960-ban

¹³⁵ vö. Динолова–Петкова–Симеонова 1998, 36; 61.

is a közösség 65,5%-a férfi, a nemek aránya a 20. század végére egyenlítődt ki (vö. 5. ábra), 2016-ban pedig már többségben vannak a nők (Kovács 2018).

A nők arányának növekedése összefüggésben áll a vendégmunkás-kertészek munkaszervezetének átalakulásával. Már a 20. sz. elején egyre több megtelepedett bolgárkertész hozta magával a családját is Magyarországra, ez a statisztika szerint 1900-ban az országba letelepült családfők 5%-a, 1910-re 16%, 1921-ben 20%, míg 1930-ban már 24% (Пејковска 2012). A két háború közötti időszakban a gazdasági társulások helyét lassan átvették a családi gazdaságok. A kezdetben a nők csak nagyon ritkán vettek részt a kertészeti migrációban, rendszerint feleségként érkeztek az országba.

A bolgár közösség szerkezete a családi állapot tekintetében a vizsgált időszakban összefügg a népesség életkorával és nemi arányaival. A 19. század vége felé a közösség döntő többségét adó fiatal (15-19 éves) férfiak 83,6%-a nőtlen, a nők pedig 14,4%-ot tesznek ki. Ez a nemi- és korösszetétel kifejezetten kedvezett a vegyes házasságok létrejöttének, de ezek száma a második világháború végéig nem jelentős (illetve nem rendelkezünk pontos adatokkal). A később rögzített szóbeli történetekből erős közösségen belül endogámia képe rajzolódik ki: *„Először a fiúmat házasítottuk meg. Elment Bulgáriába és onnan hozott egy szomszéd leányt.”*; *„Sok apa régen azt mondta: Nem kapsz pénzt, ha nem bolgár nőt veszel feleségül! (...) Ismert volt, hogy a Szent Marina búcsúra Polikraistéba jártak a fiúk Magyarországról feleséget keresni.”* (Ганева-Райчева 2004, 84). Ez a séma a Magyarországon élő bolgár leányokra is vonatkozott: *„1953-ban adtak össze minket. Én is Polikraistéből származom. (...) Sztefka eljött, hogy megoperálják a manduláját és akkor ismerkedünk egy unokatestvéremnél, ahol ő is lakott. Maradt néhány hónapot és hazautazott Magyarországra. Azután szándékosan hazaküldték Polikraistéba, hogy bolgár férfihez menjen feleségül. (...) A házasságkötésünk után 1954-ben én is Magyarországra jöttem.”* (Joncso Todoranov, Динолова–Петкова–Симеонова 1998, 74).

Más visszaemlékezésekből viszont kiderül, hogy a bolgárkertészek, ha nem bolgár feleséget választottak maguknak, akkor a magyarországi szerb közösség köréből házasodtak (Ráckeve stb.), de vannak adatok, hogy később Piliscséven a szlovák idénymunkás leányokkal is kötöttek házasságot, illetve tudunk bolgár–német vegyes házasságokról is (Peneva-Vincze 1981; Zsilák 2014; Cser 2021). Két olyan területről vannak ismereteink, ahol a bolgárkertész férfiak már az érkezésük után feladták az endogámiát, és kizárólag a helyi leányok között választottak házastársat. Az egyik Szentes (vö. Mód 2003/a, b), ott a magyar leányokkal házasodtak, gyorsan feladva ortodox vallásukat is, illetve Százhalombatta (Marinov 2018; Миков 1995), ahol a család nélkül érkező bolgár férfiak szerb nőkkel kötöttek házasságot. Mindkét esetben a bolgárok gyorsan beolvadtak a többségi közösségbe, aminek okát Marinov Iván az apák rendkívül megterhelő munkavégzésében látja, ennek következtében nem volt lehetőségük részt venni gyermekeik korai szocializációjában, így az teljes mértékben a szerb közösségben zajlott és szerb identitásválasztást eredményezett (Marinov 2018). Nagyon nagy a magyar-bolgár vegyesházasságok aránya Felsőzsolcán is, ahol az egyházi és polgári anyakönyveket Rémiás Tibor dolgozta fel. Adatai szerint pl. 1923 és 1948 között összesen 13 olyan házasság kötöttetett, ahol az egyik fél bolgár származású volt, ezek közül 12 volt vegyes, a házastársak magyar nemzetiségűek (Rémiás 2010).

A bolgár–magyar vegyes házasságok a 20. század második felétől váltak közösségi szinten egyre gyakoribbá, de az a tény, hogy már a kertészkedés első fázisában is megjelentek, arra utal, hogy a pravoszláv vallási hovatartozás kérdése az egyedülálló, család nélkül érkezett bolgár férfiakat csak kevéssé befolyásolta a párválasztásban.

A nők esetében (bár ebben a korszakban számuk alacsony) 1900-ban 50% a házasok aránya és 37,5% hajadon. Tíz évvel később (1910-ben) a férfiaknál megnövekedett a házasok száma (22,9%) és csökkent a nőtleneké (75,9%), a nőknél hasonló tendencia figyelhető meg, házasságban 57,1% élt, míg 31,5% még

férjezetlen. Az 1920-as évekre a nőtlen férfiak aránya drasztikusan (54,7%-ra) csökkent, házasságban 43%-uk élt, míg a nőknél nem találunk jelentős eltérést – 33,5%-uk hajadon (Пейковска 2012). Összehasonlításképpen a mai helyzet szerint 2011-ben, a magukat bolgárnak valló nők 26,6%-a hajadon, 40,8% házasságban él, 15,8% özvegy és 16,8% elvált. Ugyanezek az arányok a férfiak esetében: nőtlen 35%, házas 51%, özvegy 4% és elvált 10%¹³⁶.

A statisztikai adatok változása jól mutatja a bolgár közösség nemi összetételének változását, a nagyrészt endogám családok térnyerését, ami a gazdasági körülmények változását és a bolgárok letelepedésének folyamatát jelzi a 20. század első felétől.

A bolgárkertész családok jellemzői és változásai

A bolgárkertész családokra eredetileg a patrilokális letelepedés és a többgenerációs, de nem feltétlenül nagycsaládok voltak jellemzők (27. kép). A családban a fiúk maradtak, hozzájuk költöztek a feleségek, majd ahogy a családok gyarapodtak, elköltöztek a szülői házból, ahol általában csak egy fiú maradt a családjával. A bolgárkertészekkel készült interjúkból azonban kiderül, hogy a körülményektől függően a fiatal család a leány szüleihez is költözhetett, vagy önálló háztartást is vezethetett, pl. a már idézett Joncso Todoranov is a felesége családjához költözött Alsónémedibe (Динолова–Петкова–Симеонова 1998). Abban a korszakban, amikor a férfiak vendégmunkásokként általában 6-7 hónapot külföldön töltöttek, a családfő felesége maradt otthon menyével és unokáival. Az ő feladata volt a nemcsak a házi, hanem a mezei munka megszervezése is. Mivel a mezőgazdasági munka igen megterhelő volt, gyakran a fiatalabb menyekre, nagyobb leányokra hárult a házkörüli munkák elvégzése (Чанрова 1996). A bolgárkertész feleségeket idealizált színben tüntették fel, egyfajta bolgár Pénélopé szerepében, akik nélkül a férfiak

---

¹³⁶ www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00

gazdasági sikere elképzelhetetlen lett volna, és akik közben hűségesen teljesítették családi kötelezettségeiket (Иринков 2010).

27. kép

Bolgárkertész család Magyarországon az 1930-as években¹³⁷

Számos olyan szertartás létezett, ami a családok összetartozását volt hivatott védeni. A férfiak elmenetele és hazajövele szabályos népünnepély volt, az egy településről származó kertészek együtt indultak útnak, az egész falu kikísérte őket. A férj elbúcsúztatása után az udvaron, a kapu mellett lehullott ágakat összegyűjtötték és a házban, az ikon előtt helyezték el őket, hogy biztosítsák a gazda jelenlétét a házban. Megérkezéskor a feleség gyümölcsöket és zöldségeket formázó kenyérral („a bőség cipójával”) fogadta férjét, vagy gyümölcsös tállal, amelynek közepén kisedényben méz volt. A férj megkóstolta a mézet és megkérdezte feleségét „*Édes vagy-e, mint a méz?*” (Juricsikayné Szabeva 2002). A még nőtlen kertészeket az eladósorban lévő leányok fo-

¹³⁷ www.bolgaregyesulet.hu

gadták vörös fonallal átkötött bazsalikomcsokkorral, a házasulandó korban lévők hazaküldése párkeresés céljából még az 1950-es években is szokás volt (Papadopoulos-Petkova 2005).

A családok épségét a Magyarországi Bolgárok Egyesülete mellett, az 1925-ben alakult egyházi vegyes tanács is őrizte, amelynek feladata volt ügyelni a bolgár honfitársak családi békéjére, különös tekintettel a válások és család elhagyásának megakadályozására. Az elnöki tisztelet a követségi lelkész töltötte be, a tagokat pedig a bulgáriai Szent Szinódus hagyta jóvá (Гуров 2001). Családi problémákkal kapcsolatos ügyiratok a Bolgár Nagykövetség dokumentumai között is fennmaradtak, bár a válások aránya az 1920-as népszámlálás adatai szerint 1% alatti és csak a férfiakra vonatkozik (Пејковска 2012). A meghozott intézkedések arra utalnak, hogy a hosszú távollétek próbára tették a családok egységét.

Az első világháború után a soknemzetiségű birodalmak helyén kisebb nemzetállamok alakultak, csökkentek a felvevőpiacok és helyi termelők is egyre nagyobb konkurenciát jelentettek¹³⁸. Ennek következtében csökkent a vendégmunkás kertészek száma, a kertek termőterülete és jövedelmezősége is. Ebben az időszakban egyre jellemzőbb, hogy családok béreltek földet és létesítettek kertet, vagyis a gazdasági migrációban a férfiak mellett a nők és a gyermekek is részt vettek. Érvényesült a patriarchális szemlélet, a földet a családfő bérelte, ő vezette a kertészetet, szervezte meg az árusítást és ő gyűjtötte be a nyereséget is (Чангова 1996). A család férfitagjai végezték a kertészetekben a legnehezebb fizikai munkát, az asszonyok vezették a háztartást, de főztek a munkásokra is, illetve a legintenzívebb nyári munkák idején a kertekben is dolgoztak – kapáltak, gyomláltak, szedték az zöldséget, vagyis rájuk még nagyobb teher hárult. A nyereség elosztása azonban az elmesélt személyes történetek tükrében számos konfliktust szült. Az esetek többségében a családtagok semmit sem kaptak, esetleg egy rend új ruhát, a nők kendőt vagy papucsot: „*Mindnyájan a semmiért dolgoztunk.*

---

¹³⁸ Vö. A bolgárkertészekről jeles kutatóik... c. fejezetet.

A nagypapa rendkívül zsugori, nehéz természetű ember volt. Nagyon nehezen éltünk az ő vezetése alatt.” – emlékszik vissza az unoka, Gina Popova (Чангова 1996, 102). Egy másik visszaemlékező szerint: *„Az anyósom cseléd volt pénz nélkül – nem kapott fizetést. (...) 10-15 fiúnak főzött, akik tavasszal érkeztek és ősszel mentek el.”* (Янкова 2014, 73). Itt is megjelenik a régi bolgár szemlélet, hogy a munka a család közös érdekét és a túlélést szolgálja. Mivel a külföldi munkavállalás célja kifejezetten a pénzkereset volt, az alárendelt családtagok egy idő után nem fogadták el ezt a helyzetet – vagy igyekeztek részesülni a közös nyereségből, vagy vállalták a saját kert kialakításának nehézségeit, családi támogatás és munkások nélkül. *„Az első év volt a legnehezebb, bár ezen a homokos talajon 6000 pengőt kerestünk a sárgarépán, a petrezselyemgyökéren és a zelleren. Egy deszkabódében aludtunk, ha fújt a szél, a sárga homok egyenesen a szemünkbe ment. Aztán megszoktuk a nehézségeket. Falun is voltak nehézségeink, de ott voltak az anyám, a rokonok, ismerősök, itt meg – csak mi ketten a férjemmel.”* – számolt be az önállósodás kezdeti nehézségeiről Jona Dimitrova (1930-as évek, Чангова 1996, 103).

Az önállósuló kiscsaládok igyekeztek a nagy felvevőpiacok közelében letelepedni. A legnagyobb piacot jelentő Budapest vonzáskörzetében számos, ismert bolgárkertész-család tagjait találjuk az 1950-60-as években is. A 6. ábra négy jelentősebb kertészcsalád letelepedési mintázatát mutatja Budapesten és környékén, illetve Miskolcon és Pécsen, abban az időszakban, amikor a családtagok még kertészkedésből éltek (az adatok forrása: Чангова-Менихарт 1989). Az ábrából látszik, hogy a kertészcsaládok keresték a nagyvárosi központok körül található szabad földterületeket (ilyen helyek voltak Budapesten pl. a 9., 10., 14. kerület, illetve a főváros mellett a Csepel-sziget és közelében lévő települések), igyekeztek egymáshoz viszonylag közel letelepedni, illetve megtalálni a piaci réseket, hogy mindenki meg tudjon élni.

Voltak olyan családok is, amelyeknek tagjai a magyarországi vidéki városokban, illetve a környező országokban is letele-

pedtek (az ábrán ilyen a Bajcsev család, de a Bundevec család egyes tagjai dolgoztak pl. Szlovákiában is, ahogy az ábrán nem szereplő Dzsongov család is – Zsilák 2014). A Tyutyunkov család ennek az ellenkezőjére példa: amíg tagjai aktívan kertészkedtek, szinte csak Zuglóban dolgoztak és éltek¹³⁹.

6. ábra
Négy jelentősebb bolgárkertész-család lokalizációja
Magyarországon

Egy családon belül nemcsak a letelepedés helyében, hanem a termelési módban is lehetett különbség. Így például a jelentősebb bolgár családok közül a Bocskov család két tagja Székesfehérvárott telepedett le, de teljesen különböző gazdálkodási modellt követtek. Bocskov Atanász családi vállalkozásként, hét holdon üzemeltette kertjét, terményeit pedig a helyi piacon értékesítette. Testvérének, Bocskov Jordánnak 1928-tól 33 hold bérelt földön volt kertészete, 24 állandó alkalmazottal és 16 nap-számossal. Gazdaságát háromszor államosították, legutoljára 1959-ben. Konyhakerti növényeket termesztett, amelyeket a helyi piacon, illetve Budapesten és Balatonkenesén értékesített (Boros 1937; Gáspár-Zsadányi 1949).

A bolgárkertész családok eleve nagyvárosi, vagy nagyváros-közei életmódra rendezkedtek be. Ez a tény erősen befolyásolja a családi kapcsolatok fenntartásának lehetőségét és minőségét. Mind a mai napig megfigyelhető a kétirányú kapcsolattartás:

¹³⁹ 17 családtag élt és dolgozott Zuglóban, vö. Чангова-Менихарт 1989.

egyrészt a magyarországi rokonsággal, másrészt a Bulgáriában maradt rokonokkal. A Bolgár Művelődési Központ 1957-es megépülésével a kapcsolattartás színterei is az ott megszervezett ünnepi alkalmak lettek, ennek oka, hogy a mindennapi kemény munka miatt nem volt idő máskor találkozni. Ezek a tények mind a családi kapcsolatok további lazulásához vezettek, azonban a rokonságot mind a mai napig a bolgárkertészek leszármazottjai szamon tartják. A legfiatalabb nemzedék „hivatalos” bemutatásának alkalmá a január 21-én, minden évben megtartott Bába-nap, ahol a „bába” megáldja az előző évben született gyermekeket. Mivel most már sok a vegyes házasság, az anyukáknak el kell mondaniuk, melyik családból származik a gyermek¹⁴⁰.

***

A bolgárkertészek tipikus vendégmunkás közösségként kerültek Magyarországra, legnagyobb számban a 20. század első éveiben voltak jelen az országban. Gazdasági sikereinek újító öntözési technológiájuknak, kis- és nagyüzemi termelési módszereiknek és tűrőképességüknek köszönhetőek, amivel a nehéz munkát és a hosszú munkanapokat elviselték. Ebben a korszakban indul el a közösség egyes tagjainak tartós letelepedése Magyarországon, de a munkáskezek nagy tömegét adó szezonális kertészek körében óriási volt a cserélődés. Sokan csak néhány szezont dolgoztak külföldön, majd végleg hazatértek, és szülőfalujukban alapítottak családot. A bolgár közösség döntő többségét ekkor még a 15-19 éves korosztály adta. A családok szempontjából ez igen nehéz időszak – a férfiak legalább 6-7 hónapot töltöttek külföldön, otthon az asszonyok, idősek és a munkához még túl kicsi gyermekek maradtak.

Az első világháború után felgyorsult a tartós letelepedés, a folyamatos utazáshoz már számos engedély kellett, a magyar hatóságok is igyekeztek nehezíteni a kertészek munkavállalá-

---

¹⁴⁰ Vö. „A magyarországi bolgárok vallási helyzete...” c. fejezetet.

sát, de megjelent a helyi konkurencia is, mivel a magyar kertészek egyre jobban elsajátították a bolgár módszereket (Menyhárt 2014). Változások figyelhetők meg a bolgárkertész-közösség demográfiájában is, lassan emelkedett a nők száma, a legnépesebb korosztály pedig a 20 és 39 év közöttieké lett (Пејковска 2012).

A bolgárkertészek végleges letelepedése az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején zajlott le, a Bulgária és Magyarország között megkötött államközi szerződésnek megfelelően (Пејковска 2011b). Kertészkedéssel az 1960-70-es évekig még viszonylag sokan foglalkoztak a nem túl kedvező körülmények ellenére. A bolgárkertészek a piacok közelsége miatt eleve nagyvárosi életre rendezkedtek be, ami mind a mai napig befolyásolja a családi kapcsolatok minőségét. Kitekintve a mai demográfiai helyzetre, látjuk, hogy a bolgár közösség a nemek, családi állapot és korosztály szerinti megoszlásban már alig különbözik a többségi társadalomtól (Kovács 2018).

A MAGYARORSZÁGI BOLGÁROK VALLÁSI HELYZETE A KISGYERMEKEK SZOCIALIZÁCIÓS RÍTUSAINAK TÜKRÉBEN

Az emberi életet számos rítus kíséri, amelyek célja egyrészt elősegíteni az egyén integrációját a családba és a társadalomba, másrészt pedig megkönnyíteni az átmenetet az egyik korcsoportból, szociális helyzetből a másikba, illetve lehetőséget adni a hozzátartozóknak a végső, méltó búcsúra az elhunyttól. Ezeket a szertartásokat átmeneti rítusoknak nevezzük, szerepük az egyén és a társadalom viszonyának szabályozása. A fogalmat Arnold van Gennep (2007) vezette be, az ő felfogása szerint az átmeneti rítusok összefüggésben vannak az emberi élet fázisaival és viszontagságos időszakaival (születés, házasság, halál stb.), illetve az átmenettel egyik társadalmi csoportból a másikba. Ezeket az első pillantásra eltérő szertartásokat a közös funkció – a biológiai és társadalmi átmenet megünneplése köti össze, mindegyiknél egységes, hármas rendszer figyelhető meg: elválás, határhelyzet és szocializáció (Gennep 2007). Bár az egyéni élet alapvető momentumairól van szó, maga a rítus csak kollektív tevékenységként értelmezhető, amely a közösség tagjainak részvételével zajlik, és átalakítja a közvetlen résztvevőket: pl. a szülés a nőt anyává, a halál pedig az egyedül maradt házastársakat özvegyé változtatja (Balázs 2006). A szertartás azonban másképp jelenik meg a hagyományos és a modern társadalmakban. A hagyományos társadalomban azok a szimbólumok, amelyek összefoglalják a világról szerzett ismereteket a vallási mítoszokban és rítusokban nyilvánulnak meg, míg a mi késő modern társadalmunkban a rítusok iránti igény egyre kevésbé jelenik meg vallási köntösben, követve a tömegkommunikáció formáinak és tartalmának változásait (Geertz 2001). A családi szertartásokkal kapcsolatban a kutatók hasonló kritériumokat fogalmaznak meg, mint a vallásos szokásoknál: legyenek meghatározott előírások szerint végrehajtva, szigorú rendet követve stb., de lényeges különbség, hogy a szimbolikus jelen-

tést egyéni szinten értelmezik. A közösséghez fűződő kapcsolat megerősítése ugyanolyan fontos a világi rítusoknál is, mint a hagyományos társadalom vallásos szertartásainál, mivel ezek is fontos részét képezik a szocializációnak, és lehetőséget adnak a közösség tagjainak, hogy alkalmazkodjanak a kollektíva értékrendjéhez és életmódjához (Neulinger 2013). Az emberi élet nagy átmenetei a modern társadalomban is erősen ritualizáltak maradnak, a velük kapcsolatos átmeneti rítusokat a különböző társadalmi intézmények keretén belül hajtják végre, egy részüket a jog is szabályozza (pl. a házasságkötést, gyermek születését, keresztelőt és temetést – Neulinger 2013).

A jelen fejezet egyik témája a magyarországi bolgárok vallási helyzete, összevetve az anyaország (Bulgária) és a befogadó ország (Magyarország) hasonló adataival. A másik témakör a kisgyermekes társadalmi szocializációjának rituális vonzatait hivatott bemutatni. Három átmeneti rítust vizsgálunk, amelyeket a kisgyermekes körében végeznek Bulgáriában, illetve azok megjelenését és újjá értelmezését a magyarországi bolgár közösségben. Két szertartás – a Bábanap és a Tipegő ünnep (bolgárul *Бабин ден*, illetve *процъпулник*), részei a bolgár hagyományos ünnepek rendszerének, míg a harmadik a gyermekek egyházi keresztelője. Megvizsgáljuk a bolgár társadalom hagyományos elképzeléseit, azokat a változásokat, amelyek bekövetkeztek a modernizáció során, továbbá a határon túli közegben, illetve egy empirikus kutatás keretében bemutatjuk a szülők preferenciáit a gyermek vallásának kiválasztásában, a Tipegő ünnep gyakorlatában és az anyák és gyermekek részvételében a Bábanapon, Magyarországon.

Vallásgyakorlás napjainkban Bulgáriában, Magyarországon és a magyarországi bolgároknál

A második világháború előtt mind Bulgáriában, mind Magyarországon a lakosság egésze tagja volt valamilyen vallási felekezetnek (vö. Kovács–Lajtai 2021). A szocialista rendszer egyház- és vallásellenes propagandája és az évtizedes erőfeszítések

az egyházak képviselőinek lejáratására azonban legalább részben elérték céljukat: Bulgáriában a Bolgár Pravoszláv Egyház adatai szerint az 1970-es években az újszülöttek 52%-át, az 1980-as években pedig csak 40%-át keresztelték meg¹⁴¹. Magyarországra vonatkozóan ilyen adatokkal nem rendelkezünk, a szocializmus időszakban csak közvéleménykutatásokat végeztek a vallásosság tárgykörében, de a felekezeti hovatartozásról, a gyermekek keresztelésének arányairól nincsenek adatok (Kovács-Lajtai 2021).

Bulgáriában a 2010. évi országos népszámlás¹⁴² adatai szerint a teljes lakosság 76%-a pravoszláv keresztényként határozta meg magát, 10,1% muzulmán, 1,2% protestáns, 4,7% felekezeten kívüli, 7,1% pedig nem nyilatkozott erről. A magyarországi többségi lakosság vallási hovatartozásáról a 2011-es népszámlálás ad áttekinthető adatokat: eszerint 39% vallotta magát katolikusnak, református 11,6%, evangélikus 2,2% ortodox keresztény 0,1%, egyéb keresztény 1,5%, egyéb vallású 0,3% (vagyis a lakosság 54,5% nyilatkozott vallási hovatartozásáról). Lényegesen magasabb a bulgáriai adatokhoz képest a felekezethez nem tartozók aránya (18,2%), illetve a nem válaszolóké (27,2%). A magyarországi bolgárok esetében ugyanezek az adatok a következőképpen alakultak: 9,7% pravoszláv, 29,5% katolikus, 9,5% református, 2,5% evangélikus, felekezeten kívüli: 27,3%, nem határozza meg magát: 18,6%¹⁴³ (7. ábra).

A 2010. évi bulgáriai népszámlálás adatai viszont azt mutatják, hogy szocializmusban rögzített arányokhoz képest növekszik a megkeresztelt gyermekek száma (8. ábra) – a 0 és 9 év közötti csoport 60%-a bolgár pravoszláv, 10% muzulmán, 6,6% nem tartozik felekezethez, illetve 18,7% nem nyilatkozott vallásáról (összesen 25,3%)¹⁴⁴.

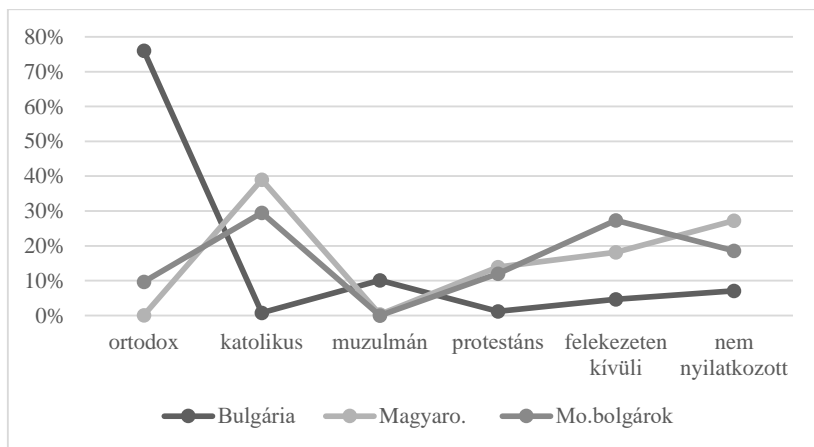
---

¹⁴¹ pravoslavieto.com

¹⁴² Népszámlálást 2021. szeptemberében tartottak Bulgáriában, az adatok feldolgozása még folyamatban van.

¹⁴³ censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R10.aspx;
www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf

¹⁴⁴ censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R10.aspx

7. ábra

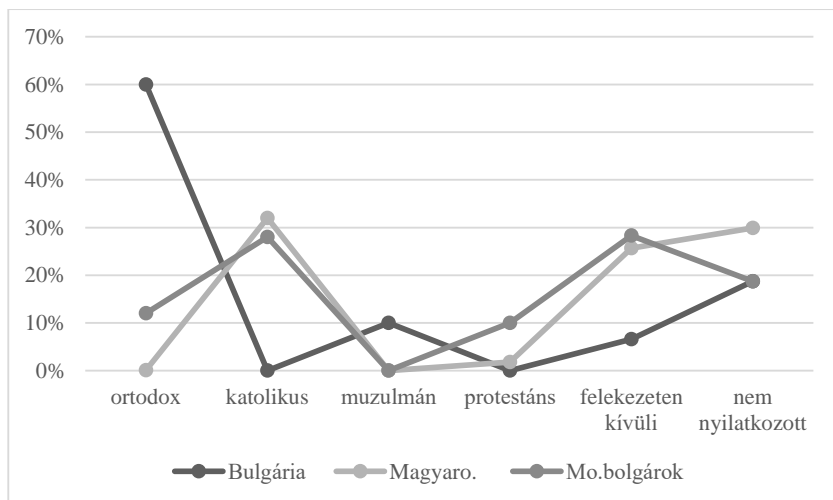
Felekezeti hovatartozás Bulgáriában, Magyarországon és a magyarországi bolgároknál

A keresztlőt a bolgár lakosság 63%-a tartja fontosnak (Арндт 2012), azonban a vallásgyakorlás gyakran csak az egyházi keresztlő (illetve temetés) ünnepi ritusára korlátozódik, ami miatt a Bolgár Pravoszláv Egyház néhány lelkésze egyenesen „pravoszláv ateizmusról” beszél – vagyis a bolgárok nagy része ragaszkodik keresztény vallásához, anélkül, hogy ismerné azt (Диковски 2007). Magyarországon¹⁴⁵ a 0 és 9 év közötti gyermekek 32%-a katolikus, 9,5% református, 1,7% evangélikus és 0,1% tartozik valamelyik ortodox egyházhoz. 25,7% nem tartozik vallási felekezethez, illetve további 29,9% esetében a szülők nem nyilatkoztak a gyermek vallási hovatartozásáról, ez a két kategória a 0 és 9 év közötti korosztály 55,8%-a¹⁴⁶. A magyarországi bolgár nemzetiségű gyermekek vallási hovatartozása sokkal színesebb képet mutat: a 0 és 9 év közötti csoport 28%-a római katolikus, 12% bolgár pravoszláv, 9,3% reformá-

¹⁴⁵ www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas

¹⁴⁶ 2009-ben a magyar felnőtt lakosság 73% tartotta fontosnak a keresztlőt (Rosta–Tomka 2010).

tus, 0,7% evangélikus, 28,3% felekezeten kívüli, 18,7% pedig nem határozza meg magát¹⁴⁷.

8. ábra

A 0 és 9 év közötti gyermekek felekezeti hovatartozása Bulgáriában, Magyarországon és magyarországi bolgároknál

A pravoszláv keresztények aránya a bolgár közösségen belül 10% alatti, ami erős vallási adaptációra utal a magyar társadalomba (nem véletlen, hogy a katolikusok aránya legmagasabb), aminek okai valószínűleg a vegyes házasságok nagy számában keresendők. A magyarországi bolgároknál is nagyon magas a felekezeten kívüli gyermekek aránya.

Megvizsgáltuk a budapesti bolgár ortodox templom keresztelőinek számarányait 2011 és 2021 között. Összesen 50 keresztelő történt (évente átlagosan 5), legtöbbször 2015-ben keresztelkedtek meg (10 fő), legkevesebben pedig 2016-ban (alig 3 fő)¹⁴⁸.

¹⁴⁷ www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf

¹⁴⁸ Atanaszij Szultanov archimandrita (Szt. Cirill és Szt. Metód templom, Budapest) személyes közlése.

A hagyományos bolgár társadalom kisgyermekek szocializációjával kapcsolatos átmeneti rítusai

A hagyományos társadalmakban a gyermek születését számos szertartás kísérte, amelyek célja egyrészt az egyik világból a másikba történő veszélytelen átmenet biztosítása volt, másrészt pedig az új jövevény integrálása a családi kollektívába. A bolgár paraszti társadalomban a keresztelő több részből álló ünnepi komplexum volt, amely magával a szüléssel kezdődött és a tényleges, templomi kereszteléssel végződött (Колев 1987). A szülés után a bába elvégezte a házi keresztelőt, hogy a gyermek még véletlenül se haljon meg keresztetlenül. Ezzel párhuzamosan lehetőség volt arra, hogy a pap is imádkozzon a szülőnőért és a gyermekért, ekkor használták „az első napi imádságot”, hivatalos elnevezése „Imádság a nőért, azon a napon, amelyen szült”. Ez az imádság már nagyon ritkán van használatban, itt egy rövid részletet adunk meg belőle:¹⁴⁹

Молитва първа

Владико Господи Вседържателю, Който изцераваш всяка болест и всяка немощ, Сам Ти изцери и тази днес родила Твоя рабиня (име) и я дигни от одъра, на който лежи; запази нея и тоя младенец, когото е родила; защити я под заслона на крилете Си от днес дори до края на живота ѝ, – по молитвите на пречистата Богородица и всички светии; защото си благословен во веки веков. Амин.

Első imádság

Mindenható Urunk és Teremtőnk, aki meggyógyítasz minden betegséget és minden gyengeséget, Te magad gyógyítsd meg a te ma szült rabnódet (név), és emeld fel ágyából, amelyen fekszik; óvd meg őt és ezt a kisededet, akit a világra hozott; védelmezd a szárnyad alatt a mai naptól élete végéig – a szentséges Szűz Mária és minden szent imádsága szerint, mert áldott a Te neved most és mindörökké. Ámen.

A szülés után azonnal meggyúrták és megsütötték egy cipót, amelyet Bulgária különböző helyein „Istenszülő cipója”, „Bába cipó” vagy „Első cipó” névvel illettek. Ezt készíthette az anyós

---

¹⁴⁹ Atanaszj Szultánov archimandrita személyes közlése, az imádság szövegét is ő bocsátotta rendelkezésemre.

vagy egy leány, és hamuban vagy tálban sütötték meg (Страева 2005). Az első cipó elfogyasztására csak nőket hívtak meg, általában közeli rokonokat, aki ételt és kis ajándékokat hoztak a gyermekágyban fekvő anyának. A cipó egyszerű, díszítés nélküli, széttörték, mézet kentek rá, és a jelenlévők elfogyasztották. Elsőként az anya evett, majd a többiek, akik áldást mondtak a gyerekre. Miután megették a cipót, azt tartották, hogy az Istenszülő (Szűz Mária) is távozhat, hogy más szülésnél segítsen.¹⁵⁰ Nem sokkal a cipó elkészítése előtt a baba elment a keresztapához, hogy megtudja az újszülött nevét, de ezt nem mondta el senkinek. A szülés utáni harmadik napon várták a sorslányeket (bolgárul *оручници*), nekik szintén félre tettek egy darabot a cipóból, hogy jó sorsot jósoljanak a gyermeknek. Egy második cipót is sütöttek, amellyel minden látogatót megkináltak. Az egyházi keresztelőre, amely az egyház hét szentségének egyike, a születés utáni tizedik nap körül került sor, általában vasárnap vagy nagy, egyházi ünnepen. Az anya ezen nem vett részt, ott hon maradt, ahol házi munkát végzett, hogy a gyerek dolgos legyen. A keresztanya cipót sütött a keresztelő alkalmából, a keresztapa pedig a pap és a jelenlévők előtt hirdette ki a gyermek nevét. A pap megmerítette a gyermeket a szentelt vízbe, háromszor elmondta a nevét, megkente krizmával és megáldotta. A keresztanya új, tiszta kendővel vette át a kisbabát, amely a gyermek új státusát, az emberi közösséghez való tartozását jelképezte. Miután visszatértek a gyermekkel a templomból, a keresztanya átadta őt az anyának a következő szavakkal: „Zsidót/pogányt adtál nekem, keresztényt hoztam vissza.” (Бакарелски 1974; Страева 2005).

A gyermek egyéves koráig még számos rítust végeztek, mint az első hajvágás (*стрижба*), amelyet a keresztapa csinált, a hajat kereszt formájában vágta (lehetőleg zöldellő fa alatt), a levágott hajat pedig gondosan összegyűjtötték és eltették. A keresztapát ezután gazdagon megvendégelték (Страева 2005). A gyer-

---

¹⁵⁰ Azt tartották, hogy az Istenszülő minden szülésnél személyesen van jelen, és a gyermek addig nem tud megszületni, amíg meg nem érkezik – Страева 2005.

mek elválasztásához szintén kötődött szertartás, és utána már nem volt szabad szoptatni.

Önálló járáskor egész Bulgáriában ismert és mind a mai napig népszerű szokás a Tipegő ünnep (bolgár elnevezése – *ппочъпулник*, a *ппочпукам* igéből ered, jelentése tipeg, járkal). Eredetileg azért végezték, hogy a gyermek ügyes legyen, és ne botladozzon, illetve jósoltak jövőbeli foglalkozásáról. Az édesanya kerek cipót süttött, amelyet lehetett talpformával is díszíteni, a földre pedig fehér lepedőt vagy futószőnyeget terítettek le. Az egyik végében letettek különböző tárgyakat, amelyek a különböző szakmákat jelképezik. Az anya elgurította a cipót, a gyermeket elindították után, majd, amikor elérte a kített tárgyakat, választott egyet közülük. Amit választott, az lesz a jövőben a szakmája (Колев 1987; Мурджева-Панчева 2007).

A vízkereszt körüli időszakhoz kapcsolódó ünnep a Bábanap. Az eredeti dátuma szerint a vízzel kapcsolatos ünnephármas – Jordán nap (január 6.), Iván nap (január 7.) és Bábanap (január 8.) – utolsó napja volt. Ez a bábák, a szülés körül segítő nők ünnepe volt. A rítus három részből állt. Az első azon gyermekek megáldása, akik születésénél a bába segített. A bába meglátogatta őket otthonaikban, megfürdette őket, megkente az arcukat mézzel és vajjal, hogy édesek legyenek, piros gyapjúfonalat kötött a kezükre, hogy hosszú hajuk vagy bajuszuk nőjön és egészségesek legyenek, majd zoknit ajándékozott nekik. A fiatalasszonyokat megszórta vízzel, hogy könnyen szüljenek. Következett a vendéglátás a bába házában, amelyen az előző évben szült asszonyok vettek részt, akik cipót, sós rétest, sült tyúkot és bort vittek. Vízet öntöttek a bábának, hogy kezet mosson, ő pedig háromszor csüszttatta ki a szappant a keze között, hogy a gyerekek is könnyen jöjjenek a világra. Ajándékba inget, kötenyt, kendőt, harisnyát kapott. A rítust örökzöld fa, rózsabokor mellett vagy a farönk felett végezték. A vendégség alatt a nők szabadosan viselkedtek, viccelődtek és pajzán dalokat énekeltek, férfiak (a zenészeket leszámítva) nem lehettek jelen. A bába pirospaprikából fűzött láncot (a férfi princípiumot jelképezi) és gyapjút (női szimbólum) viselt, és cserépre tett parázssal füstölt

a nők szoknyái alá, hogy termékenyek legyenek. A vendégség után végezték el a bába szertartásos fürdetését az ivókütnál vagy a folyónál. Itt már a férfiak is jelen voltak, akikkel folyamatosan tréfálkoztak és gúnyoltak, azért, hogy békén hagyják őket, pénzt kellett adniuk a bábának. A csapatban esetenként maszkos alakok is megjelentek, rendszerint nők, férfinek öltözve. Az ünnepség vidám körtáncsal ért véget (Стойнев 1994; Попов 1993; Дяков 1993).

Napjainkban e régi rítusok tartalma és formája megváltozott, azonban a megünneplésükre irányuló igény megmaradt – a gyermekek keresztelőjét, a Tipegő ünnepet és a Bábanapot a modern társadalom megváltozott körülményeinek megfelelően tartják meg.

A határon túl élő bolgárok sajátos csoportját alkotják a magyarországi bolgárok. A mai közösség nagyobb része a 19. és 20. század fordulóján Magyarországra települt bolgárkertészek leszármazottja, hozzájuk csatlakoztak a tanulási vagy házasság céljából az országba költözött, zömmel értelmiségi bolgárok. Így jött létre egy változatos etnikai közösség, amely leginkább Budapesten és a nagyvárosokban él, és magas szintű iskolázottság és integráció jellemzi.

A vizsgált szokások mai jellemzői

1. A Bábanap adaptációja a megváltozott viszonyokhoz: szocialista modernizáció és a hagyomány újra értelmezése

A Bábanap már leírt, hagyományos ünneplésére a bolgár területen az 1950-es évekből vannak az utolsó adatok. Már 1951-ben ezt, a falusi asszonyok zárt körében gyakorolt tisztító, termékenységi szertartást a szülési segítségnyújtás, illetve a szülésznők és szülésorvosok hivatalos szakmai ünnepévé nevezték ki (Върбанова 2017). A naptárreformra hivatkozva az ünneplés dátuma átkerült január 8-ról január 21-re, így a Bábanap kikerült a Vizkereszt hagyományos kontextusából, és önálló, immár a bolgár állam által elismert és levezényelt ünneppé vált. Ez a

vidám szokás, amelyet egymással szoros kapcsolatban lévő nők és gyermekeik ünnepeltek a baba házában, átkerült a kórházak és rendelőintézetek falai közé, ezzel együtt maga a szülés is intim, természetes, családi aktusból intézményesített esemény lett, és kötelezően bekerült a kórházi közegbe, a szülónő pedig „betegé” vált.

28. kép

Bábanap a Sofiamed kórházban, 2019-ben¹⁵¹

A falusi bábák elveszítették nemcsak szülészeti, hanem rituális szerepüket is. A Bábanap megszűnt kizárólag női ünnep lenni, hiszen nemcsak a szülésznők és orvosnők ünnepelték, hanem a szülészeteken dolgozó férfi orvosok is. Az utóbbi években ez a tendencia annyiban változott, hogy a kórházi ünnepeken egyre több hagyományos vagy annak tartott elem jelenik meg, mint a rituális kézmosás, a vizet a kismamák vagy a nővérek öntik az osztályvezető főorvosnak (28. kép); a közös asztal terítése; a bolgár pravoszláv egyház papjainak részvétele, akik megáldják a dolgozókat és a kismamákat; népviseletbe öltözött gyermekek köszöntői (utóbbi kettő teljesen új elem).

¹⁵¹ www.hospitalsofiamed.bg/Новини/Днес-е-Бабинден!/n1405

Az ünnep modernizálása, amit a szocialista hatalom kényszerített ki, lehetőséget adott arra, hogy ez a ősi gyökerekkel rendelkező szokás fennmaradjon és alkalmazkodjon a 20. és 21. század modern körülményeihez. A Bábanapi rítusok emellett az utóbbi években megjelentek a színpadon is, ami egyfajta rekonstruált, adaptált szokásként értelmezhető, amelynek keretén belül az ünnep lényegi elemei új formában élnek tovább a jelenkor kultúrájában (Миразчийска 1995).

A magyarországi bolgárok a letelepedés kezdeti évtizedeiben nem ünnepelték a Bábanapot, ugyanis a gyermekek szinte kizárólag Bulgáriában születtek, a bolgár közösség pedig hosszú időn keresztül főleg férfiakból állt. A családok megjelenésével (1920-as, de inkább 1930-as évek) a Bábanapon az asszonyok vendégül látták egymást valamelyik kertben, a bolgárok sós rétest (*banica*) és bort, a magyarok édességet hoztak. Este táncoltak, szórakoztak. A rituális elemek végzéséről nincsenek adatok (Jucsicskayné Szabeva 2002, 135). A közösségi ünneplés ötlete az 1960-as években született a Magyarországi Bolgárok Egyesületének női bizottságában. Az esemény helyszíne a budapesti bolgár kultúrház lett, a hangsúly, a hivatalos bolgár állásponttal összhangban, a szülési segítségre, a sokgyermekes anyákra esett, megjelent a névadás, mint a keresztelő alternatívája, illetve a gyermekek bemutatása a bolgár közösség vezetői előtt. Mivel az eredeti ünnepből átvették a zárt női körben történő ünneplést, ezért a bemutatáson hivatalos személyként a nagykövetség és a kulturális egyesület női munkatársai vettek részt. Szintén hagyományhoz köthető volt a közös asztal házilag készített ételekkel, új elemként viszont a kulináris verseny lépett be.

Az 1990-es évek elején az ünnep megújult¹⁵², számos olyan rész került rekonstruálásra, amely a legrégebb bolgár népi hagyományra volt jellemző, azonban magyar közegben soha nem gyakorolták. Egy szülésznő népviseletbe öltözik, farönköt és bal-tát készítenek ki, vizet öntenek a kezére, háromszor csúsztatja

---

¹⁵² Fráter Violetta személyes közlése.

a szappant (vö. 29. kép). Következik a gyermekek megáldása, a bába az arcukat mézzel keni meg, a kezükre pedig vörös gyapjúfonalat köt, közben a szokáshoz köthető népdalokat énekelnek és áldást mondanak.

29. kép

A Bábanap az 1950-es években Bulgáriában és napjainkban Magyarországon¹⁵³

A rítus rekonstrukciójában a Zornica néptáncgyűttes tagjai is részt szoktak venni. Férfiakat továbbra sem engednek be, bár az elmúlt években új elemként jelentek meg a női népviseletbe öltözött férfiak, aki zenélni vagy fényképezni mennek be. Bár a paródia és a beöltözés része volt az eredeti szokásnak, régen inkább nők öltöztek be férfinak, míg most ennek fordítottja figyelhető meg. A helyi elemek között fennmaradt a gyermekek hivatalos bemutatása és megajándékozása (ezt a Bolgár Országos Önkormányzat szervezi), illetve a kulináris verseny, amelyben külön kategóriaként szerepel a „hagyományos bolgár

¹⁵³ www.promacedonia.org/nk_etno/nk_galerija.htm; www.bolgarok.hu

étel”. A Bábanapi bemutatáson részt vett gyermekek száma 2011 és 2020 között összesen 135 fő, legkevesebb gyermek (csak 6) 2013-ban, legtöbb (összesen 23) pedig 2018-ban volt¹⁵⁴.

2. A Tipegő ünnep (прощъпудник) napjainkban – régi tartalom és mai divat

Ahogy napjainkban, úgy a szocialista rendszer idején is az egész bolgár területen élő kisgyermekes családok a gyermek önálló járásakor Tipegő ünnepet rendeznek. Csak a legközelebbi rokonoikat hívják meg, ez is az egyik oka annak, hogy ez a szokás, amely amúgy sem tartalmaz vallási elemeket, fennmaradt és ma is nagyon népszerű. Ünneplését nagyobb mintán még nem vizsgálta a bolgár néprajztudomány, éppen ezért nincsenek arról adatok, a családok hány százalékánál rendezik meg. Denova 2005-ös munkájából, amely néhány naptári és családi ünnepet vizsgált vegyes házasságban élő családoknál (bolgár és örmény, zsidó, török, illetve roma) Plovdivban, derült ki, hogy a gyermekek önálló járását tömegesen ünneplik, és nemcsak tisztán bolgár, hanem etnikailag és vallásilag vegyes közegben is (Денова 2005).

Maguk a szülők is sok információt osztanak meg a Tipegő ünnepel kapcsolatban az interneten, a kisgyermekes fórumokon pedig számos ötletet találhatunk arról, pontosan hogyan kell azt ünnepséget lebonyolítani kezdve a cipő receptjétől a különböző szakmákat jelképező tárgyak jelentéséig¹⁵⁵.

---

¹⁵⁴ Az ünnepel kapcsolatos adatokért köszönet illeti Fráter Violetta szülésznőt, aki hosszú éveken keresztül szervezője és résztvevője volt az ünnepnek. A gyermekek létszámára vonatkozó adatok forrása a Bolgár Hírek c. havi lap (2011–2020).

¹⁵⁵ Ilyen fórum pl. a moethodete.bg; bg-mamma.com; deteto.info; semeistvo.rozali.com.

30. kép

Tipegő ünnepre szánt édes cipő¹⁵⁶

A tárgyak a ma divatos foglalkozásokat tükrözik, egy internetes portálon olvasható listán több mint 30 szakma és a hozzájuk tartozó tárgy került felsorolásra, a szülők pedig maguknak döntik el, mit tesznek a gyermek elé, például: rüzs, szemfesték – sminkes; ruha – dizájnner, stylist; egér, billentyűzet – programozó; útleveél – diplomata; fecskendő, sztetoszkóp, lázmérő – orvos, nővér; labda – futballista, sportoló stb.¹⁵⁷ Cipőt lehet készen is kapni (30. kép), emellett árulnak még kiscipővel díszített tortát is, speciális ajándékokat és megfelelő ruhácskákat a gyermeknek (jól látható, hogy a kereskedelem is alkalmazkodik a szülői igényekhez, illetve befolyásolja azokat). Mindez bizonyítja, hogy a Tipegő rendkívül népszerű a kisgyermekes családok körében Bulgáriában, a szokás gond nélkül adaptálódott a falusi közeg-

---

¹⁵⁶ miabo.it/pekarnazlatenklas/negozio/питки/питка-за-прощъпулник/

¹⁵⁷ www.moetodete.bg/razvitie/kak-se-pravi-proshtupulnik.html

ból a modern városi környezetbe, illetve külföldön sem okoz gondot a lebonyolítása.

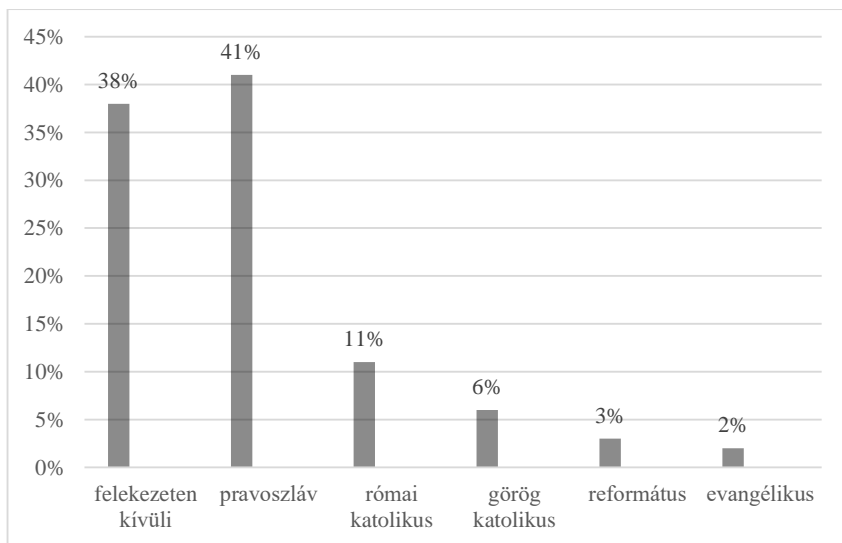
A Típegő ünnepléséről a magyarországi bolgárok körében csak annyi adat van, hogy a múltban is népszerű volt, a családok Magyarországra érkezése után gyakorolhatták tömegesen, a már leírt módon. Ez a szokás kapcsolódott az elválasztáshoz is, azt tartották, hogy a szoptatás is addig tart, amíg a gyermek járni nem kezd (vagyis kb. 1 éves korig). A bolgárkertészek körében szokás volt elgurítani egy cipőt és egy pénzt egyszerre, ha a gyermek a pénz után indult, akkor a gazdagságot választotta, ha a cipó után, akkor azt tartották, hogy boldog élete lesz. A cipőt azért sütötték, hogy a gyerek erős legyen tőle (Halásztelek; Pécs – Juricskayné Szabeva 2002, 147-148).

3. A budapesti bolgár közösségben végzett felmérés eredményei

A budapesti bolgár közösségben kérdőíves vizsgálatot végeztünk, hogy kiderítsük, hogyan alakul a gyermekek vallási hovatartozása, illetve mennyire tartják meg a családi és közösségi szocializációs rítusokat. Ezért a szülőknek három kérdést tettünk fel: 1) Megkeresztelték-e gyermeküket, ha igen, mely felekezethez tartozik?; 2) Részt vettek-e a bolgár kultúrházban rendezett Bába-napi ünnepségen? és 3) Rendeztek-e otthon Típegő ünnepséget?. A vizsgálatban összesen 65 gyermek (életkor: 0 és 18 év) szülei vettek részt.

A vallási hovatartozás adatai az 9. ábrán láthatóak. A legnagyobb csoport a bolgár pravoszláv egyházhoz tartozóké, arányuk közel négyszer annyi, mint a hivatalos statisztika szerint a 0 és 19 éves korosztályban – 41% a 9,7%-kal szemben. A gyermekek másik nagy csoportja nem tartozik semmilyen felekezethez, ők 38%-ot tesznek ki, míg a statisztikai adatok azt mutatják, hogy ugyanebben a korcsoportban 25% a felekezeten kívüliek aránya, mellettük találunk még 2% ateistát, és 18,6% nem határozta meg magát. A felmérésben résztvevők 11%-a római katolikus, 6% görögkatolikus, a KSH adatai szerint ezek aránya

viszont 27,9% és 1,6%. A reformátusok számaránya 3%, az evangélikusoké 2%, a hivatalos adatok 11% és 1%¹⁵⁸.

9. ábra

A vizsgálatban részt vett gyermekek vallási hovatartozása

A Bábanapon a megkérdezettek 44,6%-a vett részt, Tipegő ünnepet pedig 40% rendezett. A felmérés alatt világossá vált, hogy az adatközlők egy része egyáltalán nem ismerte a Tipegő szokását, a vidéken élők nem mindig tudtak részt venni a Budapesten tartott Bábanapon. Különbség figyelhető meg a már nemzedékek óta Magyarországon élők és nemrég érkezettek gyakorlata között. Az első csoportba tartoznak azok, akik még csak nem is hallottak a Tipegőről, míg a második csoport gyakran nem kerül kapcsolatba a bolgár szervezetekkel, ezért nem volt tudomásuk arról, hogy szokás Bábanapot rendezni a bolgár származású gyermekeknek és az édesanyáknak, a Tipegőt viszont megtartották.

¹⁵⁸ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf

A fejezetben bemutattuk a magyarországi bolgárok jelenlegi vallási helyzetét, összehasonlítva a magyarországi és a bulgáriai adatokkal, illetve ismertettünk három átmeneti rítust a kisgyermek szocializációjával kapcsolatban, Bulgáriában és magyarországi bolgároknál. A keresztelő és Tipegő tipikus átmeneti rítusok, amely keretében a gyermek nemcsak fizikálisan, hanem szertartásosan is átmegy egyik állapotból a másikba – kereszteletlen „pogánygyerekből” a keresztény közösség tagja lesz, illetve fekvő, tehetetlen kisbabából önálló járásra képes ember. A Báb nap eredetileg ugyan tisztító és termékenységi, nem pedig átmeneti rítus volt, azonban a magyar közegben kapott új funkciója – az újszülöttek bemutatása és integrálása a magyarországi bolgár közösségbe, lehetőséget ad, hogy ebben a kontextusban vizsgáljuk. Közös elem, hogy mindhárom rítus, kiszakítva az eredeti falusi kulturális térből, fennmaradt az új, modern nagyvárosi közegben nemcsak Bulgáriában, hanem külföldön is. Ebben az esetben az is jól látszik, hogy a falusi kultúra is képes hatást gyakorolni a városira (Дяков 2013).

A falusi keresztelő gazdag szokásrendszere leredukálódott a templomi keresztelő rítusára, amelyet a bolgárok mind hazájukban, mind külföldön még mindig fontosnak tartanak. Közös elem viszont, hogy a ragaszkodás az egyházi szertartáshoz nem vonja maga után a keresztény vallás alaposabb megismerését.

A magyarországi bolgároknál intenzív adaptáció figyelhető meg a magyar társadalomhoz vallási szempontból is, a statisztikai adatok szerint, a bolgár közösségben legnagyobb számban a római katolikus valláshoz tartozók vannak, őket a protestáns egyházak hívei követik, a bolgárok nemzeti egyháza pedig csak a harmadik helyen szerepel. Ennek oka leginkább a vegyes házasságok magas számában keresendő. Az elvégzett felmérés eredménye, bár semmiképpen sem reprezentatív, ellentmond a statisztikai adatoknak, mivel a megkérdezett szülők legnagyobb része a bolgár pravoszláv egyházban keresztelte meg gyermekeit, de jellemző, hogy a felekezethez egyáltalán nem tartozó

gyermekek száma alig 3%-kal kevesebb, és ezzel ők alkotják a második legnagyobb csoportot a megkérdezettekben belül.

A Típegő ünnep sikeresen adaptálódott a falusi közezből a városiba, majd később a külföldön élő bolgárok körében, vegyes etnikumú és vallású körben is fennmaradt. Ennek okai, hogy a szokásnak nincsenek vallási elemei, a szertartás egyszerűen, családi körben végezhető el, emellett a modern viszonyokhoz is igazítható (a szakmák esetében hozott példák is ezt bizonyítják). Ez a rítus azonban napjainkra már kevésbé népszerű a magyarországi bolgároknál (a megkérdezettek 40%-a rendezett ilyen a gyermekének), különösen a már 2-3 nemzedék óta élők körében. Valószínűleg lassan merülhetett feledésbe, ugyanis Juricskayné Szabeva Aszja (2002), aki a 20. század közepéig mutatta be a bolgárkertészek szokásait, még széles körben gyakorolt családi ünnepként írja le.

A Bábanap az a szokás, amely a legnagyobb változáson esett át a 20. század folyamán. Bulgáriában a dátum áthelyezésével kikerült a Vízkereszt kontextusából, a szülési segítség szakmai ünnepévé tételével pedig az ünneplés helye is áthelyeződött az egészségügyi intézményekbe. A gyógyító és rituális funkciójától megfosztott bábaasszonyokkal együtt a Bábanap is eltűnt a bolgár falvakból, hogy újjászülessen a városi kórházakban. Másik megjelenési helye a színpad, a szokás rekonstrukcióján keresztül, ahol szintén nincs kapcsolata az eredeti közösséggel. Magyarországon azonban a helyzet némileg eltérő. Egyrészt itt is megjelenik az ünnep rekonstrukciója, még hozzá annak legautentikusabb formájában. Másrészt az ünnepnek másodlagos funkciója is van: a gyermekek bemutatása a közösségnek, továbbá lehetőséget adni a nőknek, hogy találkozzanak, beszélgessenek és összemérjék főzötudományukat, bemutassák a hagyományos bolgár konyha ételeit. Ezek az elemek hozzájárulnak a bolgár származású nők és gyermekek identitásának megszilárdításához és megőrzéséhez.

A BOLGÁR TÁNCKULTÚRA ÉS AZ IDENTITÁS KÖLCSÖNHATÁSAI A MAGYARORSZÁGI BOLGÁROKNÁL

Táncfolklorisztikai és táncantropológiai kutatások

A népi táncok professzionális bemutatásának kutatása gyakran számos problémába ütközik és vitákat provokál. Az okokat kereshetjük egyrészt a különböző irányzatok hozzáállásában, másrészt pedig a folklórkutatók tisztázatlan viszonyában a professzionális tánc csoportok iránt. A fejezet témája a magyarországi bolgár néptáncgyűttesek bemutatása a tánc házmozgalom és a táncantropológiai kutatások tükrében¹⁵⁹.

A tánc kutatás tudománytörténetében két egymástól eredetileg elkülönülő, de az utóbbi években egymáshoz közeledő megközelítés figyelhető meg. A táncfolklorisztikai megközelítés, amely a kelet- és közép-európai néprajzi műhelyekre jellemző, művelődéstörténeti és kultúrtörténeti szemszögű és leginkább morfológiai, strukturális, funkcionális kérdésekkel foglalkozik, mint a táji-történeti tagolódás, a régi és az új stílusok szerinti osztályozás, a különböző táncok rögzítése és csoportosítása, a zene és tánc kapcsolatának kutatása, illetve a formák és motívumok feltárása. Az amerikai eredetű táncantropológia ezzel szemben, a bezárkózó nemzeti néprajzi leírások kritikájaként a táncot megalkotó közösségre fókuszált, ezért képes nemcsak a tánc által kifejezett mondanivaló, hanem az általa keltett kollektív hatás értelmezésére is. Ez a megközelítés lehetőséget ad a tánc és a nemzeti-etnikai identitás kérdésének vizsgálatára is (Kavecsánszki 2013). Más szavakkal, az európai kutatók a táncot, mint a folklór „termékét” vizsgálják, ezért számukra fontos annak autentikus volta; az amerikaiak viszont a táncot folyamatként szemlélik, amely szorosan kapcsolódik valamilyen társadalmi

---

¹⁵⁹ A téma kutatását 1995-ben kezdtem el, az utolsó interjú 2021. májusában készült.

kontextushoz (Шърбанова 1994, 101). A táncantropológia tudománytörténetében több szakasz is megkülönböztető: a funkcionalista irányzat a táncot, mint a társadalmi szerkezet és rend fenntartásának eszközét vizsgálta; a choreometriaként ismert irányzat a tánc mozdulatait a mindennapi mozgás utánzataként elemezte, megállapítva, hogy a munka- és a táncmozdulatok hasonlóak. A tánckutatás strukturális-kognitív fordulata hozta magával a mozgásrendszer elméletének és filozófiájának kutatását, annak a társadalomnak a szemszögéből, amely azt létrehozta. Megállapították, hogy a tánc nem állhat önmagában, ahhoz, hogy megértsük, történelmi és társadalmi kontextusában kell látni (Kürti 2014). A holisztikus szemléletmódot képviselő kritikai táncantropológia egyre inkább összehasonlító és értelmező tudománnyá alakult. Az összehasonlító módszerrel vizsgálni lehet nemcsak a saját vagy a környező népek, hanem a távoli népek táncait, továbbá a népi, a művészeti vagy akár a társastáncok sajátosságait is. Emellett nagy fontossággal bír az a tétel is, amely összeköti a táncot az aktuális politikai hatalom törekvéseivel, megállapítva, hogy a tánc sohasem volt független a hatalomtól, amellyel nyílt vagy burkolt értelemben összefonódott. A kritikai tánctudomány, túlhaladva a törzsi társadalmak táncainak kizárólagos vizsgálatát, minden táncot és táncoló közösséget egyenrangúként vizsgál, ami a kutató részéről megköveteli az empatikus és kritikai viszonyulást. Korábban a táncot vagy művészetként vagy sajátos társadalmi rendszerként értelmezték, az elmúlt években viszont egyértelmű, hogy a professzionális, a művészeti vagy akár a versenytánc is lehet antropológiai vizsgálat tárgya (Kürti 2014).

Ha elfogadjuk a holisztikus kutatási módszereket, vagyis megpróbáljuk abban a környezetben kutatni a táncot, amely azt létrehozta és működteti, felmerül a kérdés, lehet-e ezt a tánc professzionális, nemrituális előadására is alkalmazni. A válasz a fent leírtak alapján mindenképpen pozitív, ugyanis a tánc körül, még akkor is, ha a hagyományos kulturális háttere hiányzik, új szociokulturális jelenségek szerveződnek, amelyek szé-

leszkörű vizsgálatával számos új ismeretet szerezhethetünk a közösségekben betöltött szerepéről.

Az a cél, hogy megtudjuk, mit is mond a tánc az emberről túlszárnyalja a táncfolklór határait, és egyformán fontossá teszi mindegyik tánctevékenység kutatását, legyen az rituális, népi, professzionális vagy akár balett. Nem a formák sokszínűségét vizsgáljuk, hanem azt a jellegzetes módot, ami által a testmozgás egy adott társadalom számára kulturális tartalommal telik meg (Шурбанова 1994, 106).

A professzionálisan előadott néptánc ugyan nincs kapcsolatban azzal az eredeti mikrokultúrával, amelyben létrejött, de rendszerint még összekapcsolható a makrotársadalommal, például bolgár néptáncot zömmel bolgár együttesek adnak elő. Így a tánc megmarad saját kultúrájában, amely többé-kevésbé rendelkezik a benne rejlő háttérgondolatok megértéséhez szükséges tudással. A tánc társadalmi státusa gyökeresen megváltozik, amikor más etnikai környezetben adják elő. Az „idegen” kultúra elvileg nem képes megérteni az „idegen” tánc rituális értelmét, ugyanis hiányoznak belőle azok az ismeretek, amelyek értelmet adnak a mozdulatoknak és a gesztusoknak, és segítik dekódolásukat a kultúra nemverbális nyelvére. A befogadó kultúra szempontjából ez a tánc az idegenség és az ismeretlenség szférájához tartozik. Megértéséhez meg kell szerezni azt a szükséges tudást, legalább egy időre be kell lépni a másik kultúrába, hiszen „a mozdulatok olyan kulturális jellegzetességeket hordoznak, amelyeket vagy a hagyományon belüli hosszas tanulás, vagy célirányos és tudatos belépési kísérletekkel szerezhethetünk meg.” (Keali'inohomoku 1979). Ez az átmenet rendszerint időszakos identitáscserével történik, ami nem jelenti az eredeti kulturális identitás végleges cseréjét (ez ugyanis nemigen lehetséges).

A magyarországi bolgár néptáncgyüttesek tevékenységét is lehet ilyen szempontok szerint vizsgálni, az átadó-befogadó viszony szemszögéből, magát a táncot, mint különleges kultúraközi közvetítőt, illetve a néptáncot mint a saját közösségen belüli közös mozgásnyelvet.

A bolgár néptáncsoportok megjelenése nem tekinthető véletlenszerű eseménynek. Ezek is, mint annyi más hasonló, a magyar táncházmozgalomból nőttek ki, amelynek eredeti célja megismertetni a magyar néptáncokat a fiatalokkal. Tevékenységük eredménye nem csak a magyar néptáncok népszerűbbé válása volt, hanem a magyarországi kisebbségek (görögök, szerbek) táncházainak megnyitása is. Ezeket nemzetiségiek és érdeklődő magyarok egyaránt látogatták. Így ez a mozgalom a magyar társadalom szélesebb rétegeire is hatást gyakorolt, továbbá arra ösztönözte a kisebbségeket, hogy ápolják tánc kultúrájukat.

A táncházmozgalom története

A táncházmozgalom előfeltételei még az 1960-as években teremtődtek meg, amikor beindult a néptáncok és népzene terepen való gyűjtése, ebben Martin György munkája bizonyult meghatározónak. Az általa kidolgozott koncepció szerint a néptáncot is úgy kell megtanítani, mint az anyanyelvet, a mozdulatokat a táncosok anyanyelvi, vagyis „táncnyelvi” szinten kell elsajátítaniuk. A néptáncok és a népzene népszerűsítésében emellett a korszakban nagy tömegek által nézett televíziós vetélkedők is fontos szerepet játszottak. Az 1962 és 1996 között megrendezett *Ki mit tud?* vetélkedőn is bemutatásra került néptánc és népzene, a *Nyílik a rózsa* (1968) és *Röpülj páva* (1969-70) pedig kifejezetten népzenei tematikájú vetélkedők voltak (Abkarovits 2012). A táncházmozgalom közvetlen előzménye Novák Ferenc és tanítványainak Szék faluban folytatott terepmunkája volt (1971), ahol nemcsak a népszokások éltek eredeti formájukban, de a falusi táncos mulatságok megnevezése is *táncház* volt. Ezt a mintát és elnevezést honosították meg a táncosok 1972-ben, Budapesten, amikor megszervezték az első, még nem nyilvános táncházat (Abkarovits 2012). Az első nyilvános táncházra 1973-ban került sor a Fővárosi Művelődési Házban, a kezdetekben a profi táncosok és az amatőrök közel azonos arányban voltak jelen, a repertoár pedig főleg széki táncokból állt, ez a későbbiekben bővült. A táncházak többé-kevésbé máig működő rendsze-

rét a Muzsikás együttes alakította ki: bevezették a heti tánctanítást, illetve annak rendjét – tánc- és daltanítás, majd a tanul-
tak közös gyakorlása. Később az erdélyi táncok mellett már román táncokat is tanítani kezdtek, megnyitva az utat a délszláv táncok megjelenéséhez. A Balkán-táncok mozgalom 1975-ben indult el, és olyan sikere volt, hogy a tömeg nem fért el a Főváros Művelődési Házban. A délszláv táncmozgalom legfontosabb együttese a Fáklya, amelynek leginkább bunyevác, sokác és szerb zenei anyagot játszott, de emellett megjelentek a bolgár, a macedón, a román stb. táncok is (Bólya 2014, 226). A már idézett szerző a Balkán-táncok mozgalom rendkívüli sikerét a magyar néptáncoktól markánsan eltérő táncformákban látja. A népszerűség másik oka a táncok szerkezetében keresendő: mivel ezek nem páros, hanem körtáncok, ezért a nemek arányának nincs jelentősége. A fő táncforma a balkáni körtánc – kóló, xopo stb., amely általában az óramutató járásával ellentétes irányban halad és egy tapasztalt táncos vezeti. Az elején a tempó lassúbb, majd egyre gyorsabb, a lépések is összetettebbé válnak. A körtáncok ritmusa aszimmetrikus (pl. 7/8, 9/8 vagy 11/8), ami meglehetősen szokatlan a magyar táncolók számára (Bólya 2014, 226).

Bolgár néptáncokat is oktató táncok mozgalom a 80-as évek elején szerveződtek, amelyeket zömmel olyan magyar fiatalok látogattak, akik más Balkán-táncok mozgalmaiban is megfordultak. Sokan közülük érdekesnek és egzotikusnak tartották a zenét és a lépéseket, a hangzást, amelyek idegen volt a magyar fülnek. A magyar közönség eltérő nehézségüként ítéli meg a balkáni néptáncokat – a legegyszerűbbek és legdallamosabbak a görögök, a „délszlávok” már nehezebbek, míg a bolgár táncok bonyolultak és összetettek, a zene és ritmus „nyersebb”, ezért „ínyencségnek” számítanak, de nem biztos, hogy bárkinek elsőre megtetszenek.

Ez volt az az alap, amelyen a bolgár nemzetiség táncos csoportjai megalakultak. A bolgár közösség eddig ismertettétől világhírűvé válik, hogy a bolgárkertészként az országba érkező munkások ugyan a kertekben megtartott ünnepeket saját szó-

rakoztatásukra táncolták bulgáriai falujuk néptáncait, és a bolgár művelődési házban (31. kép) is minden ünnepség végén jártak (járnak) közös körtáncot (horo – xopo), ennek ellenére a közösségnek nincsenek saját táncai. Ezért, bár a bolgár közösség táncsoportjainak megalakulása szorosan kapcsolódik a magyar táncházmozgalomhoz, felkarolásuk azonban a bolgár intézmények, leginkább a Magyarországi Bolgárok Egyesületének érdeme.

31. kép

Bolgár körtánc (horo) a művelődési ház előtt, 1981¹⁶⁰

Bolgár táncgyűttesek Magyarországon

Az első bolgár táncgyűttest „Marténica” néven 1982-ben alapították lelkes táncház látogatók, Zafirova Lili és Szilvássy István koreográfusok vezetésével. Megalakulása és a táncosok kiválogatása nagymértékben véletlenszerűen alakult. Első fellépésük a Bolgár Kultúrház március elsejei (Marténica) ünnepsé-

---

¹⁶⁰ www.bolgarok.hu, Trifon nap (a kertészek szakmai ünnepe).

géhez kapcsolódott, innen ered az együttes neve is. Ezután rövid fellépések következtek a Zsarátnok együttesével, ekkor formálódott az együttes későbbi magja. Az áttörést az 1983. évi Ki mit tud? vetélkedő hozta meg, amikor Zafirova Lili egyszerű trák-tánc-koreográfiájával első helyen végeznek (32. kép). Ekkor került a bolgár néptánc tartósan a magyar köztudatba. Etnikai szempontból a csoport összetétele elég vegyes volt – hét emberből három magyar, kettő-kettő pedig bolgár, illetve görög¹⁶¹.

32. kép

A Martenica táncegyüttes 1983-ban¹⁶²

Kezdetben a táncrepertoár kidolgozása és betanítása is számos nehézséget okozott. A korai koreográfiákat videofelvételekről vagy bulgáriai koreográfusoktól tanult táncokkal egészítették ki. A táncosok csak a lépéseket tanulták meg, a táncok kulturális háttéréről semmit sem tudtak. A bolgár hagyományos kultúra megismeréséhez szükséges ismereteket csak 1987-ben a koteli (Bulgária) nemzetközi néptáncanfolyamon sajátították

---

¹⁶¹ Interjú Deli Leventével, a Martenica vezetőjével, saját gyűjtés.

¹⁶² i.ytimg.com/vi/MtkUQTTQOM/maxresdefault.jpg

el. Ekkor teremtődött meg az együttes szakmai háttere, addig minden valahogy a „levegőben lógott”. Az együttes tagjai folyamatosan gyűjtötték és feldolgozták a bolgár népzenei és néptánc hagyomány gazdag anyagát. Azért, hogy megfelelő szakmai színvonalon adhassák elő a táncokat, a Martenica tagjai számos hagyományőrző fesztiválon, falusi ünnepeken, gyűjtőutakon, továbbképzésen vettek részt Bulgáriában. Az együttes ugyan amatőrként szerepelt, azonban a koreográfiaiak színpadra állításában ismert bulgáriai koreográfusok is segítették munkájukat, aminek eredményeként a nézők betekintést nyerhettek Bulgária összes nagyobb tájegységének néptánc és népzenei kincsébe¹⁶³.

1988 után megváltozott a Martenica együttes addigi koncepciója: a kis, 8-10 fős csapat kibővült kb. 35 táncosra, és megszervezték a saját zenekart is (Rila zenekar¹⁶⁴).

A táncosok számának növekedésével lehetőség nyílt összetettebb tánc-koreográfiaiak kidolgozására is. Az alapot az északi, a sop és a trák táncok alkotják. Legkönnyebbek a sop és az északi táncok, ezekre tanítják a kezdőket. A trák és a dobrudzsai táncok már nehezebbek. A Martenica együttesnek volt pirini koreográfija is, de ennek előadásához ügyesebb és tapasztaltabb táncosok kellettek. Ennek ellenére tudatosan törekedtek arra, hogy Bulgária mindegyik néprajzi régióját bemutassák. A magyarországi sikerek arra indították a táncsoportot, hogy egyre többször külföldön is bemutassák táncaikat, miközben egyre több és egyre nehezebb bolgár koreográfia került a repertoárba. A legnagyobb nemzetközi sikereket a Martenica a Palma de Mallorca-i Néptánc Világfesztiválokon aratta, ahol háromszor (1991-ben, 1997-ben és 1999-ben) is első helyezést, illetve fődíjat nyertek. A táncegyüttest, bár nem kifejezetten bolgár nemzetiségi együttes, több nemzetiségi díjjal is kitüntették: 2002-ben kapták meg a Kisebbségekért-díjat, 2007-ben a Pro Cultura Minoritate-díjat, 2020-ban pedig az együttes vezetője, Deli Le-

---

¹⁶³ Interjú Deli Leventével, saját gyűjtés; www.martenica.hu

¹⁶⁴ Tagjai: Garamvölgyi László (tambura), Kaibinger Pál (bőgő), Wertetics Szlobodán (harmonika), Bartalan Sándor (klarinét, furulya), Orczi Géza (dobok, tambura).

vente vehette át a Bolgár Országos Önkormányzat által alapított „Március 3.” díjat¹⁶⁵.

A tánc erősen függ a zenétől, amely fontos része a színpadi hatásnak. Ezért a saját zenekar megléte nagyon lényeges, hogy a mozdulat és dallam között harmónia legyen. Az élő zene alkalmazkodik a táncosok igényeihez, és segíti az előadást. Éppen ezért a magyarországi bolgár táncegyüttesek is igyekeznek saját zenekarral dolgozni, de a jó zenészek toborzása és főleg megtartása nem könnyű feladat. Ezért a Martenica táncegyüttes mellett a Rila zenekar volt állandó kísérő, az utóbbi években az idősebb tagokból pedig Martenica zenekar alakult, amely a táncházakon és önálló fellépéseken zenél.

Az előadott táncok autentikusságának kérdése mindenképpen felmerül a magasabb szakmai színvonal elérése után. Más részről viszont a bolgár néptánc autentikus volta némileg másképpen fest Magyarországon, mint Bulgáriában, sokkal nehezebb megítélni az előadás minőségét, és a táncosoktól sem lehet teljesen autentikus interpretációt elvárni. Bár a tánckoreográfákat neves bolgár szakemberektől tanulták, ők maguk sem képesek megítélni, mennyire pontosan adják azt vissza. A professzionális együttesek másképp táncolnak, mint a falusi csoportok a Koprivsticai Néptáncfesztiválon. Magyarországon a közönség meg se nézné az előadást, ha az nincs elég változatosan megszerkesztve, vagyis a magyar elvárások lényegesen eltérnek a bolgároktól. A falusi ünnepek táncaival ellentétben, itt egy lépésfajta maximum kétszer ismételhető, hogy ne legyen unalmas. Ennek ellenére nyugodtan elmondható, hogy a Magyarországon előadott bolgár néptáncok nagymértékben megfelelnek a bulgáriai kívánalmaknak¹⁶⁶.

A szakmai színvonal megítélése is összetett kérdés, ugyanis a Martenica inkább baráti társaság, nem pedig teljesen professzionális csoport. Más részről viszont már közel 40 éve működik,

---

¹⁶⁵ Bolgár Hírek, 2002/3, 5.

¹⁶⁶ Interjú Deli Leventével, saját gyűjtés.

és ezalatt táncosai jelentős szakmai tapasztalatokra tettek szert, amelyeket a fiatal nemzedéknek is átadnak.

Az 1980-as évek végén alakult egy másik tánc csoport is, mely „Zdravec” vagy „Zarzala” néven működött, először mint a Martenica tanulóegyüttese, majd önállóan is, de szervezési gondok miatt szétesett. 1990-ben alakult újjá, majd újra megszűnt, 2010-ben léptek fel utoljára a XV. Balkán Hangja Fesztiválon, Budapesten.

A bolgár származású táncosok kis száma arra indította a Martenica néhány bolgár tagját, hogy vasárnapi néptáncoktatást szervezzenek a helyi bolgár fiataloknak. Ebből fokozatosan alakult ki 1996-ra a Jantra együttes (15-16 éves kortól) és a Roszica együttes (óvodáskortól 13-14 éves korig). Az együttesek névválasztása – a Jantra folyó és mellékága, a Roszica – erősen kötődik ahhoz a területhez, ahonnan a bolgárkertészek nagy része származik. Vezetőik Muszev Dancso és Szalai Anna.

A táncosok száma évről-évre növekedett, amíg el nem érték az optimális szintet. A résztvevőket nem válogatják, ugyanis a cél az, hogy minél több bolgár gyermeket és fiatalot bevonzzanak. Jelenleg a Roszica együttes (33. kép) két csoporttal működik, a legkisebbeket már 2-től 6 éves korig tanítják táncolni. Létszámuk 30 körül van, származásukat tekintve 1-2 gyermek kivételével mind bolgárok, vagy bolgár–magyar vegyes családból kerülnek ki. A 6 és 14 év közötti korosztályt tömörítő csoportban mintegy 40 gyermek táncol, ezeknek több mint fele bolgár származású, a többiek között találunk szerb, görög, horvát, illetve magyar táncosokat is. A Jantra együttesben jelenleg 25-30 fő táncol, 15 és 40 között, zömmel szintén bolgár származásúak¹⁶⁷.

Az elmúlt 25 évben ezek az együttesek is komoly fejlődésen mentek keresztül, az amatőr baráti társaságból a Jantra tánc együttes (34. kép) nemzetközileg is jelentős formációvá nőtte ki magát. Ahogy a többi magyarországi bolgár tánc együttes is, he-

---

¹⁶⁷ Interjú Muszev Dancsoval és Szalai Annával, az együttesek vezetőivel, saját gyűjtés.

lyi hagyomány hiányában a bulgáriai táncok minél autentikusabb bemutatására törekcszenek. Munkájukat olyan bolgár koreográfusok segítik, mint Kaia Ivanova és Hriszto Ivanov (Filip Kutev Bolgár Állami Népi Együttes), Jordan Nikolov (Gajtan néptáncgyüttes), illetve Kamen Ivanov (a bulgáriai koreográfus iskola tanára).

33. kép

A Roszica néptáncgyüttes a 2000-es évek elején¹⁶⁸

A gyermekek tanítása a legegyszerűbb bolgár néptáncokkal kezdődik, majd fokozatosan professzionálisabbá válik (bemelegítés, konkrét mozdulatok tisztázása, a kész előadás próbálása), a fiatalok csoportja pedig már egy szinte profi táncgyüttesre emlékeztet. Reálisan szemlélve, az autentikus bolgár néptáncok bemutatására nem nagyon van lehetőség, ugyanis nincs mód eredeti anyagok gyűjtésére. Ennek ellenére ezt a vonalat sem

---

¹⁶⁸ Forrás: jantra.org/hu/rositsa/

szabad elfelejteni, ezért az együttesek tesznek arra is erőfeszítéseket, hogy autentikus néptáncok is bekerüljenek a programba. Az utóbbi években a Jantra és a Roszica vezetői inkább kész koreográfiákat szereznek be Bulgáriából, amelyeket bolgár koreográfusok készítenek. A betanítás pár napig tart, a tánclépésekről felvételek és feljegyzések készülnek, majd a teljes tánckoreográfiát még kb. félévig gyakorolják, mire az előadás színpadra kész lesz. A legkisebbeknek, mivel csak egyszerű táncokat tudnak megtanulni, az együttesvezetők maguk készítenek koreográfiát.

Ahogy a Martenica esetében is, a Jantra és a Roszica is előzenés kísérettel lép fel, ami nemcsak az előadás színvonala miatt szükséges, hanem azért is, mert a zenekar jobban alkalmazkodik a táncosok igényeihez. A táncsoportok állandó kíséreznekara a kezdeti években a Söndörgő¹⁶⁹ volt, majd 2005 óta a Pravo zenekarral¹⁷⁰ dolgoznak. Alkalmanként a Rila zenekar is kíséri őket, de dolgoznak bulgáriai zenészekkel: a Szlávia és a Gajtan együttesel is¹⁷¹.

A bolgár néptáncokat előadó táncegyüttesek egyik legnagyobb problémája a megfelelő népviseletek beszerzése. A kezdetekben a bolgár kulturális egyesület és a bolgár iskola ruháit is használták, de egy idő után saját részre kezdtek el népviseleteket rendelni Bulgáriából. A rendkívül díszes, hímzésekkel és rézfüggőkkel díszített ruhák beszerzése nemcsak komoly szervezést, de nagy anyagi ráfordítást is igényel, amit pályázatokból és adományokból kell előteremteni. A felnőtt együtteseknél is több rend ruhára van szükség a különböző tájegységek szerint¹⁷², a gyermekegyütteseknél viszont a változó méretek is folyamatos gondokat okoznak. A színpadi látványhoz viszont ezek az impozáns viseletek nélkülözhetetlenek, emellett hozzájárul-

---

¹⁶⁹ Az együttest az Eredics család és Buzás Attila alapította 1995-ben, Szentendrén.

¹⁷⁰ A zenekart Boros Csilla és Gera Attila alapította 1997-ben, Békéscsabán.

¹⁷¹ jantra.org/hu/history

¹⁷² Bolgár folklór tájegységek: sop, trák, rodopei, pirini, északi (северняшки), dobrudzsai, sztranzsai, mindegyikre más népviselet jellemző.

nak a táncosok átlényegüléséhez, a bolgár népi kultúrához való mélyebb kötődéséhez.

34. kép

A Jantra néptáncgyűttes¹⁷³

Az eddig bemutatott táncgyűttesek alapítói mind fiatalok voltak, 2000-ben viszont a bolgár közösség idősebb női tagjainak kezdeményezésére, Zafirova Lili vezetésével megalakult a Zornica Hagyományörző Együttes (35. kép), amely 2003-tól már egyesületi formában működik. Jelenleg 18 nő vesz részt a csoport munkájában, mind bolgár származásúak, életkoruk 50 és 80 év közötti. A Zornica repertoárjának koncepciója némileg eltér a már ismertetett táncgyűttesekétől, ugyanis ők nemcsak táncot mutatnak be, hanem teljes népszokásokat, énekkel és szükség szerint szöveggel kísérve.

---

¹⁷³ Forrás: jantra.org/hu/history/

35. kép

A Zornica hagyományörző együttes¹⁷⁴

A kiválasztott szokást – pl. tűztánc, Iván-nap (Еньов ден), esküvő (az anya és a leány búcsúzása), Vojdanki vagy Peperuda (esővarázsló szertartás), Bábanap, rózsaszedés/szüret – a lehető legautentikusabb módon igyekeznek rekonstruálni és bemutatni. Ehhez néprajzkutatók segítségét veszik igénybe, akik felkutatják a legrégebb fellelhető leírásokat és dalszövegeket. Dolgoztak együtt Juricskayné Szabeva Aszja (Bábanapi szokások) vagy Natalia Raskova bolgár néprajzkutatókkal (Ivánnap). A népdaléneklés technikájának elsajátításában olyan neves bolgár szakemberek segítettek őket, mint Mihail Bukurestliev, Radka Bratanova és Roza Bancseva. Mivel a magyarországi bolgároknak nincsenek helyi szokásaik, a bulgáriai népszokásokat mutatják be, céljuk nemcsak a közönség megismertetése velük, hanem a bolgár öntudat megőrzése is. A csoport jövője az előrehaladott életkoruk miatt két tényezőtől függ: lesz-e utánpótlás, illetve rátermett vezető a későbbiekben¹⁷⁵.

---

¹⁷⁴ www.bolgarok.hu

¹⁷⁵ Interjú Zafirova Lilivel, saját gyűjtés; Gadzsokova 2018.

Érdekes színfolt a magyarországi bolgár néptánc történetében a karcagi Biljana néptáncgyüttes, amely 2003-ban alakult a Nagykun Református Gimnáziumban és a Nagykun Diáksport Egyesület keretein belül működik. Ennek a táncsoportnak semmilyen etnikai kötődése nincs a magyarországi bolgárokhoz, az alapítója, művészeti vezetője és koreográfusa, Major János, a gimnázium földrajz-oroszbolgár szakos tanára, aki bolgár szakos egyetemi hallgatónaként, még 1997-ben ismerkedett meg és szerette meg a bolgár népzene és táncokat (Янкова 2014). Az együttes tagjai a gimnázium jelenlegi és volt tanulói, öregdiákjai, tanárai. A táncsoport nemcsak a bolgár kultúrát, táncokat és művészetet ismerteti meg a diákokkal, hanem megtanítja őket a nemzetiségi együttműködésre és a kulturális különbségek elfogadására is. Az együttes minden évben kiutazik Bulgáriába (amennyiben a körülmények lehetővé teszik), ahol újabb, autentikus mozgásformákat és koreográfiákat sajátítanak el bolgár szakemberek segítségével. A munkában résztvevőket nemcsak a jó közösség motiválja, hanem az a lehetőség is, hogy megismerkedhetnek egy másik kultúra a magyartól lényegesen különböző táncaival és hagyományaival. A Biljana 2017-ban kapta meg a Pro Cultura Minoritatum Hungariae díjat, amelyre Bolgár Országos Önkormányzat vezetése terjesztette fel, a következő indoklással: „elsősorban a hazai bolgárok identitástudatának erősítése és hagyományos kultúrájuk megőrzése érdekében végzett munkájuk elismeréseként”¹⁷⁶. Ez az indoklás felhívja a figyelmet a vidéken dolgozó táncgyüttes fontosságára, amely képviseli és bemutatja a magyar közönségnek a bolgár kultúra egy látványos és sokak számára könnyen befogadható részét. Objektíven nézve azonban a helyzetet, ez az állítás nem állja meg a helyét – a csoportban táncolók ugyan közel kerülnek a bolgár tánc- és népi kultúrához, de azért bolgár identitásuk nem alakul ki. Az eddig leírtak alapján pedig teljesen egyértel-

---

¹⁷⁶ Helyzetkép a karcagi Biljana bolgár néptáncgyüttesről: közelmúlt és jövőkép.
www.facebook.com/knrgszki/posts/2886801598273586?comment_id=2886812851605794

mű, hogy a magyarországi bolgároknak helyben létrejött, a szó szoros értelmében vett hagyományos kultúrájuk nem igazán van. Az ilyen kezdeményezések fontossága mégis vitathatatlan, leginkább azért, mert meg teret nyitnak egy olyan magyar-bolgár kulturális párbeszéd előtt, amely enélkül nem jött volna létre.

A Roszica és a Jantra táncegyüttesek viszont rendkívül fontos szerepet játszanak a legfiatalabb bolgár nemzedék bolgár identitásának formálásában és megőrzésében, míg a Zornica az idősebb, hagyományörző nőket tömöríti. Bár néha érik olyan kritikák a Bolgár Ifjúsági Egyesületet, hogy ott minden csak a tánc körül forog, mégis szemmel kell tartani azt a tényt, hogy nagyon nehéz ilyen nagy számú gyermeket és fiatalot becsábítani és megtartani. A fontos az, hogy ezek a gyermekek a bolgár kultúrházba járnak, élő kapcsolatuk van, ha a táncon keresztül is, a bolgár kultúrával. A néptáncok segítségével ki lehet tolni az asszimiláció határát, mert van, aki folytassa a hagyományt. Azok a gyermekek és fiatalok, akik a Roszica és Jantra együttesben táncolnak, népzenet hallgatnak, és azért is mennek Bulgáriába, hogy néptáncfesztiválokon vegyenek részt. A résztvevők közül nem mindenki jár a bolgár iskolába, problémáik vannak a bolgár nyelvvel is, így a tánc és a zene az egyetlen kötődésük a bolgár közösséghez és kultúrához. A bevezetésben szó esett a politikai elit és a tánc kapcsolatáról. A magyarországi bolgár táncsoportoknál ez az összefonódás különösen erős, ugyanis a bolgár nemzetiségi politikai elit nemcsak erőteljesen támogatja a néptáncot, hanem a vezetésükben is részt vesz, meghatározva a fejlődés irányait.

A tánc egyrésztől kapcsolatot létesít egy másik, idegen kultúrával, amelyik más nyelvet beszél, más szokásai és hagyományai vannak, másrésztől pedig olyan eszköz, amellyel lehetőség nyílik arra, hogy a magyarországi bolgár kisebbség újra felfedezze és megőrizze azt a kultúrát, amelyet sajátjának vall.

A magyar származású táncosok nem csak a tánclépéseket sajátítják el, hanem a folklór, a történelem és a nyelv segítségével mélyebben ismerik meg a bolgár kultúrát is. A helyi bolgár-

rokkal fenntartott állandó kontaktus, a részvétel az ünnepeken, a gyakori bulgáriai látogatások nyomot hagynak tudatukban. Ők maguk állítják, hogy kicsit már bolgárnak is érzik magukat, hiszen sok időt töltenek bolgárok között. A magyarországi bolgár közösséget képviselik, de miután annak nincs saját helyi táncfolklórja, ezért bulgáriai táncokat adnak elő.

Antropológiai szemszögből a következő paradoxonnal szembeesülünk – elvileg, az, amit a professzionális néptáncgyűttesek csinálnak, mondjuk Bulgáriában, a táncfolklórhoz „termékként” viszonyul, vagyis csak külső forma, nem pedig folklór, mint életmód (Шърбанова 1994, 107). Az, amit táncfolklórfolyamatnak nevezhetnénk (tipikus példa a diszkó) semmilyen módon sem kapcsolódik a bolgár hagyományos kultúrához. Azonban a bolgár táncházak és az amatőr táncgyűttesek, amelyek egy másik országban működnek, szintén a táncfolklór-folyamat részét képezik, ugyanis egy sajátos életformát, szubkultúrát alkotnak. Ahhoz, hogy a lépéseket elsajátítsák, a táncosok próbálnak, maga a próba és az előadás pedig újfajta „falutérre” alakul (Шърбанова 1994, 107). Ez a magyarországi, gyakran táncházzal (ahol a közönség is bekapcsolódik a közös táncolásba) egybekötött előadásokra különösen igaz. Más szavakkal, ez a tánc ugyan „professzionális”, de attól még életforma.

A kommunikáció egy idegen és ismeretlen (vagy a saját, valamilyen okból ugyanolyan kevéssé ismert) kultúrával óhatatlanul változásokat idéz elő a táncosok identitásában – önként csatlakoznak egy más kulturális közeghez, de ahhoz, hogy ott szabadon tudjanak mozogni, meg kell szerezniük bizonyos tudást, de éppen ezért kezdi el eredeti kulturális közegük őket relatíve idegenként kezelni. Bizonyos értelemben a táncosok mediatív státuszt kapnak, hiszen két eltérő kultúra között léteznek, és kapcsolatot hoznak létre közöttük. Ez természetesen nem változtatja meg radikálisan a hétköznapi életet, túlzás lenne azt állítani, hogy az, aki bolgár néptáncot táncol, automatikusan bolgárrá válik, de amint felveszi a népviseletet és kiáll a színpadra, ez a másodlagosan felvett identitás azonnal megjelenik. Ahhoz, hogy a tánc előadása meggyőző legyen, a táncosnak át

kell élnie, meg kell éreznie a benne rejlő gondolatokat és érzéseket. Ez csak úgy lehetséges, ha ismeri a tánc szélesebb kulturális kontextusát. Tulajdonképpen itt zárul be a kör – az idegen tánc azért meggyőző, mert a táncos megszerezte a szükséges ismereteket, de éppen ez a tudás köti őt össze a másik, az idegen kultúrával és teszi viszonylag idegenné saját kultúrájában.

A bolgár származású együttestagok számára a bolgár néptánc más jelentőséggel bír. Egyrésztől lehetőséget ad az elődök kultúrájának megismerésére és a Bulgáriával való kapcsolattartásra, másrésztől pedig eszköz a bolgár identitás megőrzésére egy másik nyelvi és kulturális közegben.

Tevékenységükkel a táncosok kapcsolatot teremtenek a külvilággal, és akaratlanul is valamilyen viszonyt provokálnak. Köztes státusuk miatt a magyar és a bolgár társadalom is viszonylag idegen elemként kezeli őket, de ez nem jelent negatív viszonyt. Végeredményben mind a magyar, mind a bolgár származású táncosok a magyarországi bolgár közösség képviselőiként jelennek meg. A magyar nézők szempontjából a bolgár táncok érdekesek és egzotikusak. Bolgár részről szintén pozitív a hozzáállás, hiszen más előadásban látják viszont az ismerős lépéseket.

A bolgár népi tánc- és zenei kultúra stabil alapokkal rendelkezik Magyarországon. A siker okai többértűek – egyrésztől a bolgár néptáncok talán a legszebbek és legtemperamentumosabbak közül valók; a hét néprajzi régió stílusban, viseletben, lépésekben és zenében is igen nagy gazdagságot jelent. Másrésztől nagy hatást gyakorolnak a koreográfiák kidolgozásában szerzett tapasztalatok és hagyományok, nagyon látványos előadások láthatók (az együttesek koreográfiáit szakemberek készítik). Ez a két alaptényező (a gazdag forrás és a professzionálisan kidolgozott előadások) sokban hozzájárul a bolgár néptáncok sikeréhez nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon is.

ZÁRSZÓ

Ez a kötet egyfajta kísérlet arra, hogy belülről nézve a magyarországi bolgár közösségben zajló egyes folyamatokat, mégis objektív képet adjon arról hogyan gondolja át és értelmezi újjá ez a csoport a múltját, továbbá hogyan igyekszik pozicionálni magát a többségi magyar társadalomban, illetve az anyagországban. A bevezetésben leírt aktív és tudatos kultúraalakítás, illetve az az igyekezet, hogy a többségi társadalom pozitívan tekintsen a bolgár nemzetiségre számos megnyilvánulásban jelenik meg, abban is, amiről a közösség elitje és tagjai szívesen beszélnek, de abban is, amiről évtizedeken át hallgattak.

Átnézve a bolgárkertészekről szóló szakirodalmi adatokat, magyar részről három különböző szemléletű időszak rajzolódik ki – az első fázisban, amely a 19-20. század első felét foglalja magába, a kertész migrációhoz való viszony elég ambivalens, helyenként egyenesen rosszindulatú. Elvileg pozitívan értékelték az általuk bevezetett technológiai újításokat, szorgalmuk, munkabírásuk szintén példaképként volt beállítva, azonban mindez egy olyan kontextusban jelent meg, amelyben a bolgárkertészek igazából veszélyes konkurenciát jelentettek, akiket minél hamarabb ki kell szorítani a magyar piacról. A problémával agronómusok foglalkoztak, akik úgy tűnik, sem a magyar társadalom működését, sem pedig a piacgazdaság lényegét nem értették. A megoldást a felülről szervezett képzésekben, tanfolyamokban és tangazdaságokban látták, amelyek a tapasztalatok szerint nem igazán voltak képesek kiszorítani a bolgárokat a zöldségpiacról. A bolgár példa mégis terjedt, alulról szerveződve és spontán módon, ahogy az a két háború közötti időszakban látható. Ugyan ebben a korszakban a bolgár szakirodalomban a bolgárkertészek kultúráközvetítői szerepére világítottak rá, teljes mértékben pozitívként értékelve a jelenséget, a kertészkompanyák működését idealizált formában írták le, ahol mindenki a bevitt tőke, szakértelem és szorgalom arányában részesedik a nyereségből. A külföldi munkavállalás okait sem a gazdasági, politikai és természeti körülményekkel magyarálták, hanem a résztve-

vők bátorságával és rátermettségével. Megállapítható, hogy II. világháború előtti korszak magyar és bolgár szerzői más-más módon nem teljesen objektívek a bolgárkertész-jelenség vizsgálatán.

A következő korszakban, a szocializmus idején, az optika már más módon torzít. A bolgárkertészek a szabad munkavállalás, vállalkozás és nyereségszerzés úttörőiként nem szerepelhettek az írásokban, ezért a magyar szakirodalomban az öntözésre, az általuk bevezetett új fajtákra, a kölcsönös segítségnyújtásra és a közösségi összetartásra került a hangsúly, az értékelés viszont egyértelműen pozitív lett. A szocialista korszakban Bulgáriában a kertészeti emigrációról alig esett szó, néhány írás szociális érzékenységgel, illetve a forradalmi tevékenységgel foglalkozott, a többi említésük pedig helytörténeti munkákban történt, Vaszil Mutafov 1981-ben írt, alapos és objektív monográfiája is csak 2018-ban jelent meg.

A kutatások harmadik szakasza a rendszerváltás után kezdődött, ekkor azonban a bolgárkertészek már lassan csak az emlékekben őrződtek meg, így a vizsgálatok egyre inkább a bolgár közösségre, mint nemzetiségi csoport irányultak. Az 1980-as évektől a kutatásokban a magyarországi bolgár értelmiség is bekapcsolódott, tovább színesítve a kertészekről és azok leszármazottjairól szóló narratívát. Napjainkra a Magyarországon élő bolgárokról a diskurzus az anyaország, a befogadó ország és a saját értelmiség háromszögében folyik, számos értelmezési és újra értelmezési lehetőséget adva a közösség sajátosságainak bemutatásához.

A kötet második részében a gazdaságtörténet szemszögéből került bemutatásra a bolgárkertész közösség közelmúltja. A saját kutatók értelmezéseinek elemzése után ismertettük a közösség sorsát gazdaságilag és kulturálisan is meghatározó intézmények és szervezetek történetét, majd a bolgárkertészek történetének egy másik részén keresztül szemléltettük a mindenkori magyar állam viszonyulását egy alapvetően gazdasági migráns csoporthoz. Ez az a témakör, amelyről maga a bolgár közösség sem szeret beszélni, pedig a saját történet megértéséhez feltét-

lenül hozzátartozik. A 19. századi liberális migránspolitika után a magyar állam folyamatosan szigorította a munkavállalás feltételeit, szűkítve a bolgárkertészek lehetőségeit is. A mélypont azonban a szocialista rendszer kiépülésével érkezett el, amikor a bolgárkertészek is, más rétegek és nemzetiségek mellett, nehéz helyzetbe kerültek. A kommunista rezsim számára nagy gondot okozott a nagyvárosok, és főleg Budapest ellátásának biztosítása, amiben a friss zöldségeknek is fontos szerepe volt. Éppen ezért a Budapesten és a környező településeken dolgozó kertészeket nem lehetett csak úgy, az ellátást veszélyeztetve betereni a szocialista térszerekbe, ahogy azt vidéki honfitársaikkal tették. A szövevényes és máig sem teljesen tisztázott „aranypénz affér” és az azt követő bírósági ítéletek gyakorlatilag az egész budapesti bolgárkertész közösséget kriminalizálták és zsarolhatóvá tették. A per ugyan nem került nyilvánosságra, de a történetek kényszerű elhallgatása, a büntetéstől és a hatalomtól való félelem és az elfojtott szégyenérzet mélyen traumatizálta a bolgár közösséget. A kommunista rezsim hozzáállása volt az egyik legfőbb oka annak, hogy a magyarországi bolgárok közül sokan felhagytak a hagyományos foglalkozással, a kertészkedéssel, és más megélhetési lehetőséget választottak, gyermekeik számára pedig magasabb képzettséget igyekeztek biztosítani, amivel sikeresebben integrálódhattak a magyar társadalomba.

A harmadik rész a magyarországi bolgárok nyelvi helyzetével, nyelvi tájképével és a magyar-bolgár nyelvi kép kertészeti vonatkozásaival (zöldségek és gyümölcsök) foglalkozik. A nyelvi helyzetet a demográfiai adatok és a körükben végzett nyelvészeti kutatások tükrében mutatjuk be. A bolgár nemzetiségi nyelv, mint ilyen Magyarországon nem létezik, és nem is létezett soha, éppen ezért a közösségben a kétnyelvűség különböző fokozatait lehet vizsgálni, alapvetően szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai szempontból, kiegészítve a statisztikai adatok bemutatásával. A kép nem egyértelmű, aminek nemcsak az az oka, hogy mind a mai napig hiányzik a közösség tagjai között végzett átfogó nyelvészeti vizsgálat, hanem a statisztikai adatok is folyamatosan változó eredményeket mutatnak, a módszertani saját-

tosságoktól függően. A nagyvárosi életmód és a közösség jól integrálódott volta mind a bolgár nyelv egyre nagyobb visszaszorulását vetíti előre, ami ellen a közösség tudatos erőfeszítései tudnak hatni (iskola, kapcsolattartás az anyaországgal, sajtó, kultúra). A bolgár közösség nyelvi tájképének kutatása viszonylag új tématerület, de az is tény, hogy eddig (2000-es évek eleje) nem is volt nagyon mit vizsgálni, mivel a bolgárok jóformán észrevehetetlenek voltak a nyilvános magyar tereken. A korábbi találkozási pontokról, a piacokról és a kertekből lassan eltűntek az idős bolgárkertészek, a néhány emléktábla, utcanév és a főbb intézmények sem hívták fel rájuk a figyelmet. Az új évezredben azonban megváltozott a bolgár önkormányzatok hozzáállása, és minden olyan település, ahol élnek bolgárok igyekszik a köztérre is tartós nyomot hagyni és ezzel emlékeztetni a többségi magyar társadalmat is létezésére. Az emlékművek igen változatosak a bolgárkeréktől, a szobrokon, emléktáblákon át az ivókutáig. Ez utóbbiak most különösen népszerűek, 2014-től napjainkig Budapesten és a környező településeken már 6 bolgár ivókutat állítottak a bolgárkertészek emlékére. Ez az alapvetően közhasznú, a település lakóinak ivóvizet biztosító műemlék nagyon is illik a bolgárkertészek leszármazottjainak azon elképzelésébe, amely szerint a kertészek is főleg közhasznú munkát végeztek Magyarországon, biztosítva a nagyvárosok zöldségellátását. A feliratok, táblák magyar és bolgár nyelven is olvashatók, a cél egyértelműen a magyar társadalom emlékeztetése a bolgárok létezésére és áldásos tevékenységére. Az egyre intenzívebb köztéri jelenlét, a közhasznúság hangsúlyozásával együtt formálja a „bolgárkertész” mitikus alakját, aki a bolgár közösség pozitív hőse, a magyar lakosság megmentője, a gazdasági siker és innováció létrehozója és a magyarországi bolgárok elfogadásának záloga. A magyarok és bolgárok nyelvi képének összehasonlító vizsgálata nem mutatott különösebb kölcsönhatást, azonban látható volt a kertészeti kapcsolatok nagyobb hatása a kulináris kultúrára.

A kötet negyedik része a bolgár közösség kultúrájának néprajzi vonatkozásait vette szemügyre, mint a közösségi kohézió

másik fontos részét. Már az elején tisztáztuk, hogy a bolgárkerészek nem hoztak létre helyben autentikus népi kultúrát, ezért a bolgár népi kultúra most megfigyelhető megnyilvánulásai egyfajta rekonstrukciók, a „neofolklorizáció” (vö. Kolozsi 2021) termékei, amelyeknek egészen más funkciójuk van, mint az eredeti bolgár közegben volt. A családszerkezet változásainak elemzése megmutatta, hogyan lett egy alapvetően férfiakból álló, gazdasági emigrációból letelepedett közösség, hogyan változott a kor és a nemi összetétel, hogy az 1990-es évekre a magyarországi bolgárok már ebben a tényezőben is hasonuljanak a többségi társadalomhoz. Az egyik legérdekesebb kérdés a házassági endogámia, amelyről a személyes elbeszélések alapján azt gondolható, hogy tömeges gyakorlat lehetett, különösen a 20. század első felében. Az a néhány hely, ahol ezt tételesen vizsgálták (pl. Százhalombatta, Ráckeve, Szentés vagy Piliscsév) azonban azt mutatja, hogy a vegyes házasságok (bolgár és magyar, szerb vagy szlovák) sokkal gyakoribbak voltak, mint azt a közösségi emlékezet megőrizte. A kérdés tisztázáshoz további település szintű kutatásokra lenne szükség, a házassági és születési anyakönyvek átvizsgálása valószínűleg pontosabb adatokkal szolgálna. A magyarországi bolgárok vallási hovatartozására vonatkozó statisztikai adatok vizsgálata szintén a befogadó társadalomhoz való idomulást mutatta, kiderült, hogy a közösségnek alig a 10%-a tartozik a bolgár ortodox felekezethez, legtöbben a katolikusok vannak, de nagyon nagy számban a megkérdezettek felekezeten kívüliek, vagy nem nyilatkoztak vallásukról. Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy szekularizált, nagyvárosi életmódot folytató, modern közösséggel állunk szemben, ahol az etnikai és vallási hovatartozás sem fonódik össze feltétlenül. A közösségi és a családi szocializáció folyamatát két ünnepen keresztül – a Bábanap és a Tipegő (*prostapulnik*) példáján keresztül szemléltettük. A Bábanap hagyományos rituális gyakorlata megszűnt az 1950-es években, az ünnep viszont egészen más funkciót kapott Bulgáriában (hivatalos szakmai ünnep), illetve a magyarországi bolgár közösségben (zártkörű női ünnep, szocializációs és neofolklorizációs elemekkel). A fejezet utolsó része

a magyarországi bolgár néptáncegyüttesek működését ismerteti a táncantropológia és táncház-mozgalom keretein belül, kitérve történetükre, illetve a közösségen belül betöltött identitásmege-
rősítő és formáló szerepükre.

A magyarországi bolgár közösség az elmúlt több mint 100 évben nagy alkalmazkodó képességről tett tanúbizonyságot. A vállalkozó szellemű kertészek megtalálták azt a rést, amelyen keresztül évtizedeken át komoly gazdasági sikereket érhettek el Magyarországon. A felhalmozott jövedelem lehetőséget adott a bolgár intézményrendszer megalapítására és fenntartására, amely tovább növelte a közösség lehetőségeit, miközben a nemzetközi politikai és gazdasági helyzet közel sem volt ideális a két háború közötti időszakban. A bolgárkertészek egyik legnagyobb próbatétele a szocialista tervutasításos rendszer volt, amelynek következtében gyakorlatilag a hagyományos foglalkozás feladására kényszerültek, viszont helyt álltak más területeken, a képzettségi szint emelésével pedig még jobban tudtak integrálódni a többségi társadalomba. Minél messzebb került a múlt, annál több, már-már mitikus elképzeléssel lehet találkozni. Ilyen a bolgárkertész alakja, az endogám, bolgár ortodox vallású és bolgárul beszélő közösség képe, vagy a magyar hatóságok mindenkor pozitív viszonyulásába vetett hit. Lehet, hogy a pontos adatok tükrében ezek az állítások nem állják meg a helyüket, de szilárd alapot teremtenek arra, hogy a magyarországi bolgár közösség folyamatosan átgondolja, újraértelmezze és a változó körülményeknek megfelelően alakítsa saját kultúráját, alkalmazkodva a magyar befogadó közeg folyamatosan változó világához.

SUMMARY

Krisztina Menyhárt

BULGARIANS IN HUNGARY – FOLKLORE, LANGUAGE, AND ECONOMIC HISTORY

The topic of the present volume is the Bulgarian community in Hungary, one of the smallest historical minorities in the country, and according to the unanimous opinion of the researchers, an “atypical minority”. The ancestors of the vast majority started arriving in Hungary as economic migrants (“Bulgarian gardeners”) from the second half of the 19th century and were largely young men. Seasonal work and the frequent rotation of workers was typical at the time (many of them only worked a few seasons and then returned home for good, for others to replace them), however those who permanently settled down in Hungary soon started to form a Bulgarian community, which was later joined by women and whole families, too. As the city marketplaces were of primary importance in the sale of the produced goods, the Bulgarians settled down near big cities and this dispersed city lifestyle is typical of them to date. From the 1920s, intellectuals started appearing as university students studying in Hungary and in the second half of the 20th century, most of the members of the community arriving from Bulgaria were also from intellectual circles.

By today, the hermetically closed Bulgarian colony established by members of the groups of gardeners recruited from relatives or village acquaintances has grown to be a substantially open, constantly changing community, to which people can belong not just by their birth but also on a voluntary basis, and after joining the colony one may leave it without consequences and then rejoin it again. The political and cultural elite of the minority is constantly and consciously re-thinking and re-phrasing the cornerstones that determine the framework of the life of the Bulgarian community in Hungary in terms of cul-

ture, language and community. Such reference points include the operation of the institutional system, the cultural initiatives and the manifestations of remembrance policy.

The book consists of 4 main and 12 sub-chapters. The first part introduces the Hungarian, Bulgarian and “own” (meaning Bulgarians who have settled in Hungary) literature on Bulgarian gardeners and the Bulgarian minority, with the goal of outlining the tendencies for each period. In the second part we examine some of the aspects of economic history and policy behind the phenomenon of the Bulgarian gardeners (history, cultural and economical institutions, and the relationship of the state and the public), and in the third we present the linguistic characteristics of the community (the Bulgarian language from the perspective of the research on demographics and language usage, a linguistic landscape of the community, and vegetables and fruits in the Hungarian and Bulgarian phraseology.) The fourth chapter examines the current ethnographic characteristics of Bulgarians in Hungary starting from family structures through socialization rites to folk dances.

The monography aims to present different perspectives used by Hungarian and Bulgarian researchers and the Bulgarians that live in Hungary in order to observe the local Bulgarian community, attempt to clarify some phenomena of economic policy, and present the local Bulgarian cultural expressions ranging from language to folk dances, and describe their role in preserving and shaping their identity. Going back to the historical roots, the work tries to provide an objective picture of the process of how the community of Bulgarian gardeners is transforming into a minority, at the end of which we arrive at the image of an ever-changing community that gets constantly redefined and adapted to the circumstances of the given age by its members.

РЕЗЮМЕ

Кристина Менхарт

БЪЛГАРИТЕ В УНГАРИЯ – ЕТНОГРАФСКИ, ЕЗИКОВИ И СТОПАНСКИ АСПЕКТИ

Тема на настоящата монография е българската общност в Унгария, една от най-малките по брой исторически националности в страната, която според мнението на нейните изследователи може да се определи като „нетипично малцинство“. Предците на по-голямата част от общността пристигат като градинари гурбетчии от втората половина на 19 век до средата на 20 век. Повечето от тях са млади мъже, характерна е сезоналната работа и честата смяна на работниците (много от тях прекарват само няколко сезона, след което се връщат в България, а на тяхно място пристигат други). Започва и трайното устройване в унгарските градове, което дава основата на българската общност в Унгария. Покрай мъжете започват да пристигат и жени, заселват се и семейства. Градският начин на живот и до сега е характерен за българската националност. Още през 1920-те години се появяват представители на интелигенцията в лицето на българските студенти в унгарските университети, а от втората половина на 20 век редиците на общността се попълват основно с вишисти, сключили смесен брак.

Българската колония, създадена от заселилите се в унгарските земи членове на затворените градинарски компании (тайфи), вербувани от роднини и познати от великотърновския окръг, в днешни дни се е превърнала в общи линии отворена, непрекъснато променяща се общност, към която могат да се присъединят не само потомците на градинарите гурбетчии, а всеки, който е свързан по някакъв начин с българите, както и може да я напусне временно без последици, за да се присъедини по-късно. Политическият и културен елит на общността непрекъснато и съзнателно преосмис-

ля и преопределя онези опорни точки, които съставят рамките на културния, езиков и обществен живот на българите в Унгария. Такива са функциите на българските институции, културните мероприятия, празниците и проявите на историческата паметна политика.

Книгата се състои от четири основни и 12 подглави. В първата част се представя унгарската и българската научна литература, която се занимава с проблематиката на гурбетчийското градинарство и българската националност в Унгария, както и трудовете на „своите“ – писани от членовете на българската общност – статии и монографии по същата тема. Целта е да се представят общите тенденции, характерни за различните епохи и страни. Във втората глава се разглеждат някои аспекти от стопанската и политическата история на българските градинари като отношението на унгарската държава към тях или техните стопански и културни организации и др. В третата част се представят езиковите особености на общността: положението на българския език според демографските данни и изследванията за езиковата употреба, езиковия пейзаж на общността и езиковата картина на двата народа в контекста на фразеологията, свързана с плодовете и зеленчуците. Четвъртата част се занимава с етнографските особености на българите в Унгария от семейната структура в историческо-демографски контекст, през религиозната принадлежност, изразена чрез ритуалите на социализация на малките деца до положенияте на ансамблите, изпълняващи български народни танци и тяхната роля в укрепването и запазването на българската идентичност.

Целта на монографията е да бъдат показани различните аспекти, от които унгарските, българските и „своите“ учени гледат българската общност в Унгария, да се направи опит за изясняване на някои моменти от стопанската история на градинарите гурбетчии, както и да се представят проявите на българската култура от езика до народните танци, както и тяхната роля в запазването на идентичността. Връщайки се към историческите корени, трудът прави опит за обрисув-

ването на по-обективна картина на процеса, в рамките на който градинарите гурбетчии стават уседнала българска националност, която е в състояние да се приспособява към непрекъснато променящите се обстоятелства.

Köszönetnyilvánítás

A magyarországi bolgár közösségben végzett munkámat az évek folyamán nagyon sokan segítették, támogatták, válaszoltak a kérdéseimre, interjút adtak vagy részt vettek a teszteken.

Köszönetemet fejezem ki Muszev Dancsonak, BOÖ elnökének és Szalai Annának, a Jantra és Roszica néptáncegyüttesek vezetőinek a hasznos információkért. Köszönöm Zafirova Lilinek (Zornica együttes) és Deli Leventének (Martenica együttes) az együttesek történetéről és terveiről megosztott ismereteket, ahogy a néptáncegyüttesek táncosainak együttműködését is.

Köszönöm a mindenkori budapesti bolgár iskola tanárainak és tanítványainak, illetve a bolgár közösség minden tagjának, akiket felkerestem, a tesztekben és a kérdőíves felmérésekben való közreműködést.

Hálával tartozom segítségükért és hasznos tanácsaikért kollégáimnak és a kötet lektorainak: Lukács Istvánnak, Dudás Máriának, Jankova Venetának, Mód Lászlónak, Penka Pejkovszkának, és Zsilák Máriának.

A bolgárkertészekkel, illetve az ünnepekkel kapcsolatos ismereteik átadásáért köszönettel tartozom Atanaszij Szultanovnak, Bocskov Jordannak, Doncsev Tosonak, Fráter Violetának, Jalamova Máriának, Mlecsenkov Lászlónak, Révész Juditnak, Tütümkov Jordánnak és Vantara Andrásnak.

Köszönöm Újbuda Bolgár Nemzetiségi Önkormányzatának és elnökének, Vladimirova Milenának a kötet kiadásához nyújtott támogatását, Lukács Péternek a borítóterv elkészítését és Tóth Laurának az összefoglaló angol nyelvre fordítását.

Végül, de nem utolsó sorban, köszönöm nagymamámnak, Menyhártné Csangova Penkának, hogy rám hagyományozta ezt a kutatási témát, családomnak pedig a támogatást, segítséget és a türelmet.

IRODALOM

- Abkarovits Endre 2012. Negyvenéves a magyarországi táncházmozgalom. In: Molnár Á. (szerk.): *Csodaszarvas IV*. Budapest, Molnár Kiadó, 183–220. [www.hagyományokhaza.hu/sites/default/files/202002/negyveneves_a_magyarországi_táncházmozgalom.pdf0](http://www.hagyományokhaza.hu/sites/default/files/202002/negyveneves_a_magyarorszagi_tanchazmozgalom.pdf0) (letöltés: 2021. 05. 21.)
- Balassa Iván (főszerk.) 1997. *Magyar Néprajz. Anyagi kultúra 3. Életmód*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balázs Lajos 2006. *A vágy rítusai – rítusstratégiák: a születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*. Kolozsvár, Scientia.
- Balázs Sándor 1956. A gyulai zöldségtermesztés. *Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyve 20/20*. 3–36.
- Bálint Sándor 1962. *A szegedi paprika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Baló György – Lipovecz Iván (szerk.) 1987. *Tények könyve*. Budapest, Computerworld–Móra.
- Bárdosi Vilmos 2003. *Magyar szólástár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Bárdosi Vilmos 2012. *Magyar szólások, közmondások adatbázisa*. Budapest, Tinta Kiadó. www.tankonyvtar.hu/...Magyar_szolasok_kozmondasok.../Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa.pdf (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Bartha Csilla – Laihonon Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate 3*. 13–28.
- Ben-Rafael Elizier et al. 2010. Introduction. In: Shohamy E. et al. (eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, Multilingual Matters, 11–28.
- Benda Borbála 2004. *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban Magyarországon*. Budapest, ELTE TDI Atelier. docplayer.hu/318868-Benda-borbala-etkezesi-szokasok-a-17-szazadi-fouri-udvarokban-magyarorszagon.html (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Bihar Mária 2003. Bolgárkertészek és szerepük Kunszállás főlíás kertkultúrájának kialakulásában. In: Bárh J. (szerk.): *Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig*. Baja–Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 171–181.
- Bódi Ferenc – Savova Ralitsa 2018. A bolgárkertészek Magyarországon a 19. század végén és a 20. század első felében – környezeti és gazdaságantropológiai aspektusból. *Magyar Tudomány 179/3*, 373–382.

- Bólya Annamária 2014. Balkáni tánc- és zenei folklór Magyarországon. In: Menyhárt K. (szerk.): *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 225–230.
- Borbély Anna 2000. A kisebbségi nyelv megőrzését elősegítő faktorok Méhkeréken. In: Borbély A. (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 45–53.
- Boros Ádám 1937. *Fejér vármegye*. Budapest, Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala.
- Boross Marietta 1973. Bolgár és bolgárrendszerű kertészetek Magyarországon 1870-1945. *Ethnographia* LXXXIV., 29-50.
- Búr Márta 2011. Szent Naum tisztelői Magyarországon a 17-18. században. In: Doncsev T. – Menyhárt K. – H. Tóth I. (szerk.): *Magyarország és a Balkán vallási és társadalmi kapcsolatai*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum, 103–120.
- Czibulya Ferenc 1987. *Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából*. Budapest, Mezőgazdasági kiadó.
- Cser Boglárka 2021. *Magyarországi bolgár kereskedők a XX. században*. Szakdolgozat MA. Budapest, ELTE BTK.
- Csoma Zsigmond 1987. A könyv történeti háttéréhez. In: Czibulya F.: *Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 113–144.
- Csoma Zsigmond 2002. Bolgárkertészet az Alföldön. In: Novák L. F. (szerk.): *Gazdálkodás az Alföldön: földművelés*. Nagykovács, PMMI Arany J. Múzeum, 305–322.
- Csorbainé Gógán Andrea – Pék Zoltán 2011. *Gombatermesztés*. www.kert.szie.hu/resource/223.pdf (letöltés ideje: 2016. 03. 10.)
- Deáky Zita 2015. *Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig*. Budapest, Gondolat.
- Dimitrov Imre 1973. Bolgárkertészkedés Kalocsán. In: Kuczy K. (szerk.): *Kalocsa vidéke és népe 1963–1973*. Kecskemét, Bács-Kiskun megyei tanács, 143–149.
- Dudás Mária 2016. Nemzeti sztereotípiák a magyar és bolgár frazeológiában. In: Bárdosi V. (szerk.): *Frazeológia. Az emberi világkép tükrözője*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 55–60.

- Dudás Mária 2018. A jó pap is holtig tanul, avagy magyar és bolgár frazémák pap kifejezéssel. In: István A. (szerk.): *Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben*. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 193–201.
- Dudás Mária 2019. Огънят в българската и унгарската фразеология и в народните обичаи. In: Balázs L. G. – Farkas Baráthi M. – Majoros H. (szerk.): *Българистични четения – Сегед*. Szeged, JATEPress Kiadó, 103–110.
- Emich Gusztáv 1902. Javaslat a bolgár konyhakerti termelés ismeretebbé tétele tárgyában. *Kertészeti Lapok* 17/10, 323.
- Fél Edit 2001. Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. In: Hofer T. (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 113–127.
- Für Lajos – Pintér János (szerk.) 1988. *Magyar agrártörténeti életrajzok I-III*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
- Gadzsovkova Kraszimira (összeáll.) 2018. *Zornica (Esthajnalcsillag) Bolgár Hagyományörző Együttes*. Budapest, Zornica Hagyományörző Egyesület.
- Galambos Krisztina 2016. Adalékok a győri bolgárkertészek történetéhez. *Győri Tanulmányok* 37. 87–100.
- Gáspár László – Zsadányi Oszkár 1949. *Újjáépítő magyarok; az országépítés három esztendeje*. Budapest, Kossuth Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat.
- Geertz Clifford 2001. *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris.
- Gennep Arnold van 2007. *Átmeneti rítusok*. Budapest, L'Harmattan.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest, Osiris.
- Gjurov Alexander 1995. Bolgár betelepülők Baranya megyében az évszázados hagyományok tükrében. *Baranyai történetírás*. Pécs, Baranyamegyei Levéltár, 349–420.
- Gjurov Alexander 2002. *Magyar minták. A Kossuth-emigráció és a bolgár nemzeti megújulás kibontakozása*. Budapest, Napkút.
- Gjurov Alexander 2003. *Évszázadok öröksége. A magyarok nyomai bolgár földön*. Szófia, Gutenberg Kiadó.
- Gjurov Alexander 2005. *Puskaporos tavasz*. Szófia, Balkani.
- Hargitainé Szimeonova Rajna 2004. *A bolgárkertészek magyarországi működése és kertkultúrája*. Budapest, Bolgár Országos Önkormányzat.
- Horváth György 2004. *Volt egyszer egy kutató*. Szentés, magánkiadás.

- Horváth Vera, 2013. Öntözéses gazdálkodás kisalföldi bolgárkertészetekben. www.hidrologia.hu/vandorgyules/31/dolgozatok/143_horvath_vera.html. Gödöllő. (letöltés: 2021. 06. 16.)
- Homišinová Maria 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat. www.kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/intezetikiadvanyok/Identitas_nyelvhasznalat_asszimilacio.pdf (letöltés: 2017. május 20.)
- Jeszenszky Árpád 1979. Adatok a magyar zöldségtermesztés múltjából. *Kertgazdaság* 1. 74–82.
- Juricsikayné Szabeva Aszja 2002. A magyarországi bolgárkertészek szokásai a XVII–XX. században. In: Papadopoulosz-Petkova A. (szerk.): *Bolgárok Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 121–171.
- Kapitány Balázs 2015. A magyarországi történelmi kisebbségi közösségek demográfiai viszonyai és perspektívái 1990–2011 között. *Kisebbségkutatás* 3. 69–101. bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/9/0000011579/Kisebbssegkutatatas_2015-3.69-101.pdf (letöltés: 2017. május 20.)
- Katona Klára 2019. A Tsz-szervezés utolsó hulláma a rendőrségi iratok tükrében. *Archívnet* 19/6. www.archivnet.hu/a-tsz-szervezes-utolso-hullama-a-rendorsegi-iratok-tukreben. (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Kavecsánszki Máté 2013. A táncantropológiai módszer alkalmazásának lehetőségei a nemzeti-etnikai identitás vizsgálatában. *Tanulmányok az emberi gondolkodás tárgykörében*. www.irisro.org/inter2013magyar/012KavecsanskiMate.pdf (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Keali'inohomoku, Joann W. 1979. You dance what you wear, and you wear your cultural values. In: Cordwell J. M.–Schwarz R. A. (eds.): *Fabrics of Culture. The Anthropology of Clothing and Adornment*. The Hague–Paris–New York, Mouton, 77–86.
- Kjoszeva Szvetla 2012. A magyarországi bolgár-kutatások – nézet belülről és kívülről. www.academia.edu/7938288/A_magyarorszag_i_bolgár-kutatások_nézet_belülről_és_kivülről. (letöltés: 2021. 06. 29.)
- Kollega Tarsoly István 1996–2000. *Magyarország a XX. században*. 4. Tudomány 1. Szekszárd, Babits Kiadó.
- Kolozsi Ádám 2021. Pest környéki bolgár identitáselemek. www.magyardiplo.hu/index.php/mitiokitthon/592-pest-kornyek-i-bolg-ar-identitaselemek. (letöltés: 2021. 06. 21.)

- Kósa László 1967. A gyulai zöldségtermelő körzet kialakulása. *Agrár-történeti Szemle*. 3-4, 495–511.
- Kósa László 1980. *A burgonya Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovács Benedek – Lajtai Mátyás 2020. Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében. *Statistikai Szemle* 6. 573–598. www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2020/2020_06/2020_06_573.pdf (letöltés: 2021. 05. 21.)
- Kovács Marcell (szerk.) 2018. *Mikrocenzus. Nemzetiségi adatok* 12. Budapest, KSH.
- Kunkovác László 2021. *Lójárgányos öntözőművek. Zöldségkertészetek Kecskemét és Nagykőrös határában*. Budapest, Könyvesműhely-Püski Kiadó.
- Kürti László 2014. Táncantropológia és kritikai táncstudomány. *Magyar tudomány*. 175/6, 740-748. epa.oszk.hu/00600/00691/00129/pdf/EPA00691_mtud_2014_06_740-748.pdf. (letöltés 2021. 05. 20.)
- Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Régio* 25/3. 50–81.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16. 23–49.
- Limbacher Károly 1917. *A bolgárrendszerű zöldségtermelés és a korai főzelék és zöldségfélék termesztése*. Lőcse.
- Lukács Lajos 1962. *Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lukácsy Sándor 1865. Egy szervíán család kertipara. *A Nép Kertésze. A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*. III. Mezőgazdasági termelés. Budapest.
- Mágócsy-Dietz Sándor 1912. Emich Gusztáv 1843–1911. Élet és jellemrajz. *Különlenyomat a „Kertészeti Lapok”* 1912. évi XXVII. évfolyamából, 1–20. mek.oszk.hu/13600/13680/pdf/13680.pdf (letöltés: 2021. 06. 12.)
- Mahács Mihály (szerk.) 1925–26. *Angyal Dezső kertészeti munkái* 1-4. Budapest, Pátria.
- Margalits Ede 1897. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, Kókai.
- Marinov Iván 2018. Szerbek Magyarországon és Százhalombattán. sites.google.com/view/peri-mikro-szkip/2018248-267/marinov

- iván-szerbek-magyarországon-és-százhalombattán (letöltés: 2021. 07. 04.)
- Menyhárt Krisztina 2000. A beszéd temporális sajátosságai kétnyelvűeknél. *Beszédkutatás 2000*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 51–63.
- Menyhárt Krisztina 2002. *A beszédprodukción és a beszédpercepción sajátosságai magyar-bolgár kétnyelvű gyermekeknél*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE – BTK.
- Menyhárt Krisztina 2014. A bolgárkertészekről – jeles kutatóik szemzöngéből. (bolgár nyelven) In: Menyhárt K. (szerk.): *Gazdaság és kultúra*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum. 127–142.
- Mlecsenkov László 2022. Bolgárok Halásztelken. Megjelenőben.
- Mód László 2003a Bolgárkertészkedés Szentes környékén a levéltári források tükrében. *A bolgárkertészkedés hagyományai Szentesen és környékén. A Szentesi Múzeum Füzetei 2*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum – Csongrád Megyei Önkormányzat Múzeuma, 37–46.
- Mód László 2003b Bolgár kertészek Szentes környékén. *A bolgárkertészkedés hagyományai Szentesen és környékén. A Szentesi Múzeum Füzetei 2*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum – Csongrád Megyei Önkormányzat Múzeuma, 25–36.
- Mód László 2020. Adatok a padlizsán magyarországi (szentesi és szegvári) elterjedéséhez. *Bonus Nuntium*. bonusnuntium.hu (letöltés: 2021. 05. 18.)
- Molnár István 1893. Még egyszer a bolgár zöldségtermelők. *Gyümölcskertész III/13.*, 131–133.
- Morauszki András – Papp Z. Attila 2014. Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében. bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/2/00000_09372/Kiskut%202014-3.73_98.pdf (letöltés: 2017. május 20.)
- Nagy Márta 2008. A budapesti bolgár ortodox templom. (kézirat)
- Neulinger Ágnes 2013. Világi rítusok, családi rítusok. *Szociológiai Szemle 3*. 102–120.
- O. Nagy Gábor 1985. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, Gondolat.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1977–1982. *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Palov József 1985. *Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon*. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Papadopoulosz Petkova Adriana 2002. A magyarországi bolgár közösség etnikai identitásának jelenkori problémái. In: Papadopoulosz Pet-

- kova A. (szerk.): *Bolgárok Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 171–178.
- Papadopulosz-Petkova Adriana 2005. *Beszélgetések magyarországi bolgárokkal*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum.
- Papp Izabella 2014. Görögök a Jászkunság gazdasági életében a 18–19. században. In: Menyhárt K. (szerk.): *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 111–127.
- Peneva-Vincze Lili 1981. Hagyományörzés és beilleszkedés a Magyarországon élő bolgárkertészek körében. *Ethnographia* XCII, 2–3. 452–459.
- Peneva-Vincze Lili 1996. A magyarországi bolgárkertészek hagyományos étkezési szokásai és ételei In: Eperjessy E. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából* 1. Budapest, Mikszáth Kiadó, 33–56.
- Peneva-Vincze Lili 2000. A bolgár zöldségtermelő kertészek területi és termelési struktúrája a 19. században és a 20. század elején. In: Eperjessy E. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 3. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- Pethő Miklós 1884. A zöldség-termelés gazdasági jelentőségéről és módjáról. 1. *Gazdasági Lapok* 36/1.
- Pethő Miklós 1885. A zöldség-termelés gazdasági jelentőségéről és módjáról. 3. *Gazdasági Lapok* 36/4.
- Peykovska Penka 2011. Child Migration, Child Labor and School Attainment. Evidence from the Bulgarian Community in Hungary (Late 19th Century to the 1930s). In: Suppan A. (szerk.): *Auflösung historischer Konflikte im Donaurum. Festschrift für Ferenc Glatz zum 70. Geburtstag*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 345–360.
- Peykovska Penka 2013. Demographic Indicators of Ethnic and Cultural Identity within the Bulgarian Minority in Hungary in the Late 20th Century. In: *Regions, borders, societies, identities in Central and Southeast Europe 17th-21st centuries*. Sofia–Budapest, MTA BTK, 129–145.
- Peykovska Penka 2018. A munkavállalási engedélyek, mint a nemzetközi migráció forrásai – az 1930-as évekbeli Baranya megyei bolgárkertész bevándorlók kapcsán. In: Peykovska P. – Demeter G. (szerk.) *Emberék és eszmék migrációi Bulgáriában és Magyarországon (19–21. század)*. Szófia, Paradigma, 343–383.

- Puskó Gábor 2017. Bolgárkertészek Bejében. *Acta Ethnologica Danubiana*. ethnodanubia.eu/2017/06/13/bolgarkerteszek-bejeben (letöltés: 2021. 06. 16.)
- Rapaics Raymund 1940. *Magyar kertek*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Rémiás Tibor 2010. *Tündérkertek a Sajó mentén*. Miskolc, Domínium Könyvkiadó.
- Révész István 1909. Mennyi hasznot hozhat a paprikatermelés? www.huszadikszazad.hu/1909-szeptember/gazdasag/mennyi-hasznot-hozhat-a-paprikatermeles. (letöltés: 2018. 10. 04.)
- Révész István 1911. Bolgár kertészkedés. www.huszadikszazad.hu/1911januar/gazdasag/bolgarkerteszkedes. (letöltés: 2018. 10. 04.)
- Révész István 1915. *A hazai bolgár és bolgárrendszerű kertészetek statisztikai ismertetése*. Budapest, Pátria.
- Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.) 2010. *Mit értékelnek a magyarok? – Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Ocipe Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia.
- Róth András Lajos 2004. Adalékok a székelyföldi mezőgazdasági ismeretek terjesztéséhez. In: *Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV*. Csíkszereda – Székelyudvarhely, Hargita Megyei Kulturális Központ, 125–148.
- Somos András 1961. *Zöldségtermesztés*. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó.
- Surányi Dezső 1981. Bolgárkertészek Cegléden és hatásuk a város zöldségtermesztésére. *Agrártörténeti Szemle* 23. 1-2. 163–187.
- Szalva Péter 1959. *A szentesi paprika*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- Szűts Judit 2002. A bolgárkertészek termékeinek hatása a népi táplálkozásra Csongrád és Szentés példáján. *Létünk* XXXII/ 3–4., 75–84.
- T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondástár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Tátrai Patrik 2014. Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. *Területi Statisztika* 54/5. 506–523. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2014/05/tatrai.pdf (letöltés 2016. 05. 20.)
- Turányi Kornél (szerk.) 1958. *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája. I. 1796–1899*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

- Tütümkov-Hrisztov Jordan 2019. Bulgarian gardening road as a cultural destination in Hungary: Case Study. *Knowledge-International Journal* 30. 6/3. 1799–1804.
- Tyutyunkov Mónika (szerk.) 2016. *100 éves a Magyarországi Bolgár Egyház: jubileumi album*. Budapest, Bolgár Kutatóintézet.
- Varga Gyula 1974. A bolgárkertek és a magyar konyhakertkultúra. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1972. Debrecen, Debreceni Déri Múzeum, 387–401.
- Varga László 1994. „A munkásosztály a paradicsomba megy”. (Munkáspolitikai az 1950-es években.) In: Varga L.: *Az elhagyott tömeg*. Budapest, Cserépfalvi – BFL, 59–84.
- Végh Kálmán Mátyás 1916. *Bolgárkertészet*. Budapest, Pátria.
- Wetzel Tamás 2009. A magyar migrációs jog története. *Iustum Aequum Salutare* V. 2009/2. 205–217.
- Zsidi Vimos 2003. A Kertészeti Tanintézettől a Kertészeti Főiskoláig. A Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet, 1894-1939. In: *150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003*. Budapest, BKÁE, 41-50.
- Zsilák Mária 2014. A bolgárkertészek gazdasági szerepe a pilisi térségben a 20. század első felében. In: Menyhárt K. (szerk.) *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 37–47.
- Анкова-Ничева Кети 1993. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София, УИ „Св. Климент Охридски”.
- Арднт Марко 2012. Проблеми и предизвикателства пред Българската православна църква. www.pravoslavie.bg/ анализи/проблеми-и-предизвикателства-пред-бъ/ (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Бобчев Стефан 1907. Българската челядна задруга. *СБНУ*, кн. 22-23. София, БАН.
- Бокова Ирена 1999. Българският корен – словестни интерпретации и обредни практики (българските градинари в Унгария). В: Пенева-Винце Л. – Петкова Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 164–172.
- Борисова Мариянка – Гергова Яна (ред.) 2017. *Българи в чужбина, чужденци в България. Институции, организации, общности*

- живот. София, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН.
- Бур Марта 1978. Търговски връзки между Балканите и Средна Европа през 17–18 век. В: Паспалева В. (ред.): *Из историята на търговията в българските земи през 15–19 век*. София, БАН, 189–228.
- Български фрази и изрази. Справочник на използвани фрази и фразеологизми. frazite.com (letöltés 2021. 05. 20.)
- Вакарелски Христо 1974. *Етнография на България*. София, Наука и изкуство.
- Вълев Илия – Чохаджиева Галя – Тютюнкова Моника 2019. Проектът „По пътя на българските градинари” – идеи, резултати, перспективи. *Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация*. 5/1. 39-49. www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/5_1/04-KIN-5-1-2019. pdf (letöltés: 2021. 06. 27.)
- Върбанова Росица 2017. Бабинден – Обредни ритуали и трапеза. devnya.bg/bg-BG/News/бабинден-обредни-ритуали-и-трапеза. (letöltés: 2021. 08. 12.)
- Ганева-Райчева Валентина 1999. Житейски разкази и идентичност. В: Пенева-Винце Л. – Петкова Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 96–104.
- Ганева-Райчева Валентина 2002. Билингвизъм и етничност (примерът на българите в Унгария). В: Чикхеи Л. (съст.): *Българи и унгарци – 1000 години заедно*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 166–173.
- Ганева-Райчева Валентина 2004. *Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност*. София, АИ „Марин Дринов“.
- Ганева-Райчева Валентина 2015. Българската общност в Унгария: между паметта и историята, между колонията и малцинството. В: Русков И. (ред.): *Стопански миграции, институции и организационен живот на българите в диаспора*. Budapest, Bolgár Országos Önkormányzat – Bolgár Kutatóintézet, 9–24.
- Георгиева Иваничка 2002. Трапезата на самодивите. *Хелмус* 3. 26–31.
- Георгиева Иваничка 2013. *Българска народна митология*. София, АИ „Марин Дринов“.
- Гешов Иван 1888/1928. Нашите градинарски дружества. В: *Спомени и студии*. София, Печатница „Глушков“, 259–276

- Гинчев Цани 1887. Няколко думи от историята на нашето градинарство (бахчоваджилък) и за уредбата на градината. *Труд*, 18-19. 1183–1213.
- Гърдев Костадин 2013. *Българската общност в Унгария след 1944 г.* София, Гутенберг.
- Гюров Александър 1998. Българското училище в Будапеща – обновление и традиция. *Хемус* 2. 30–35.
- Гюров Александър 2001. *Единадесетвековно българско присъствие в Унгария.* Будапеща, Българско републиканско самоуправление.
- Гюров Александър 2002. *Две истини няма. Последната българска царска династия – унгарски извори и родство.* Будапеща, Българско републиканско самоуправление.
- Гюров Александър 2005. За основните фактори и традиции на трите български преселнически вълни в унгарските земи. В: Русков И. – Кьосева Св. (ред.): *Български календар.* Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 42–66.
- Груев Михаил 2006. Към въпроса за съдбата на задругата. Още едно алтернативно обяснение. *Анамнеза* 2. www.anamnesis.info/broi2/Zadruga.htm (letöltés: 2016. 03. 13.)
- Даскалов Христо – Попов Павлин 1941. *Основи на зеленчукопроизводството в България.* София, Христо Г. Данов.
- Денова Светлина 2005. Семейни празници при смесен брак (по материали от град Пловдив). www.academia.edu/6967575/Family_holidays_in_the_case_of_intermarriages_2005_-_in_Bulgarian
- Диковски Цветан 2007. Светото Тайнство Кръщение – между необходимостта и невежеството. www.pravoslavie.bg/Беседа/светото-тайнство-кръщение-между-нео/ (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Диолова Диана – Петкова Адриана – Симеонова Райна 1998. *Български портрети. 28 интервюта с българи от Унгария.* Будапеща, Българско републиканско самоуправление.
- Дончев Тошо 1988. Социолингвистично проучване на българските преселници в Унгария като съставка на етническата им идентичност. В: Кирай П. (съст.): *Унгарска българистика.* София, Наука и изкуство, 178–195.
- Дончев Тошо 1995. Българите в Унгария. Предизвикателствата на новото време. В: Дончев Т. – Кьосева Св. – Петров П. (ред.):

- Българите в Средна и Източна Европа*. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 17–29.
- Дончев Тошо 1999. От преселници-градинари – българско малцинство. В: Пенева-Винце Л. – Петкова Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 32–42.
- Дончев Тошо 2000. *Българи от ново време*. София, Литературен форум.
- Дяков Томислав 1993. *Народният календар (празници и вярвания на българите)*. София, Анубис.
- Дяков Томислав 2013. Градски фолклор в началото на ХХ век. www.public-republic.com/magazine/2013/07/109273.php (letöltés: 2016. 05. 14.)
- Иринков Георги 2010. Българската градинарска Пенелопа. *Български вести* 3. 14–15.
- Йовева-Димитрова Снежана (съст.) 2016. *Българите в чужбина. Толкова близо, толкова далече*. I–II. София, РОД.
- Каменова-Борин Аняута 2010. Ежедневна храна на торлаците от Северозападна България. В: Гоев, А. (ред.): *Храната – сакрална и профанна*. 1. Велико Търново, Фабер, 76–91.
- Колев Йордан 2013. *Майка България и нейните чеда по света*. София, Образование и наука ЕАД.
- Колев Николай 1987. *Българска етнография*. София, Наука и изкуство.
- Колева, Стефка 1996. Телевизионният фолклор – между илюзията и театъра. *Български фолклор*. кн. 5–6. 41–46.
- Кючуков Христо 1998. Билингвизъм сред българските деца в Унгария. *Naetus*. Melléklet. 33–36.
- Кючуков Христо 1999. *Съвременни идеи за обучаване на деца билингви*. Варна, ИПКУ.
- Кьосева Светла 2015. Какво знаем за българското училище? В: Дудаш М.– Менхарт К. – Няголова Н. (ред.): *Научни перспективи на съвременната българистика* 1. Будапеща, Български културен форум – ЕЛТЕ – Българско самоуправление в Кечкемет, 332–339.
- Манев Тодор 1938. История на българското градинарство. В: *История на българското градинарство. Юбилеен сборник по случай 10 години от основаване на Българския Градинарски съюз 1928–1938*. София, 4–318.

- Маринов Димитър 1994. *Народна вяра и народни религиозни обичаи*. София, АИ „М. Дринов“.
- Маринов Димитър 1995. *Българско обичайно право*. София, АИ „М. Дринов“.
- Марков Ивайло – Христов Петко 2019. Гурбет, печалбарство. balgarskaetnografia.com/bit/migracii/2019-05-29-10-46-43.html (letöltés: 2021. 06. 20.)
- Менхарт Кристина 2011/2012. Резултати в проучването на някои аспекти на двуезичието при българо-унгарски двуезични деца. *Език и литература* 3-4. 51–65.
- Менхарт Кристина 2014. „Ходя му по гайдата“ Музиката в унгарските и българските фразеологизми. In: Dobrikova, M. (ed.): *Nudobne motívy vo frazeológii*. Bratislava, Univerzita Komenskeho v Bratislave, 212–224.
- Миков Любомир 1995. Труд и празник – два фактора за междукултурната толерантност в Унгария. В: Дончев Т. – Кьосева Св. – Петров П. (ред.): *Българите в средна и източна Европа*. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 109–116.
- Миразчийска Емилия 1995. „Бабинден“ като обред, празник и представление. www.ongal.net/editions/1Obsht_kult95/9Theses1_Emilija_Mirazchiyska95.pdf (letöltés: 2021. 05. 20.)
- Михайлов Камен 2015. *Мемоаристика на ранните Руско-турски войни 1768–1830*. София, Издателство „Българи“.
- Младенова Дарина 2009. Приносът на лингвистичния анализ за историята на доматите по нашите земи. *Щрихи към балканското средновековие. Studia Balcanica* 27. София, Институт по балканистика, 275–292.
- Мурджева-Панчева Иванка 2007. *Етнографско изследване на с. Свобода (Алипашиново), Чирпанско*. София, Флорир.
- Мутафов Васил 2018. *Колелото на съдбата: българско гурбетчийско градинарство (етнографски аспекти)*. Велико Търново, Дар-РХ.
- Николова Надежда 2015. Ябълката в езиковата картина и народната култура – славянски паралели. В: Перчеклийски Л. – Младенова М. – Кузмова М. (ред.): *Славистиката и българистиката днес: въпроси, идеи, посоки*. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 223–231.

- Ничева Кети – Спасова-Михайлова Сийка – Чолакова Кристилина 1974–75. *Фразеологичен речник на българския език*. т. 1-2. София, БАН.
- Панайотов Филип (ред.) 1999. *България 20 век*. Алманах. София, Труд.
- Пейковска Пенка 2011a. Миграции на българското население между България и Унгария и демографското развитие в Унгария през XIX в. и в началото на XX в. *Borders in the History and the Societies of Central- and East-Europe*. Sofia–Budapest, 108–166.
- Пейковска Пенка 2011b. *Българските общности в Унгария през XIX-XX век. Миграции и историко-демографска характеристика*. София, БАН.
- Пейковска Пенка 2012. Демографски промени в будапещенската българска общност от края на XIX до края XX век. *Исторически преглед* 1-2. 216–250.
- Пейковска Пенка 2015. Социално-икономическа характеристика на българската общност в Унгария през 20 век (с поглед към категорията на трудово активните). Русков И. (ред.): *Стопански миграции, институции и организационен живот на българите в диаспора*. София, ИК „Арка”, 69–85.
- Пенева Лилия и колектив 1980. *Народната къща. Вътрешна архитектура, уредба и покъщнина*. София, БАН.
- Пенева-Винце Лилия 2002. За материалната култура на българите в Унгария – посторойки, облекло, храна. В: Петкова-Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 12–31.
- Пенкова Росица 1994. За изучаването на български език в унгарска среда. *Хемус* 2-3. 38–40.
- Пенчев Владимир et all. 2017. *Културно наследство в миграция: Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София, Парадигма.
- Петкова-Пападопулос Адриана 1999. Календарни празници на съвременните българи, живеещи в Унгария. В: Пенева-Винце Л. – Петкова Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 105–113.
- Петкова-Пападопулос Адриана 2002. Българската общност в Унгария на прага на новото хилядолетие. В: Чикхеи Л. (съст.): *Българи и унгарци – 1000 години заедно*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 161–165.

- Петкова-Пападопулос Адриана 2016. Религия и традиционна култура на българите в Унгария. In: Menyhárt K. – Dudás M. (szerk.): *Magyarország és a keleti kereszténység – templomok, kultuszok, nyelvmlékek*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum, 194–210.
- Петров Петър 2009. Българският православен храм „Св. св. Кирил и Методий” в Будапеща. In: Doncsev T. – Menyhárt K. (szerk.): *Toma Visanov és kora*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum, 147–155.
- Петрович Бригита 2015. Звукоподражателните думи в езика на българо-унгарските двуезични деца. В: Дудаш М. – Менхарт К. – Няголова Н. (ред.): *Научни перспективи на съвременната българистика*. Budapest, Bolgár Kulturális Fórum – ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 362–368.
- Пешева Райна 1958. Родови остатъци и семеен бит в Северозападна България. *Комплексна научна експедиция в Северозападна България през 1956 година*. София, БАН, 7–55.
- Попов Рачко 1994. *Кратък празничен народен календар*. София, Етнографски институт с музей при БАН.
- Рашкова Наталия 1999. Музикално-танцовият фолклор в живота на българите в Унгария. В: Пенева-Винце Л. – Петкова Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 73–79.
- Рашкова Наталия 2002. „Един чете Умберто Еко, друг – приказки народни“ (Културни измерения на общностната идентичност – българите в Унгария). В: Чикхеи Л. (съст.): *Българи и унгарци – 1000 години заедно*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 153–160.
- Рашкова Наталия 2015. Биографични разкази за градинарството в Унгария: етнокултурни измерения. В: Русков И. (ред.): *Стопански миграции, институции и организационен живот на българите в диаспора*. Budapest, Bolgár Országos Önkormányzat – Bolgár Kutatóintézet, 25–35.
- Русков Иван (ред.) 2015. *Стопански миграции, институции и организационен живот на българите в диаспора*. Budapest, Bolgár Országos Önkormányzat – Bolgár Kutatóintézet.
- Савова Ивелина 2015. Ябълкови следи в българската езикова картина на света. В: Дудаш М. – Менхарт К. – Няголова Н. (ред.):

- Научни перспективи на съвременната българистика*. 1. Будапеща, Български културен форум и др., 246–255.
- Сотиров Петър 2000. *Език и живот*. Budapest, Bolgár Országos Önkormányzat.
- Старева Лилия 2005. *Български обичаи и ритуали: раждане, сватба, сбогуване*. София, Труд.
- Стойнев Анани (съст.) 1994. *Българска митология. Енциклопедичен речник*. София, 7М+Логис.
- Събева Ася 1995. Народни обичаи на българите-градинари в Унгария. В: Дончев Т. – Кьосева Св. – Петров П. (ред.): *Българите в средна и източна Европа*. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 103–108.
- Събева-Юричкай Ася 1999. Гурбетчийски празници и обичаи на българските градинари в Унгария. В: Пенева-Винце Л. – Петкова Пападопулос А. (ред.): *Българи в Унгария*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 140–147
- Събева-Юричкай Ася 2002. Трудови обичаи на българите в Унгария или към изграждането на един съвременен мит. В: Чикхеи Л. (съст.): *Българи и унгарци – 1000 години заедно*. Будапеща, Българско републиканско самоуправление, 146–152.
- Ташев Ташо 1999. *Министрите на България 1879–1999*. София, АИ „Марин Дринов“.
- Хаджийски Иван 1974. *Бит и душевност на нашия народ*. I. София, Български писател.
- Хинков Христо 1903. Статистически сведения относно странстващите градинари от Търновски окръг. *Списание на Българското икономическо дружество*. 2.
- Цанкова Татяна 2010. Храна и хранене в делник и празник (по материали от с. Младен (Букурово), Севлиево – 19–20. век). В: Гоев А. (ред.): *Храната – сакрална и профанна*. 1. Велико Търново, Фабер, 58–69.
- Чангова-Менихарт Пенка 1989. *Под слънцето на Унгария*. София, Земиздат.
- Чангова-Менихарт Пенка 1996. Български родове и родствени отношения в Унгария. *Български фолклор* 5-6. 101–107.
- Чангова-Менихарт Пенка 2006. *Под слънцето на Унгария*. Фотоалбум. Будапеща, Българско републиканско самоуправление.
- Чангова Пенка 1995. Дарителството като израз на родолюбие на българите в Унгария. В: Дончев Т. – Кьосева Св. – Петров П.

- (ред.): *Българите в средна и източна Европа*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 127–132.
- Щърбанова Анна 1994. Антропология на танца. *Български фолклор* 2. 101–109.
- Щърбанова Анна 1995. Тяло и танц. *Български фолклор* 4. 68–79.
- Янкова Венета 2014. *Българите в Унгария – културна памет и наследство*. София, ИК „Арка“.
- Янкова Венета 2015. Български топоси в Унгария – проект за туристически маршрут. В: *България в Европейската култура, наука, образование, религия* 2. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 339–346.